

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 4 (28)

2002

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
1500 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська 46,
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
тел./факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
WEB-сторінка: www.uceps.com.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:
IREX ProMedia, В.Артюшенко — стор. 54;
ПіК — стор. 62;
Укрінформ — стор. 66, 68.

Макет — Павло Войтенко,
Олександр Москаленко

Техніко-комп'ютерна підтримка — Антон Балицький

© УЦЕПД, 2002

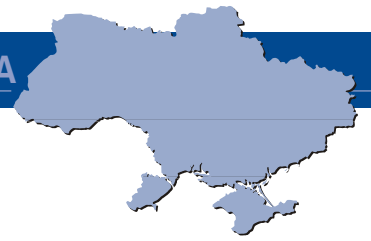
З М І С Т

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
1. СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: БАЗОВІ ПОКАЗНИКИ	3
2. ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	21
3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	33

НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ	36
--	----

Статті

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ОЧИМА УКРАЇНЦІВ <i>Андрій БИЧЕНКО</i>	42
ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В ПРОГРАМАХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ <i>Ігор ЖДАНОВ, Сергій ШАНГІН</i>	47
ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ <i>Олексій ШУБА</i>	54
С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ ЧЕЛОВЕК? <i>Екатерина ЦЕТКИНА</i>	56
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАЦІ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ <i>Людмила ВОЛИНЕЦЬ</i>	61
ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ <i>Наталія СОФІЙ</i>	63
ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА: НУЖНЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЕ МЕРЫ <i>Эдуард ТЕРЕЗ</i>	64
МИСТЕЦЬКА ОСВІТА — НАШЕ СПІЛЬНЕ БАГАТСТВО <i>Андрій ЧЕБИКІН</i>	67

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Становлення незалежної Української держави, її поступальний економічний розвиток, зміцнення засад громадянського суспільства потребують адекватної цим амбітним і благородним цілям, високоефективної системи освіти.

Маємо визнати, що після розпаду СРСР Україна отримала у спадщину досить ефективну, хоч і надто заідеологізовану систему освіти — на той час вона вважалася однією з кращих у світі. За період з 1991р. система освіти зазнала кардинальних змін, причому як позитивного, так і негативного характеру.

Зміни були спричинені не стільки цілеспрямованою державною політикою з реформування галузі, скільки тривалими кризовими явищами в економіці, державному будівництві та суспільстві загалом, яке дотепер перебуває на болісному етапі трансформації.

Непослідовність проведення реформ у галузі освіти, а головне — суттєве скорочення обсягів її фінансування призвели до стрімкого погіршення стану матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, зниження загального освітнього рівня населення, неприпустимого пониження соціального статусу вчителя.

Викликає занепокоєння ситуація із забезпеченням реалізації права громадян України на якісну освіту, на рівний доступ до національної культурної спадщини, надбань людства. Все більш помітними стають зростання соціальної та територіальної нерівності в цій сфері, розшарування населення за ознакою доступу до освіти, що спричиняє соціальну нестабільність українського суспільства.

Спільними зусиллями держави і громадськості ми маємо перевести вітчизняну систему освіти з нинішнього режиму “виживання” у режим ефективного поступального розвитку. Лише за цієї умови Україна зможе реалізувати притаманні їй конкурентні переваги, щоб інтегруватися у світову спільноту на вигідних умовах.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів.

У першому розділі розглядаються базові показники освітньої мережі України — кількість і динаміка розвитку освітніх установ та їх контингенту, рівень забезпечення установ освіти кадрами відповідної кваліфікації, мова навчання, джерела фінансування.

У другому розділі формулюються головні проблеми системи освіти в Україні та чинники, що їх зумовлюють.

У третьому розділі узагальнюються висновки, вносяться пропозиції щодо заходів, спрямованих на покращання ситуації в освітній сфері.

1. СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: БАЗОВІ ПОКАЗНИКИ

Згідно із Законом України “Про освіту” право громадян на отримання освіти забезпечується, перш за все, розгалуженою мережею закладів освіти, їх відкритим характером та різними формами навчання¹.

У цьому розділі аналізуються основні показники, що характеризують стан інституційної освітньої мережі в Україні: кількість і динаміка розвитку освітніх установ та їх контингенту; рівень забезпечення установ освіти кадрами відповідної кваліфікації; джерела фінансування навчання.

Україна протягом останнього десятиліття зберігає досить високі показники індексу людського розвитку переважно за рахунок його освітньої складової. Отже, можна констатувати, що наявна мережа закладів освіти загалом забезпечує достатній рівень охоплення громадян та якість їх навчання.

Аналіз кількісних показників показує, що інституційна мережа освіти в Україні досить активно розвивається: створюються заклади нового типу, значно зросла кількість вищих навчальних закладів, диверсифікуються їх форми власності та джерела фінансування, збільшується чисельність студентів.

Водночас, відзначаються тенденції, подальший розвиток яких може призвести до суттєвих деформацій процесу неперервної загальної освіти в країні. Мережа закладів різних ступенів освіти розвивається нерівномірно. Причому скорочуються мережа та контингент саме початкових освітніх ступенів — дошкільних і позашкільних закладів освіти, зменшується охоплення ними дітей і підлітків. Критичним є стан мережі сільських освітніх закладів.

1.1 ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

Законодавство України визнає дошкільну освіту первинним елементом загальної структури освіти в державі. Водночас, цей рівень освіти законодавчо не визначається як обов’язковий і надається дитині за бажанням батьків². Тим самим фактично знімається питання про державні гарантії дошкільної освіти, ставиться під сумнів її роль у системі неперервної освіти, від початку створюються передумови неоднакової підготовки дітей до навчання в школі³.

Мережа, чисельність дітей

Кількісні показники, що характеризують мережу та контингент дошкільних навчальних закладів,

мають стійку тенденцію до зниження. Поза сумнівом, на скорочення мережі установ дошкільної освіти впливає такий об’єктивний чинник, як зменшення народжуваності⁴ та, відповідно, чисельності дітей дошкільного віку. Але впливом цього чинника не можна пояснити стійке зниження показника охоплення дітей дошкільною освітою.

На думку експертів Центру Разумкова, скорочення мережі дошкільної освіти зумовлене рядом чинників соціально-економічного характеру: (1) падіння виробництва на початку 1990-х років зумовило вимушену передачу відомчих дошкільних закладів у підпорядкування органам місцевого самоврядування, які не в змозі забезпечити достатній

¹ Див.: Закон України “Про освіту” від 4 червня 1991р., ст.3.1.

² Див.: там само, ст.29, ст.34.

³ Показовими є відсутність інформації про дошкільну освіту в розділі “Молодь і освіта” щорічних доповідей Президентів України, Верховній Раді та Кабінету Міністрів України, що готуються Державним комітетом молодіжної політики, спорту і туризму України, а також інформації про кадрове забезпечення системи дошкільної освіти в інформаційно-аналітичному огляді “Освіта України”, підготовленому Міністерством освіти і науки України до II Всеукраїнського з’їзду працівників освіти (2001р.).

⁴ Більш докладно проблема скорочення народжуваності була досліджена в аналітичній доповіді Центру Разумкова “Церква і держава: співпраця в ім’я життя людини”. — Національна безпека і оборона, 2001, №3, с.3-5.

рівень їх фінансування; (2) недостатнє бюджетне фінансування освіти зумовлює його недостатність і на рівні дошкільної освіти; (3) низький рівень доходів не дозволяє багатьом сім'ям оплачувати освіту дітей у дошкільних закладах і не сприяє розвитку мережі приватних дошкільних закладів освіти; (4) високий рівень безробіття серед молоді знімає потребу значної частки молодих сімей у перебуванні дітей в дошкільних закладах.

Слід відзначити також появу в освітньому просторі України сектору **домашньої освіти**. Скориставшись з неї можуть лише сім'ї з високими доходами, тому чинник домашньої освіти суттєвим чином на динаміку мережі дошкільних закладів освіти не впливає.

Протягом 1990-2000рр. мережа дошкільних закладів скоротилася на третину (33,5%); чисельність дітей, які відвідують дошкільні заклади, — на 40,1%; показник охоплення дітей дошкільного віку зменшився з 57% у 1990р. до 37% на початок 2001р. (діаграма “Дошкільні навчальні заклади”⁵).

Якщо врахувати лише заклади, що реально працюють⁶, то скорочення мережі дошкільних закладів становитиме 46,5%, зменшення місць у цих закладах — 51% (з 2,277 млн. у 1990р. до 1,117 млн. на початок 2001р.).

Особливо помітного скорочення зазнала мережа сільських дошкільних навчальних закладів. Кількість закладів зменшилася лише на 29,4%, але кількість місць у них — на 53,7%; показник охоплення дітей впав більш ніж у два з половиною рази — із 43% до 16%.

У містах кількість дошкільних навчальних закладів скоротилася на 37,8%; кількість місць — вдвічі; показник охоплення дітей зменшився з 69% до 49%.

Подібним до ситуації в Україні є становище дошкільної освіти в Росії, де тенденція падіння

показника охоплення теж до цього часу не подолана. Протягом 1995-2000рр. він знизився з 55,5% до 54,9%⁷, — залишаючись при цьому значно вищим, ніж в Україні.

Між тим, у постсоціалістичних країнах - кандидатах на вступ до ЄС після певного зниження показника охоплення дітей дошкільною освітою, що припав на початок 1990-х років, відзначається стійка тенденція його зростання. Так, у Литві, протягом 1996-2000рр. показник охоплення зріс з 30,1% до 41% загальної чисельності дітей віком 1-6 років; причому, у віковій групі дітей від трьох років — з 49,9% до 74,4% у містах, та з 10,7% до 15,6% у сільській місцевості⁸.

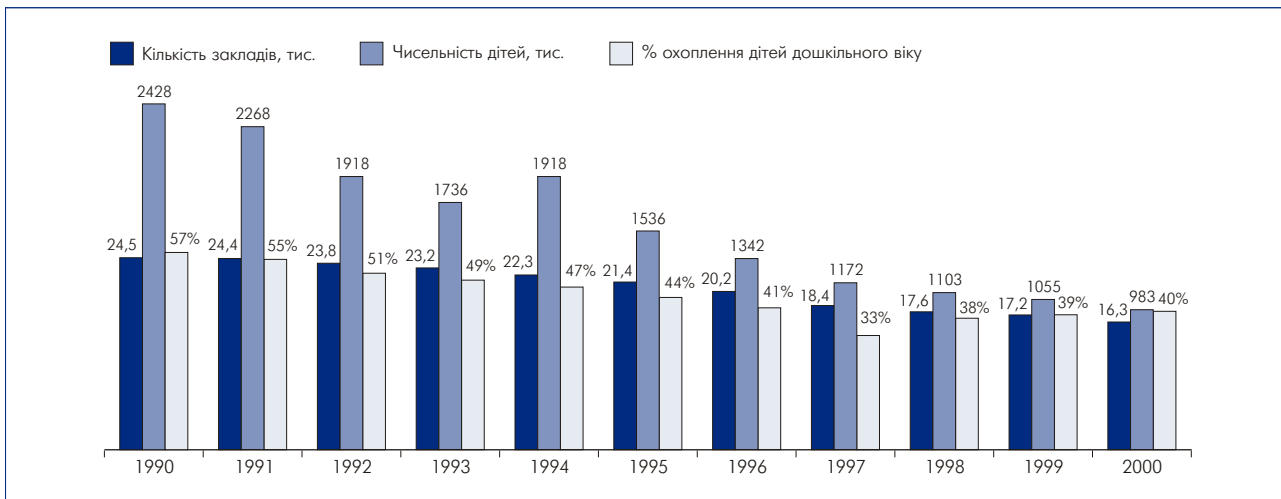
Отже, тенденція, що до цього часу простежується в дошкільній освіті в Україні, не співпадає з тенденціями, характерними для постсоціалістичних країн - кандидатів на вступ до ЄС, і свідчить про порівняно нижчі темпи виходу дошкільної освіти з кризи трансформаційного періоду.

Водночас, до позитивних тенденцій розвитку мережі дошкільної освіти слід віднести створення нових типів дошкільних закладів, наприклад, навчально-виховних комплексів “дошкільний навчальний заклад — загальноосвітній навчальний заклад”. Станом на початок 2000/2001 навчального року (н.р.), таких закладів в Україні налічувалося близько 1300. Створюються також профілізовані дошкільні заклади, зокрема, художньо-естетичного, спортивно-оздоровчого, гуманітарного спрямування⁹.

Розподіл дошкільних навчальних закладів за формами власності

Переважає частка дошкільних закладів перебувають у комунальній (58%) і колективній (40%) власності; держава утримує лише 7,4% закладів; приватні дошкільні заклади складають 2,3% загальної мережі (діаграма “Розподіл дошкільних навчальних закладів освіти за формами власності”¹⁰).

Дошкільні навчальні заклади

⁵ Джерела: Статистичний щорічник України за 2000 рік. — Державний комітет статистики України, Київ, 2001, с.436.

⁶ Станом на початок 2001р., з 16,3 тис. дошкільних закладів реально працювали 13,1 тис. Див.: там само.

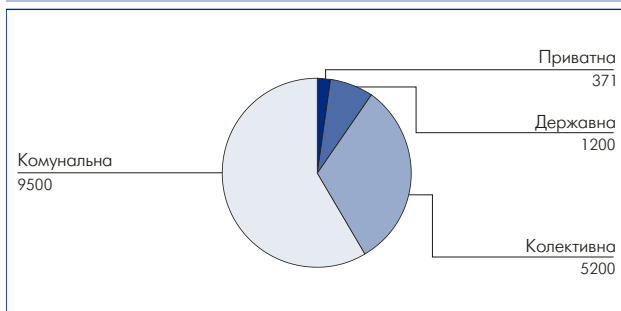
⁷ Российское образование к 2001г. Аналитический обзор. — <http://www.ed.gov.ru/koi8/obzor.html>.

⁸ Rimkeviciene V. — <http://www.un.lt/HDR/2001/default.html>.

⁹ Див.: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд. — Київ, 2001, с.41.

¹⁰ Див.: там само.

Розподіл дошкільних навчальних закладів освіти за формами власності

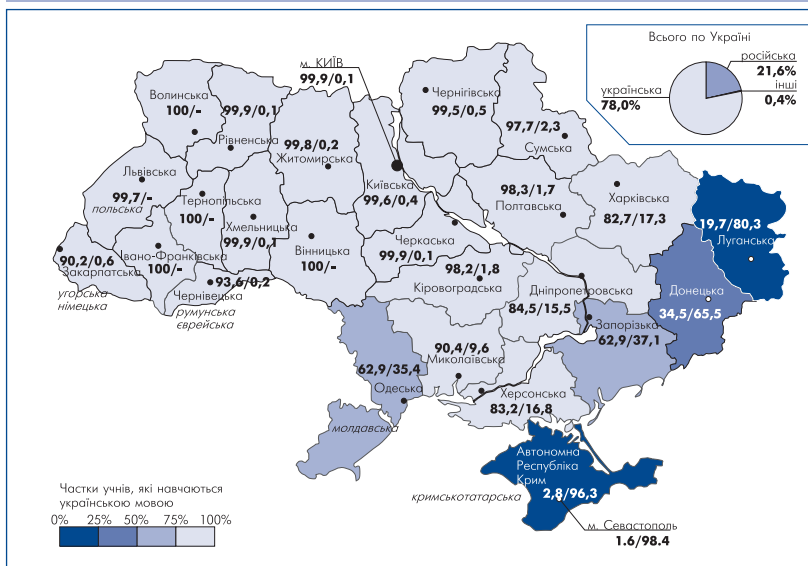
Заклади дошкільної освіти для дітей з особливими потребами

За даними Державного комітету статистики України, у 1999р. працювали 183 заклади дошкільної освіти компенсуючого типу для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; в них перебували 16,2 тис. дітей. При цьому, в сільській місцевості не було жодного закладу компенсуючого типу.

Працювали також близько 4000 груп спеціального призначення, що охоплювали 58,1 тис. дітей¹¹.

Оцінити ступінь достатності мережі закладів дошкільної освіти досить важко, внаслідок відсутності офіційного визначення поняття “діти з особливими потребами”, а також суперечності між визначенням поняття “діти” статистикою, що охоплює галузь освіти, та статистикою Міністерства охорони здоров’я України, яке здійснює інвалідизацію громадян по категорії “діти” лише до 16-річного віку. Крім того, останнім часом зростає число дітей з особливими потребами, облік яких не ведеться.

Мови навчання в дошкільних навчальних закладах регіонів України
% учнів (українська/російська)

Мова навчання

Протягом років незалежності відбувається перехід освіти на переважно українську мову навчання. Якщо в 1991р. українською мовою навчалися в дошкільних навчальних закладах 50,8% дітей, то в 2000р. — 76,0%; російською мовою, відповідно — 48,8% та 23,6%. Частка дітей, які навчалися іншими мовами, залишилася практично без змін і становить близько 0,4%.

Найбільші сектори навчання російською мовою характерні для АРК (96,3%), східних і південних областей України (Луганська область — 80,3%; Донецька — 65,5%; Запорізька — 37,1%; Одеська — 35,4%; Харківська — 17,3%; Херсонська — 16,8%). Натомість, у Вінницькій та західних областях ці сектори або відсутні зовсім (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області), або є незначними (Закарпатська — 0,6%; Чернівецька — 0,2%; Рівненська — 0,1%).

Близько 4000 дітей у закладах дошкільної освіти країни навчалися угорською і німецькою мовами (Закарпатська область), польською (Львівська область), молдавською (Одеська область), румунською і єврейською (Чернівецька область), кримськотатарською (АРК) мовами¹².

Загалом, регіональний розподіл секторів навчання національними мовами в цілому відповідає сучасній мовно-культурній ситуації в країні та відбиває потреби національних меншин у місцях їх компактного проживання.

Як свідчать наведені дані, мережа дошкільної освіти в Україні скорочується, що не відповідає проголошеному державою курсу на створення системи неперервної освіти, де дошкільна освіта є обов’язковою ланкою, зменшує можливості дітей в отриманні дошкільної освіти та ставить їх у нерівні стартові умови в системі загальноосвітньої підготовки. Водночас, діюча мережа дошкільних закладів поповнюється закладами нового типу, враховує потреби дітей, яким необхідна корекція фізичного та/або розумового розвитку, та мовні потреби національних меншин в місцях їх компактного проживання.

1.2 ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Згідно з Конституцією України, повна загальна середня освіта є обов’язковою для всіх громадян держави¹³. Законодавством України загальна середня освіта визнається обов’язковою основною складовою неперервної освіти¹⁴.

Загальна середня освіта в Україні має досить розвинуту інституційну мережу, що загалом здатна задовольнити освітні потреби дітей і підлітків шкільного віку. Створюються

¹¹ Див.: Постійні дошкільні заклади освіти в Україні у 1999 році. Статистичний бюлетень. — Київ, 2000, с.7. Докладні дані про дошкільні заклади освіти, станом на 2000-2001рр. відсутні. Водночас, видання Міністерства освіти і науки України “Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд” наводить наступні дані про наявність дошкільних закладів для дітей з особливими потребами, станом на початок 2000/2001н.р.: закладів компенсуючого типу — 1400, санаторних закладів — 165. Див.: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд. — Київ, 2001, с.41.

¹² Джерела: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.439; Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.126.

¹³ Конституція України, ст.53.

¹⁴ Див.: Закон України “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999р., ст.2, ст.3.

загальноосвітні заклади нового типу; скорочується кількість шкіл, що працюють у дві-три зміни; набувають поширення приватні школи. Водночас, близьким до критичного є стан середньої освіти на селі; скорочується мережа вечірніх шкіл за одночасного підвищення протягом останніх років числа учнів.

З 1 вересня 2001р. в Україні розпочався перехід до 12-річної середньої загальної освіти, що будується за триступеневим принципом: початкова, неповна та повна загальна середня освіта¹⁵. Відповідно, загальноосвітні навчальні заклади поділяються на: заклади I ступеню (початкова школа; чотири роки навчання); II ступеню (основна школа; п'ять років навчання); III ступеню (старша школа; три роки навчання). Старша школа має функціонувати переважно як професійна, у якій незалежно від профілю реалізується в повному обсязі загальноосвітня підготовка.

Мережа, чисельність учнів і вчителів навчальних закладів

Мережу загальної середньої освіти складають загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у т.ч. для дітей і підлітків, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації. До мережі загальної середньої освіти відносять також позашкільні навчальні заклади, міжшкільні навчально-виробничі комбінати та ті професійно-технічні навчальні заклади (ПТНЗ) й вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, які надають повну загальну середню освіту.

Контингент учнів загальноосвітніх навчальних закладів формується, як правило, з дітей від 6 до 18 років, за винятком учнів вечірніх (змінних) навчальних закладів.

Загальні дані. Кількісні показники свідчать про те, що мережа загальноосвітніх навчальних закладів протягом 1990-2000рр. залишається практично сталою і становить близько 22 тис.; чисельність учнів скорочується; число вчителів зазнає досить помітних коливань, що свідчить про нестабільність кадрового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів (діаграма “Загальноосвітні навчальні заклади”¹⁶). Станом на 2000/2001н.р. співвідношення числа вчителів та учнів складало 1:11,7 (проти 1:13,3 у 1990/1991н.р.).

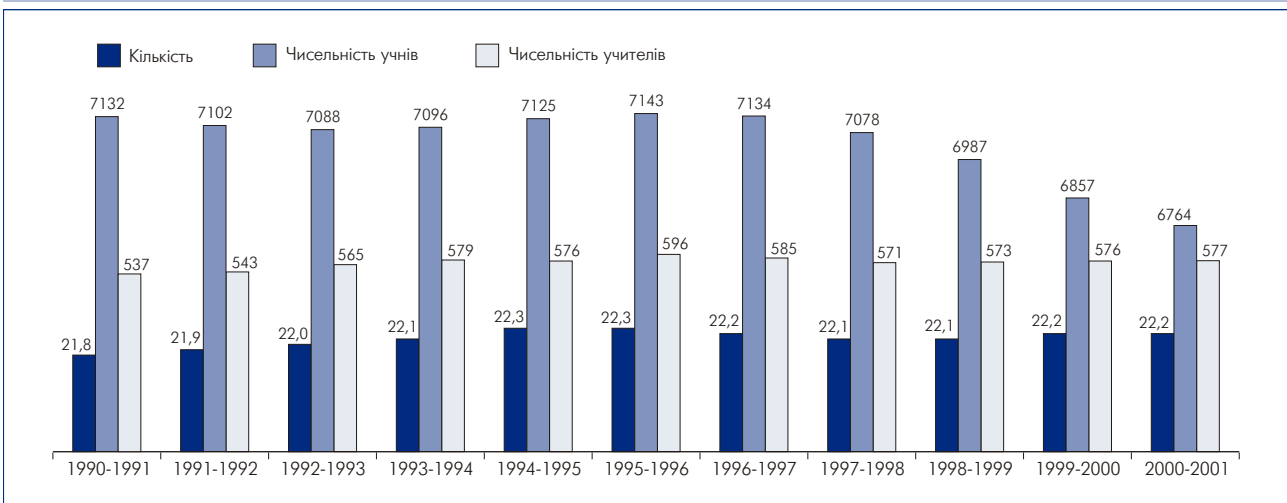
Як правило, випускники базової середньої школи продовжують освіту в старшій школі або в інших навчальних закладах. Так, з числа випускників 2000р. 66,8% — продовжили навчання в старшій школі; 4% — перейшли до вечірніх шкіл; 16% — вступили до ПТНЗ; 11% — до вищих навчальних закладів¹⁷.

Розподіл навчальних закладів за типами. До загальноосвітніх навчальних закладів належать заклади різних типів. Їх класифікація і кількість, станом на початок 2000/2001н.р. наведені на врізці “Типи загальноосвітніх навчальних закладів”.

Денні навчальні заклади складають переважну більшість (близько 98,9%) загальноосвітніх навчальних закладів: станом на 2000/2001н.р., їх налічувалося 21 965.

Відзначається стійка тенденція до зменшення частки денних навчальних закладів, що працюють у дві-три зміни: у 1990/1991н.р. вона становила 20%; частка учнів, які вчилися в дві-три зміни, скоротилася з 15% у 1990/1991н.р. до 8% у 2000/2001н.р.; 87% із них ведуть заняття в одну зміну; 13% — у дві або три зміни.

Загальноосвітні навчальні заклади, тис.

¹⁵ Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” (ст.48) та на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000р. “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання”. Перехід передбачається здійснити в три етапи: з 1 вересня 2001р. — у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеню; з 1 вересня 2005р. — у закладах II ступеню; з 1 вересня 2007р. — у гімназіях, колегіумах, спеціалізованих школах та з 1 вересня 2008р. — в інших загальноосвітніх навчальних закладах III ступеню.

¹⁶ Далі у підрозділі, якщо не вказане інше, дані наведені та розраховані за виданнями: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.440-448; Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.40-43, 68-71, 131,134.

¹⁷ Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.448.

Типи загальноосвітніх навчальних закладів

- ❖ середня загальноосвітня школа (I, II, III ступенів або поєднання їх)
- ❖ гімназія (II-III ступені; з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю)
- ❖ ліцей (III ступінь; з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою)
- ❖ колегіум (III ступінь; філологічно-філософського або культурно-естетичного профілів)
- ❖ вечірня (змінна) школа (II-III ступені)
- ❖ інтернатний заклад:
 - ♦ загальноосвітня школа-інтернат (для дітей, які потребують соціальної допомоги; з частковим або повним утриманням за рахунок держави)
 - ♦ спеціалізована школа-інтернат (I-III ступенів; з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів)
 - ♦ спеціальна школа-інтернат (для дітей з особливими потребами (які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку))
 - ♦ санаторна школа-інтернат (I-III ступенів; для дітей, які потребують тривалого лікування)
 - ♦ школа соціальної реабілітації (для дітей, які потребують особливих умов виховання)¹⁸.

У денних навчальних закладах працюють 572 тис. вчителів. Співвідношення числа вчителів та учнів складає 1:11,6.

Вечірні (змінні) навчальні заклади становлять лише близько 1,1% загальної мережі загальноосвітніх навчальних закладів. Відзначається тенденція скорочення їх кількості за одночасного збільшення числа учнів. Як видно з діаграми “Вечірні (змінні) навчальні заклади”, мережа вечірніх шкіл скоротилася більш ніж удвічі; водночас, з 1998/1999н.р. число учнів зросло на 5,4%.

У вечірніх (змінних) школах працюють 4600 вчителів. Співвідношення числа вчителів та учнів складає 1:25,4. Це більш ніж удвічі перевищує середній показник по Україні та показник денних шкіл.

Заклади нового типу. До закладів нового типу відносять гімназії, ліцеї, колегіуми та навчально-виховні комплекси. Станом на початок 2000/2001н.р., їх налічувалося загалом 1832 одиниці, що складало 8,3% загальної кількості денних загальноосвітніх закладів. З 1995р. мережа закладів нового типу

демонструє досить високі темпи зростання: так, у 2000/2001н.р. кількість гімназій зросла, порівняно з 1995/1996н.р., майже вдвічі (зі 150 до 296), кількість ліцеїв — більш ніж удвічі (зі 138 до 283).

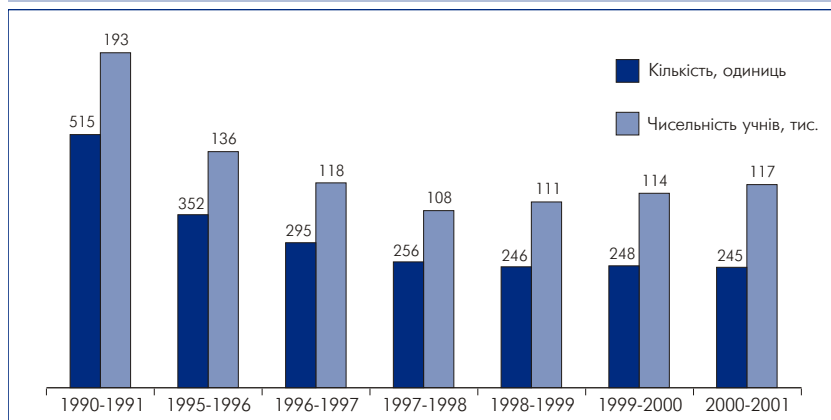
Загальноосвітні навчальні заклади для дітей з особливими потребами. Мережа шкіл для дітей з особливими потребами налічує 402 заклади, що на дев'ять одиниць менше, ніж було на 1990/1991н.р. Число дітей, які навчаються в цих закладах, протягом 1995-2001рр. залишається практично сталим — на рівні 68-69 тис. (діаграма “Загальноосвітні навчальні заклади для дітей з особливими потребами”).

Водночас, як свідчить статистика, чисельність дітей з особливими потребами зростає: якщо в 1995р. таких дітей налічувалося 130,2 тис.¹⁹, то на початок 2001р. 154,3²⁰ тис. Отже, постає питання про достатність забезпечення дітей з особливими потребами загальноосвітніми навчальними закладами.

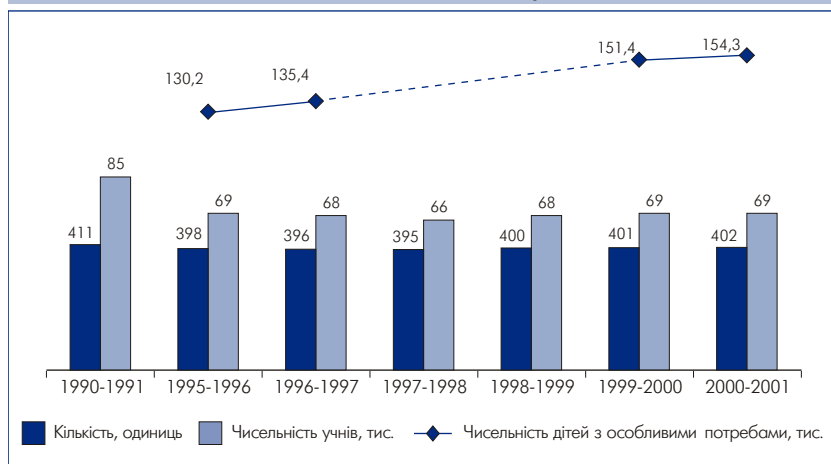
Розподіл навчальних закладів за формами власності. Переважна більшість (99%) загальноосвітніх середніх навчальних закладів є державними; в них навчаються 6743,7 тис. учнів (99,7% загального числа); працюють 571,5 тис. (99,1%) вчителів. Співвідношення числа вчителів та учнів становить 1:11,8.

Більшість — 99,7% — державних загальноосвітніх навчальних закладів підпорядковані Міністерству

Вечірні (змінні) навчальні заклади

Загальноосвітні навчальні заклади для дітей з особливими потребами

¹⁸ Визначення типів середніх навчальних закладів наводяться згідно із Законом України “Про загальну середню освіту”, ст.9.1.

¹⁹ Діти України - 1996. Офіційна статистика. — Державний комітет статистики України, Київ, 1998, с.85.

²⁰ Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.494.

освіти і науки України. Інші перебувають у підпорядкуванні різних міністерств, відомств та організацій.

Сектор *приватних загальноосвітніх навчальних закладів* складає лише 1% загальної мережі. Всі приватні заклади належать до денних; переважна більшість — до закладів нового типу.

На початок 2000/2001н.р. налічувалося 229 приватних шкіл, у яких навчалися 20,3 тис. дітей і підлітків (0,3% загального числа учнів); працювали 5125 учителів (0,9% учительського корпусу загальноосвітніх навчальних закладів).

Співвідношення числа вчителів та учнів становило 1:4, що майже втричі перевищує показник денних державних навчальних закладів.

Найбільша кількість приватних навчальних закладів — у Харківській (31), Одеській (29) областях; АРК (25); м.Києві (24); Дніпропетровській (23) та Донецькій (19) областях. Водночас, у Волинській і Тернопільській областях немає жодного приватного загальноосвітнього навчального закладу.

Примітно, що частки приватних шкіл та учнів, які навчаються в цих школах, фактично такі самі, як і в Росії — 0,9% шкіл; 0,3% учнів²¹.

Розподіл загальноосвітніх середніх навчальних закладів за місцем розташування. Сільські школи

Понад дві третини (67,1%; 14,9 тис. одиниць) загальної кількості середніх навчальних закладів України розташовані в сільській місцевості. В них навчаються майже третина (32,4%; 2,2 млн.) школярів країни.

Сільські школи. Серед навчальних закладів, що працюють на селі, дуже невелику частку становлять заклади нового типу, більше того, відзначається тенденція їх зменшення. Так, у 1999/2000н.р. працювали три гімназії, 11 ліцеїв і чотири колегіуми²²; у 2000/2001н.р. — три гімназії, вісім ліцеїв і три колегіуми, в яких навчалися лише 9% сільських школярів, що за чисельністю учнів майже в 100 разів менше, ніж у містах України²³.

Практично немає у сільській місцевості приватних шкіл. Лише в Закарпатській області працюють три приватні школи з угорською мовою навчання, в яких навчаються 233 дітей і підлітків²⁴.

Внаслідок погіршення демографічної ситуації зростає кількість малокомплектних шкіл, утримання яких стає непосильним для місцевих бюджетів. Наприклад, у Чернігівській області (другій за територією, 18-й за чисельністю населення) у 2001/2002 н.р. працюють 147 малокомплектних шкіл, є райони (Ріпкинський, Новгород-Сіверський, де таких шкіл близько 40%)²⁵.

На початок 2001/2002н.р. кількість вакансій вчительського складу в сільських школах становила близько 3000 (найбільше — в Херсонській, Миколаївській областях та АРК)²⁶.

Внаслідок нестачі вчителів у частині шкіл виконується лише інваріантна частина навчальних планів²⁷, що зменшує не лише можливості отримання їх учнями якісної загальної освіти, але й їх шанси на продовження навчання у вищих навчальних закладах.

Мова навчання. Школи національних меншин

Відбувається перехід середньої освіти на переважно українську мову навчання. Якщо в 1991/1992н.р. українською мовою навчалися 49% учнів, російською — 50%, то у 2000/2001н.р українською мовою навчалися 70% школярів, російською — 29%. Частка учнів, які навчаються мовами національних меншин, практично не змінилася і становить близько 0,4%.

Як видно з карти “*Мови навчання в загальноосвітніх навчальних закладах регіонів України*”, значні сектори навчання російською мовою зберігаються у

²¹ Российское образование к 2001г. Аналитический обзор. — <http://www.ed.gov.ru/koi8/obzor.html>.

²² Середні навчальні заклади України на початок 1999/2000 навчального року..., с.8.

²³ Полушкина В. Мечта — компьютерный класс. — Киевские Ведомости, 1 сентября 2001г., с.4.

²⁴ Середні навчальні заклади України на початок 1999/2000 навчального року..., с.11, 35.

²⁵ Про підсумки роботи загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів у 2000/2001 навчальному році та основні завдання на новий навчальний рік. З виступу начальника Чернігівського обласного управління освіти Г.Тимошко — Освіта, 22 серпня 2001р., с.6.

²⁶ Там само, с.4.

²⁷ Там само.

Східному та Південному регіонах України, натомість у західних областях російська мова навчання займає невеликі сектори: 2% (Львівська, Закарпатська, Чернівецька області); 1% (Волинська, Івано-Франківська області); 0,3% (Рівненська, Тернопільська області).

Школи національних меншин. Крім шкіл з українською і російською мовами навчання, працюють школи та класи, в яких навчання здійснюється іншими національними мовами. На початок 2000/2001н.р. румунською мовою навчалися 27,9 тис. учнів; угорською — 21,2 тис.; молдавською — 7200; кримськотатарською — 5000; польською — 1200²⁸; англійською — 9300; словацькою — 100; болгарською — 100 учнів.

Мови навчання та мови, що вивчаються факультативно, в загальноосвітніх та недільних школах у регіонах України²⁹

Автономна Республіка Крим: працюють шість шкіл з кримськотатарською мовою навчання; у школах з російською мовою навчання працюють 30 класів з кримськотатарською мовою навчання; в ряді шкіл організоване поглиблене вивчення кримськотатарської мови; працюють понад 20 недільних шкіл, де вивчаються вірменська, грецька, болгарська, єврейська, караїмська, кримчакська, німецька, чеська мови.

Дніпропетровська область: як предмет вивчаються вірменська мова, іврит.

Донецька область: як предмет вивчається новогрецька мова. Працюють 17 недільних шкіл, де вивчаються арабська, вірменська, іврит, німецька, новогрецька мови.

Закарпатська область: працюють 72 школи з угорською мовою навчання (у т.ч. дві — приватні); 11 шкіл — з румунською мовою; 29 — з українською та угорською; дві — українською і словацькою; одна — з російською і румунською; одна — з українською, угорською і російською; одна — з українською, румунською і російською.

Запорізька область: факультативно вивчаються болгарська, новогрецька, чеська мови, іврит. Працюють Приморський українсько-болгарський ліцей, школи "Алеф" та "Хабат Любавич".

Одеська область: працюють дев'ять шкіл з молдовською (румунською) мовою навчання; дев'ять — з молдовською, румунською і російською мовами. Як предмет вивчаються: болгарська, гагаузька, іврит, новогрецька, польська, чеська мови. Працюють сім недільних національних шкіл: болгарська, вірменська, корейська, німецька, польська, ромська, чеська.

Чернівецька область: працюють школи з румунською мовою навчання; у 1997р. створено Центр для етнічних меншин південно-західного регіону України, що працює над виданням підручників і посібників для шкіл з румунською мовою навчання.

Київ: 16 шкіл з російською мовою навчання; класи з вивченням болгарської мови, івриту, новогрецької, польської, татарської мов. Працюють п'ять недільних шкіл: грецька, грузинська, литовська, німецька, татарська.

Наведені дані свідчать про те, що в мережі загальноосвітніх закладів України відбуваються якісні зміни: помітними темпами збільшується кількість закладів нового типу, приватних шкіл. Загальний рівень кадрового забезпечення освітнього процесу є досить високим. Відбувається перехід середньої освіти на державну мову навчання. У навчальному процесі враховуються мовні потреби національних меншин у місцях їх компактного проживання.

Водночас, динаміка чисельності вчителів свідчить про нестабільність кадрового забезпечення загальної освіти. Практично відсутні заклади нового типу у сільській місцевості; гострою є проблема забезпечення сільських шкіл вчительськими кадрами; внаслідок погіршення демографічної ситуації зростає кількість малокомплектних шкіл. Відзначається стабілізація кількості та учнівського контингенту шкіл для дітей з особливими потребами, що в умовах зростання чисельності дітей цієї категорії ставить питання про достатність мережі зазначених шкіл.

1.3 ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

Законодавством України³⁰ позашкільна освіта визнається складовою системи неперервної освіти. Водночас, статистичні дані свідчать, що як інституційна мережа, так і чисельність учнів позашкільних закладів освіти зменшуються; найбільш відчутного скорочення зазнає мережа тих закладів, діяльність яких потребує значних фінансових витрат і порівняно складного обладнання.

Мережа та чисельність учнів

До позашкільних навчальних закладів належать різноманітні структури, що здійснюють освітню діяльність поза межами обов'язкової шкільної програми навчання. Типи та показники динаміки розвитку мережі позашкільних навчальних закладів наведені у таблиці "Мережа позашкільних навчальних закладів"³¹.

Мережа позашкільних навчальних закладів		
Показники	Абсолютний приріст / темпи, % (2000 до 1992 року)	
	Мережа позашкільних навчальних закладів	Чисельність дітей, охоплених роботою у позашкільних навчальних закладах
Кількість — всього	-141 / -8,6%	-362,5 / -23,0%
у т.ч.:		
Комплекси, центри, палаци, будинки позашкільної роботи	+7 / +0,9%	-173,2 / -18,0%
Центри, станції, клуби технічної творчості	-57 / -17,7%	-96,7 / -35,5%
Центри, станції, клуби юних натуралістів	-65 / -27,8%	-57,8 / -16,0%
Центри, станції, клуби юних туристів-краєзнавців	+20 / +28,6%	-8,6 / -13,7%
Центри, школи естетичного виховання молоді	+8 / +66,7%	+7,3 / +140,0%
Флотилії	-6 / -24,0%	-5,5 / -39,3%
Центри патріотичного виховання	-3 / -50,0%	-0,4 / -20,0%
Дитячо-юнацькі клуби фізичної підготовки	-46 / -41,8%	-43,2 / -57,7%
Інші типи позашкільних навчальних закладів	+1 / +2,3%	+12,3 / +43,5%

²⁸ Наприклад, відкрито класи з польською мовою навчання в школі №14 в Івано-Франківську. Див.: Бойко С. Шлях лемківських церков. — Слово "Просвіти", 26 квітня 2002р., с.27.

²⁹ Дані наводяться за виданням: Освіта в Україні за роки незалежності: стан факти, події. — Київ, 2001.

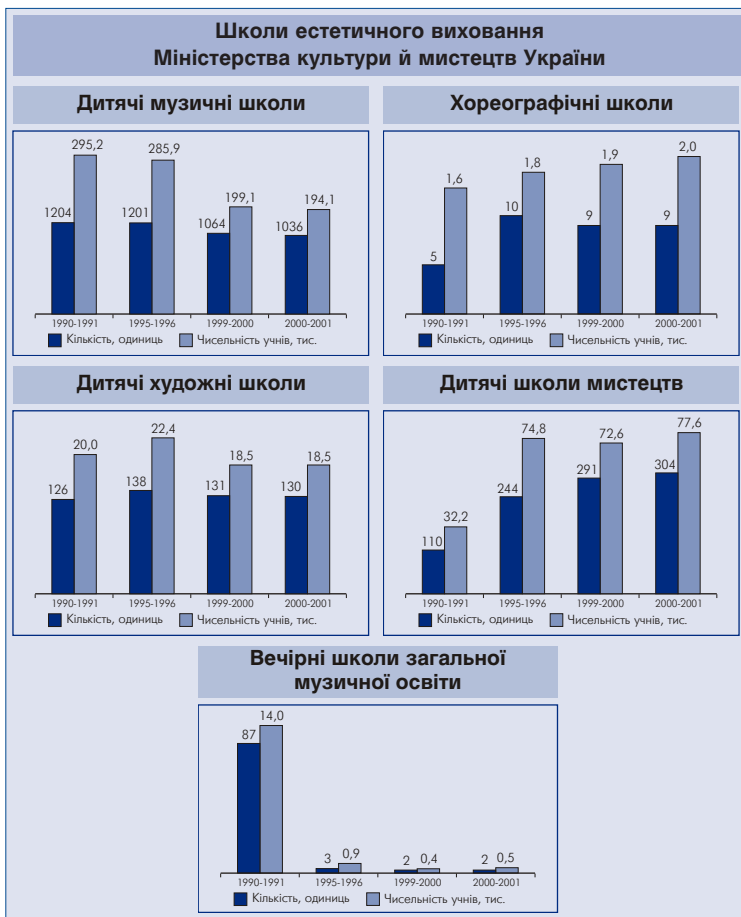
³⁰ Закон України "Про позашкільну освіту" від 22 червня 2000р.

³¹ Джерело: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.56,79.

Станом на початок 2001р., в системі Міністерства освіти і науки України діяли 1497 закладів позашкільної освіти, в яких навчалися 1,2 млн. дітей і підлітків³²; Зокрема, в Малій академії наук, що має 25 територіальних відділень, — близько 30 тис.³³

Протягом 1992-2000рр. чисельність учнів закладів позашкільної освіти зменшилася майже на чверть (на 362,5 тис. осіб, або 23%)³⁴. Як видно з таблиці, найбільш відчутно зменшилися кількісні показники, що характеризують діяльність структур науково-технічного, туристсько-краєзнавчого, спортивного напрямів, флотилій, центрів, станцій і клубів юних натуралістів, — тобто структур, що потребують технічного, спортивного та туристського обладнання, обчислювальної техніки тощо. Зменшення кількості центрів патріотичного виховання частково компенсується збільшенням числа дітей і підлітків, залучених до їх діяльності.

Крім закладів позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України, працює мережа шкіл естетичного виховання, підпорядкована Міністерству культури й мистецтв (врізка *“Школи естетичного виховання Міністерства культури й мистецтв України”*³⁵).

Протягом 1990-2000рр. мережа цих шкіл зазнала не такого відчутного скорочення, як це сталося із закладами Міністерства освіти і науки: загалом, вона зменшилася лише на 12 одиниць (з 1533 у 1999р. до 1521 у 2000р.). Проте, чисельність учнів у школах естетичного виховання зменшилася так само значно — майже на 20%.

Як видно з наведених у врізці діаграм, динаміка змін кількості та контингенту шкіл була різною. Майже втричі зросла кількість і більш ніж удвічі — чисельність учнів дитячих шкіл мистецтв. Водночас, значного зменшення зазнали кількісні показники, що характеризують мережу дитячих музичних шкіл, а також вечірніх шкіл загальної музичної освіти. Так, кількість музичних шкіл протягом 1990-2000рр. зменшилася на 14% (168 одиниць), а чисельність учнів — на третину (101,1 тис.); кількість вечірніх шкіл загальної музичної освіти впала з 87 до двох, число учнів — з 14 тис. до 500 осіб.

Загалом, станом на початок 2000/2001н.р., система позашкільної освіти охоплювала лише 20% дітей і підлітків шкільного віку. Це вдвічі менше, ніж, наприклад, у Росії, де аналогічний показник становить 40%. Слід зазначити, що, починаючи з 1992р., система позашкільної освіти Росії стабільно розвивається, а чисельність залучених до неї учнів — збільшується³⁶.

Мережі позашкільної освіти в Україні притаманна стійка тенденція до скорочення. Перш за все, вона характерна для структур, діяльність яких потребує складного обладнання. Останнє свідчить про те, що падіння кількісних показників системи позашкільної освіти зумовлюється, скоріше, не зменшенням соціальної потреби в цій складовій освіти, а недостатнім її фінансуванням.

1.4 ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА

Законодавством України професійно-технічна освіта визначається складовою системи освіти, яка забезпечує первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації робітників³⁷.

Мережа та чисельність учнів

Мережу професійно-технічної освіти складають професійно-технічні навчальні заклади (ПТНЗ). Фінансування ПТНЗ здійснюється з державного бюджету³⁸.

Визначено три атестаційні рівні ПТНЗ: навчально-курсіві комбінати (I рівень); професійно-технічні училища (II рівень); вищі професійно-технічні училища та центри професійно-технічної освіти (III рівень). ПТНЗ присвоюють випускникам кваліфікацію “кваліфікований робітник”. Випускники

³² Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.55.

³³ УНІАН, 27 березня 2002р.

³⁴ Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.79.

³⁵ Джерело: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.470.

³⁶ Так, якщо в 1990р. до позашкільної освіти були залучені 6,3 млн. учнів, то в 2000/2001н.р. — 7,6 млн. У системі позашкільної освіти зайняті близько 270 тис. педагогічних працівників. Див.: Российское образование к 2001г. — <http://www.ed.gov.ru/ko18/obzhor.html>.

³⁷ Див.: Закон України “Про професійно-технічну освіту” від 10 лютого 1998р., ст.3.

³⁸ Система професійно-технічної освіти. — <http://www.education.gov.ua>.

акредитованих вищих професійних училищ III рівня можуть отримувати кваліфікацію “молодший спеціаліст”³⁹.

Переважну частку контингенту ПТНЗ становить молодь віком від 15 до 18 років, яка здобуває первинну професійну підготовку.

Станом на початок 2000/2001н.р., в Україні працювали 970 ПТНЗ; з них 839 (86,5%) готували робітників з наданням повної загальної середньої освіти⁴⁰. В системі професійно-технічної освіти здійснювалося навчання з 342 професій, що охоплювали 492 спеціальності⁴¹.

З числа професійно-технічних закладів нового типу працювали 119 вищих професійних технічних училищ і центрів професійно-технічної освіти, що забезпечують високий рівень кваліфікації з технологічно складних, наукомістких професій; 11 центрів професійно-технічної освіти; три училища-агрофірми. 419 ПТНЗ здійснювали професійну підготовку та перепідготовку з робітничих професій незайнятого населення. Діяли понад 70 навчально-науково-виробничих комплексів за участю ПТНЗ.

В системі професійно-технічної освіти навчалися близько 530 тис. осіб, у т.ч. понад 25 тис. — з числа незайнятого населення. Більше двох третин учнів здобували повну загальну середню освіту, кожен другий — дві і більше професій⁴².

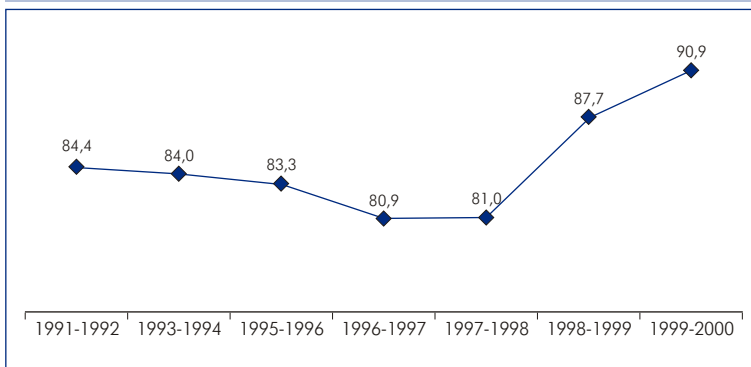
Як видно з діаграми “Професійно-технічні навчальні заклади”⁴³, кількісні показники мережі професійно-технічної освіти мають помітну тенденцію до зниження. Показник чисельності учнів ПТНЗ у розрахунку на 10 тис. населення у 2000/2001н.р. становив 106 проти 125 у 1991/1992н.р.

Разом з тим, з 1995/1996н.р. намітилася тенденція у цілому сталого зростання прийому до ПТНЗ — в середньому на 0,5% щороку⁴⁴. Для порівняння: в Росії чисельність учнів професійно-технічних закладів з 1995р. зростає приблизно на 4% щороку і протягом 1995-2000рр. в цілому збільшилася на 20%⁴⁵.

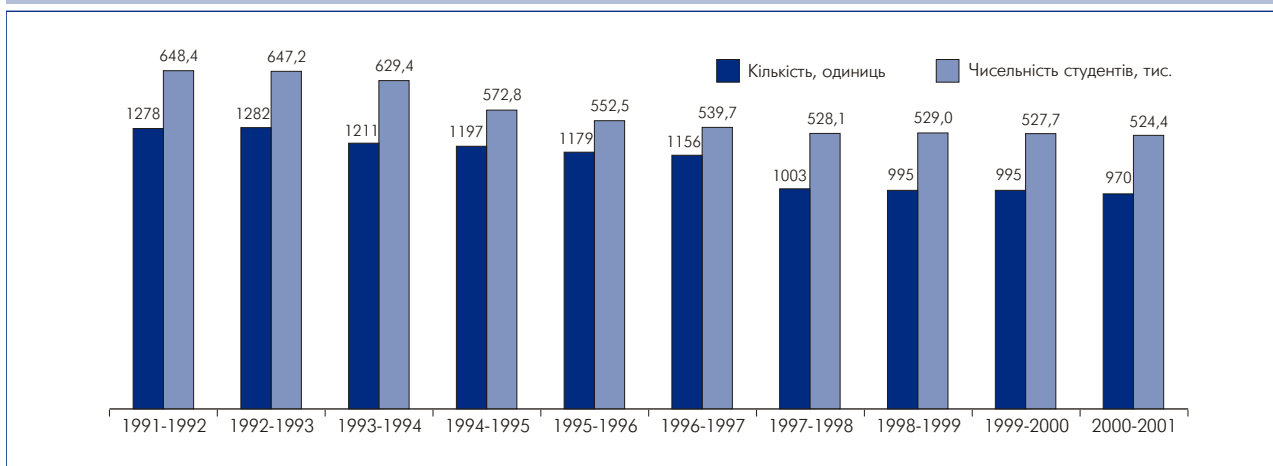
Відзначається також помітне підвищення рівня працевлаштування випускників ПТНЗ (діаграма “Працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів”). Це можна розглядати як свідчення ефективності здійснених у системі освіти заходів щодо приведення переліку професій, з яких здійснюються підготовка, до потреб сучасного ринку праці.

Протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зростання у загальній чисельності учнів ПТНЗ абсолютного числа та частки дітей-сиріт і дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку. Динаміка частки та абсолютного

Працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, %

Професійно-технічні навчальні заклади

³⁹ Див.: Закон України “Про професійно-технічну освіту”, ст.15.

⁴⁰ Барановський О. Регіональна картинка української освіти. — Український регіональний вісник, 15 листопада 2001р., с.3.

⁴¹ Система професійно-технічної освіти. — <http://www.education.gov.ua>.

⁴² Березовський Ю. Профтехосвіту — з обочини упослідженості. — Освіта, 24 жовтня 2001р., с.5.

⁴³ Джерело: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.448.

⁴⁴ За винятком 1998/1999н.р. Див.: там само.

⁴⁵ Российское образование к 2001г. — <http://www.ed.gov.ru/koi8/obzor.html>.

числа таких дітей у навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України наведена в таблиці “Частка дітей, які потребують соціальної допомоги, в числі учнів професійно-технічних закладів освіти”⁴⁶.

Частка дітей, які потребують соціальної допомоги, в числі учнів професійно-технічних закладів освіти

	1991		2000	
	%	тис.	%	тис.
Сироти	0,8	5,4	1,6	8,4
Діти з неповних сімей	9,9	63,9	13,5	70,4
Діти з малозабезпечених сімей	19,0	123,5	31,1	162,6
Діти з фізичними та розумовими вадами	0,4	2,6	0,7	3,7
Всього	30,1%		46,9%	

Отже, якщо в 1991р. частка дітей, які потребують соціальної допомоги, становила менше третини (30,1%), то у 2000р. — майже половину (46,9%) загального числа учнів ПТНЗ. Це свідчить про те, що професійно-технічна освіта дедалі більше бере на себе виконання дуже важливої у сучасних умовах функції — забезпечення первинної професійної підготовки підлітків соціально вразливих категорій.

Кадрове забезпечення

Станом на 2000/2001н.р., в ПТНЗ працювали 52,6 тис. педагогічних працівників, з яких 25,9 тис. складають старші майстри та майстри виробничого навчання⁴⁷.

Протягом 1992-1999рр. відбулося помітне зменшення числа педагогів і майстрів у системі професійно-технічної освіти, внаслідок чого брак кадрів на початок 2000/2001н.р. становив 10-15% викладачів і 20-30% майстрів виробничого навчання⁴⁸. Відчутний рівень нестачі кадрів свідчить про те, що умови праці педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти є малопривабливими.

В системі професійно-технічної освіти в Україні, попри певне скорочення її мережі та учнівського контингенту, спостерігаються позитивні тенденції: намітилося зростання прийому до ПТНЗ; підвищується показник працевлаштування випускників. Більше третини учнів ПТНЗ отримують повну середню загальну освіту, кожен другий — дві і більше професії.

Крім суто освітньої функції, заклади професійно-технічної освіти виконують надзвичайно важливі в сучасних умовах соціальні функції, забезпечуючи первинну професійну підготовку та перепідготовку громадян соціально вразливих категорій. Отримана кваліфікація сприяє підвищенню їх професійної мобільності та підвищує їх конкурентоспроможність на ринку праці.

Водночас, існує проблема кадрового забезпечення системи професійно-технічної освіти.

1.5 ВИЩА ОСВІТА

Законодавство України гарантує право громадян на отримання вищої освіти, в т.ч. безоплатне — в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше⁴⁹. Обов'язковість вищої освіти для громадян законодавство не унормовує.

Вища освіта побудована за ступеневим принципом (базова вища освіта та повна вища освіта) і забезпечується вищими навчальними закладами відповідного рівня акредитації. До вищих навчальних закладів належать технікуми, училища, коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети. Розподіл вузів за рівнями акредитації, освітньо-кваліфікаційні рівні, який вони забезпечують, наведені у врізці “Структура вищої освіти”.

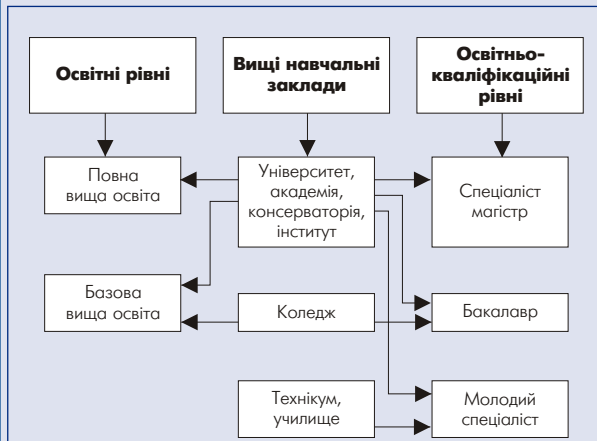
Структура вищої освіти

Рівні акредитації вищих навчальних закладів

- ❖ I — технікуми, училища; забезпечують підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “молодший спеціаліст”;
- ❖ II — коледжі та інші прирівняні до них заклади; готують фахівців рівня “бакалавр”;
- ❖ III і IV — інститути, консерваторії, академії, університети; готують фахівців рівнів “бакалавр”, “спеціаліст”, “магістр”.

Сертифікат якості освітніх послуг (акредитації) видається вузам терміном на п'ять років незалежно від форми власності.

Структура ступеневості вищої освіти України

У поточному, 2001/2002н.р. в Україні працюють 983 вузи всіх рівнів акредитації і форм власності, що забезпечують навчання студентів за денною, вечірньою, заочною формами та екстерном⁵⁰. Підготовка фахівців з вищою кваліфікацією здійснюється за 70 напрямками, що охоплюють понад 500 спеціальностей⁵¹.

⁴⁶ Дані розраховані за виданням: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.81-82.

⁴⁷ Там само, с.135.

⁴⁸ Про підсумки роботи загальноосвітніх та професійно-технічних закладів у 2000/2001 навчальному році та основні завдання на новий навчальний рік. — Освіта, 22 серпня 2001р., с.4.

⁴⁹ Див.: Закон України “Про вищу освіту” від 17 січня 2002, ст.4.

⁵⁰ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року. Статистичний бюлетень. — Державний комітет статистики України. Київ, 2002, с.1.

⁵¹ Система вищої освіти України. — http://www.education.gov.ua:8800/edu/docs/common/higher_educ_ukr.html.

1.5.1 ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ I-II РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації впроваджені до структури вищої освіти України замість колишніх середніх спеціальних закладів освіти — з метою приведення її у відповідність до структури освіти, яку рекомендують ЮНЕСКО, ООН та інші міжнародні організації.

У розвитку мережі вузів цього рівня акредитації з 1999р. спостерігаються тенденції до збільшення кількісних показників. Високими є темпи зростання сектору вузів недержавної форми власності та сектору платного навчання в державних вузах.

Мережа та чисельність студентів

У 2001/2002н.р., мережу вузів I-II рівня акредитації складають 665 навчальних закладів: 155 коледжів, 304 технікумів і 206 училищ. У навчальних закладах усіх типів навчаються 561,3 тис. студентів⁵².

Показник чисельності студентів у розрахунку на 10 тис. населення скоротився, порівняно з 1991/1992н.р., зі 142 до 115. Водночас, як видно з діаграми “Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації”⁵³, кількісні показники системи цього рівня освіти протягом останніх років демонструють тенденцію до підвищення.

Розподіл вузів за формами власності⁵⁴. Переважна більшість (88,3%; 587 одиниць) вузів є державними; в них навчаються 90,7% загального числа студентів (509 223 особи).

Основну частку державних вузів становлять технікуми — 47,5% (279 одиниць); третину — училища (33,2%; 195 одиниць); 19,3% — коледжі (113 одиниць).

Державні вузи підпорядковуються більш ніж 20 центральним органам державної влади та іншим структурам, що свідчить про значний рівень децентралізації управління (врізка “Розподіл державних вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації за підпорядкуванням”⁵⁵).

Розподіл державних вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації за підпорядкуванням

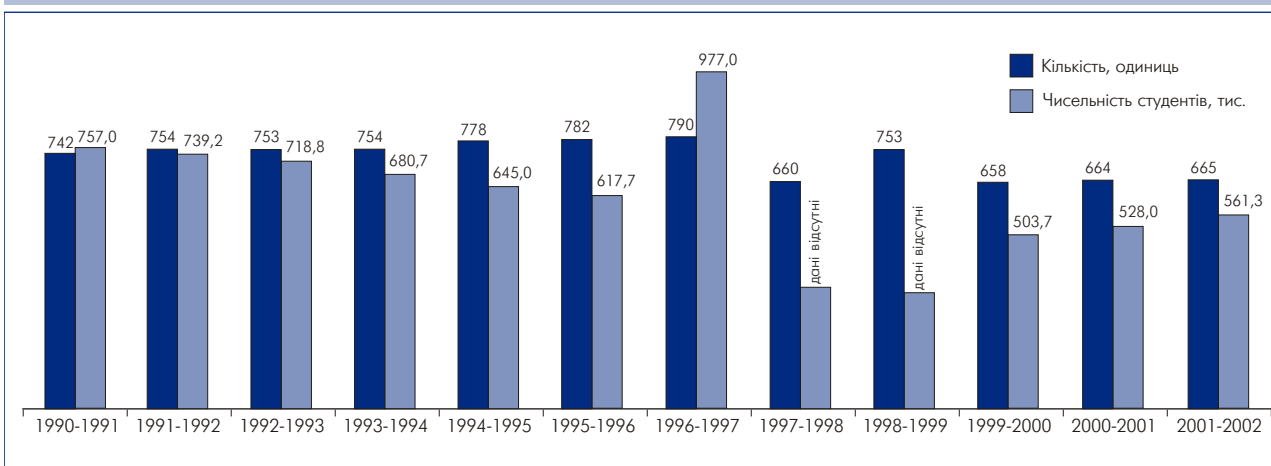
- ❖ Міністерство освіти і науки України — 252
- ❖ Міністерство аграрної політики України — 97
- ❖ Міністерство охорони здоров'я України — 100
- ❖ Міністерство культури й мистецтв України — 59
- ❖ Міністерство транспорту України — 18
- ❖ Міністерство оборони України — 3
- ❖ Міністерство соціальної політики та праці України — 3
- ❖ Міністерство фінансів України — 3
- ❖ Міністерство палива та енергетики України — 1
- ❖ Міністерство промислової політики України — 1
- ❖ Кабінет Міністрів України — 4
- ❖ Державний комітет лісового господарства України — 8
- ❖ Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України — 4
- ❖ Державний комітет зв'язку та інформатизації України — 4
- ❖ Корпорація “Укрбуд” — 14
- ❖ Концерн “Укрмісцевпром” — 2
- ❖ Укрсоюзсервіс — 2
- ❖ інші — 12

Вузи недержавної форми власності становлять лише 11,7% загальної мережі та охоплюють 9,3% загального числа студентів (52 тис. осіб). Водночас, динаміка зростання кількості недержавних вузів є досить сталою: протягом 1991-2002рр. вона зросла більш ніж втричі — з 23 до 78.

Серед недержавних вузів переважають коледжі — їх частка становить 53,8% (42 одиниці); майже третину становлять технікуми (32,1%; 25 одиниць); 14,1% — училища (11 одиниць).

Конкурс на вступних іспитах до вузів I-II рівнів акредитації є невисоким і має досить сталу тенденцію подальшого зменшення. У середньому, в 1990/1991н.р. він становив 1,91 (191 абітурієнт на 100 місць), у 2000/2002 н.р. — 1,35⁵⁶.

Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації

⁵² Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року. Статистичний бюлетень. — Державний комітет статистики України, Київ, 2002.

⁵³ Джерела: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., 63; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України..., с.1.

⁵⁴ Дані наведені та розраховані за виданнями: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., 64; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України..., с.3.

⁵⁵ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України..., с.7

⁵⁶ Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.450; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України..., с.32.

Порівняно високим (1:1,52) був конкурс до закладів, що готують фахівців у галузі транспорту, зв'язку, права⁵⁷.

Привертає увагу та обставина, що конкурс до закладів, що готують фахівців у галузі освіти, є одним із найнижчих (нижчими є конкурси лише до закладів, що готують фахівців для сільського господарства), і протягом останніх років демонструє сталу тенденцію подальшого зниження. Так, протягом 1999-2001рр. його динаміка виглядала наступним чином: 1,39/1,36/1,28⁵⁸.

Розподіл контингенту за формами навчання. Протягом 1990-2001рр. відбулося значне зменшення секторів вечірньої і заочної форм навчання. Число студентів вечірньої форми навчання скоротилося за цей період більш ніж в 11 разів: якщо в 1990/1991н.р на вечірніх відділеннях навчалися 44,9 тис. студентів, то в 2000/2002н.р. — близько 4000. Число студентів-заочників зменшилося на третину (з 201,4 тис. до 134,5 тис.)⁵⁹.

Відповідно, частка студентів-вечірників у загальному контингенті студентів зменшилася з 13,6% до 1,4%; заочників — з 71,6% до 24,9% (таблиця “Розподіл студентів I-го курсу за формами навчання”).

Розподіл студентів I-го курсу за формами навчання

	1990-1991		2000-2001		2001-2002	
	тис.	%	тис.	%	тис.	%
Денна	155,8	64,7	141,2	74,3	149,4	74,3
Вечірня	13,6	5,6	1,4	0,7	1,7	0,8
Заочна	71,6	29,7	47,5	25,0	50,1	24,9
Всього	241,0 тис.		190,1 тис.		201,2 тис.	

Порівняння часток студентів за формами навчання у державних і недержавних вузах свідчить, що недержавні вузи мають більші сектори заочної та вечірньої форм навчання, що може бути зумовлене нижчою, порівняно з денною формою, вартістю навчання (діаграма “Розподіл студентів за формами навчання”).

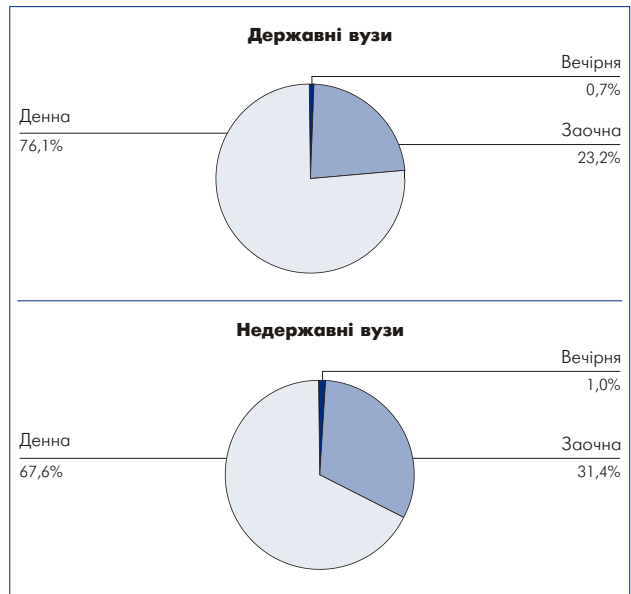
Кадрове забезпечення

Загальні дані. У вузах I-II рівнів акредитації працюють 50,3 тис. викладачів; з них викладачів з вищою освітою — 48,7 тис.; кандидатів наук — 2300 осіб⁶⁰.

Водночас, чисельність штатного складу викладачів вузів є помітно нижчою: у якості штатних працюють 39,2 тис. викладачів (77,9% загального числа). З них: з вищою освітою — 38,3 тис.; кандидатів наук — 912 осіб, або 2,3% загального числа штатних викладачів.

Отже, співвідношення чисельності штатних викладачів і студентів становить 1:14,3; що є дещо вищим, ніж на початок 1998/1999н.р., коли цей показник становив 1:10,9.

Розподіл студентів за формами навчання

Кадрове забезпечення державних вузів. У державних вузах працюють 45,4 тис. викладачів (90,3% загального числа); з них штатних — 36,3 тис (80%). Серед штатних викладачів: з вищою освітою — 35,4 (97,5%); кандидатів наук — 535 осіб (1,5%).

Співвідношення чисельності штатних викладачів і студентів становить 1:14; зокрема, за денною формою навчання: 1:10,7.

Кадрове забезпечення недержавних вузів. У недержавних вузах працюють 4900 викладачів (9,7% загального числа); з них штатних — 2900 (59,2%). Фактично всі штатні викладачі мають вищу освіту; кандидатів наук у штатах вузів — 377 осіб (13%).

Співвідношення чисельності штатних викладачів і студентів є вищим, ніж у державних вузах і становить 1:17,9; за денною формою навчання — 1:12.

Мова навчання

Протягом 1995-2000рр. число студентів, які навчаються українською мовою, зросло з 55% до 80%; російською — зменшилося з 45% до 20%. Найбільше число студентів, які навчаються російською мовою, у наступних регіонах: АРК — 97,6%; Донецька область — 81,3%; Луганська — 50,7%; Одеська — 35,7%; Харківська — 26,5%; Запорізька — 23,8%; Дніпропетровська — 16,3%; Херсонська — 13,9%. Не здійснюється навчання російською мовою у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській та Чернівецькій областях.

⁵⁷ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.36.

⁵⁸ Див.: Вищі заклади освіти України на початок 1998/1999 навчального року. Статистичний бюлетень. — Державний комітет статистики, Київ, 1999, с.29; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 1999/2000 навчального року. Статистичний бюлетень. — Державний комітет статистики, Київ, 2000, с.27. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.31. Статистичні бюлетені Державного комітету статистики України “Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України...” за 1999-2001рр.

⁵⁹ Тут і далі дані наведені та розраховані за виданнями: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.450; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.10.

⁶⁰ Тут і далі дані наведені та розраховані за виданнями: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.44.

Угорською мовою навчаються понад 200 студентів у Закарпатській області; румунською мовою — 70 студентів у Чернівецькій області⁶¹. Це становить 0,05% загальної чисельності студентів.

Джерела фінансування

Статистичні дані про джерела фінансування навчання у вузах I-II рівнів акредитації свідчать про стійку тенденцію скорочення частки студентів, які отримують освіту за рахунок державного бюджету та кошти галузевих міністерств і відомств. Натомість, зростає частка студентів, які навчаються за рахунок юридичних і фізичних осіб⁶².

Динаміка цього процесу є досить високою. Як видно з таблиці “Розподіл студентів вузів I-II рівнів акредитації за джерелами фінансування навчання”, протягом трьох останніх років темпи зростання частки студентів, які навчаються за кошти юридичних і фізичних осіб, становили в середньому 5% щорічно.

Розподіл студентів вузів I-II рівнів акредитації за джерелами фінансування навчання, %			
	1999-2000	2000-2001	2001-2002
Державний бюджет	51,3	46,8	42,3
Місцеві бюджети	11,7	11,1	11,6
Кошти галузей	1,5	1,1	0,9
Кошти юридичних і фізичних осіб	35,5	40,0	45,2

Частка студентів державних вузів, які навчаються за рахунок юридичних і фізичних осіб, збільшилася з 35,5% у 1999/2000н.р. до 45,2% у поточному навчальному році.

Водночас, з державного, місцевих бюджетів та з коштів галузевих міністерств і відомств фінансується навчання студентів у недержавних вузах. Так, у 1999/2000н.р. із загального числа студентів, навчання яких фінансувалося галузевими структурами, 49,3% навчалися в недержавних вузах; у 2001/2002н.р. — 65,4%. Місцеві бюджети в 1999/2000н.р. не фінансували навчання студентів у недержавних вузах; у 2001/2002н.р. за кошти місцевих бюджетів у недержавних вузах навчалися близько 1000 студентів.

Загалом, наведені дані свідчать про те, що в Україні формується розгалужена мережа вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації. Цей процес характеризується, зокрема, відчутними темпами комерціалізації базової вищої освіти.

Порівняно з початком 1990-х років, відчутно зменшилися сектори вечірньої і заочної форм навчання. Водночас, помітним є переважання заочної форми навчання у вузах недержавної форми власності, порівняно з державними.

Кадрове забезпечення вузів характеризується значною часткою позаштатних і штатних сумісників; у вузах недержавної форми власності вона є вищою, ніж у державних. Вищим є і показник співвідношення чисельності викладачів і студентів.

Сектор навчання українською мовою у вузах I-II рівня акредитації є більшим, порівняно із загальноосвітньою мережею (80% проти 70%); сектор навчання мовами національних меншин, навпаки, — значно меншим (1% проти 0,05%). Це свідчить про поширення на рівні базової вищої освіти україномовної фахової лексики.

Неоднозначною є тенденція зменшення конкурсу до вищих навчальних закладів. Відсутність можливості відбору найбільш підготовлених абітурієнтів може призвести до зниження якості вищої освіти на її базовому рівні.

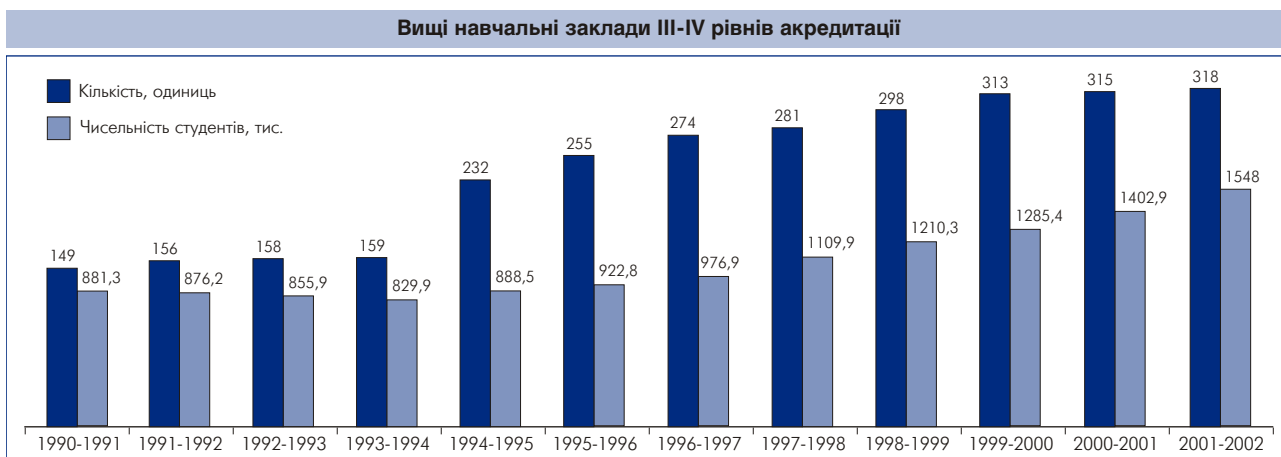
1.5.2 ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ III-IV РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

До вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації віднесені: університети, академії, інститути, консерваторії.

Мережа та чисельність студентів

У поточному, 2001/2002н.р. в Україні працюють 318 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, у яких навчаються 1415 тис. студентів.

Як видно з діаграми “Вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації”, кількісні показники, що характеризують розвиток мережі та контингент освітніх закладів цього рівня, мають загалом стійку тенденцію до зростання. Порівняно з 1990/1991н.р.,

⁶¹ Там само, с.48.

⁶² Тут і далі дані наведені та розраховані за виданнями: Вищі заклади освіти України на початок 1998/1999 навчального року..., с.43-46; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 1999/2000 навчального року..., с.11-13. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.12-13.

кількість вузів зросла більш ніж удвічі (зі 149 до 318), чисельність студентів — майже в 1,8 разів (з 881,3 тис. до 1548 тис.)⁶³.

Темпи зростання чисельності студентів в Україні є дещо нижчими, порівняно з окремими пост-соціалістичними країнами. Наприклад, у Польщі, за кількості вузів приблизно такої самої (310), як і в Україні, чисельність студентів протягом 1990-2000рр. зросла майже вчетверо (таблиця “Чисельність студентів вищих навчальних закладів у Польщі й Україні”⁶⁴).

Чисельність студентів вищих навчальних закладів у Польщі й Україні								
	1990-1991	1994-1995	1995-1996	1996-1997	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001
Польща	403800	682200	794600	927500	990400	1100000	1431900	1584800
Україна	829200	888500	922800	976900	1109982	1210299	1285400	1402900

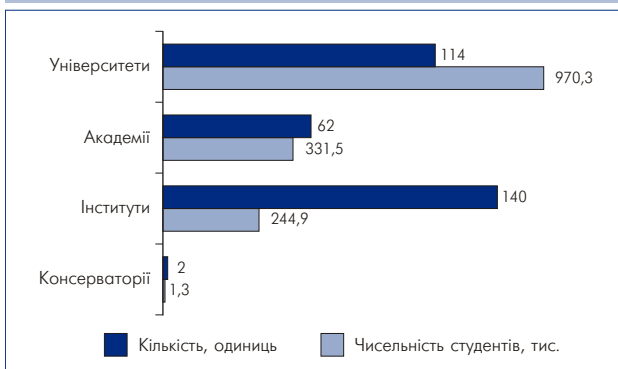
Розподіл вузів за типами. Мережу вузів вищих рівнів акредитації складають: 114 університетів; 62 академії; 140 інститутів і дві консерваторії⁶⁵. 49 вузів мають статус національних⁶⁶. Дев'ять університетів належать до класичних, тобто готують спеціалістів з усіх основних фахових напрямів.

Класичні університети України

- ❖ Дніпропетровський національний університет
- ❖ Донецький національний університет
- ❖ Київський національний університет ім.Т.Шевченка
- ❖ Львівський національний університет ім.І.Франка;
- ❖ Одеський національний університет ім.І.Мечникова
- ❖ Таврійський національний університет ім.В.Вернадського
- ❖ Ужгородський національний університет
- ❖ Харківський національний університет ім.В.Каразіна
- ❖ Чернівецький національний університет ім.Ю.Федьковича

Розподіл вузів за типами та чисельність студентів, які навчаються в них, наведено на діаграмі “Типи вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації”.

Типи вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації

Привертає увагу досить велика кількість університетів в Україні, що перевищує показники окремих розвинутих держав з усталеною системою вищої освіти. Так, у Франції нараховується 83 університети; в Канаді — 96⁶⁷. У Польщі за приблизно такої ж, як і в Україні, кількості вузів, університетів лише 15⁶⁸.

Розподіл вузів за формами власності. Переважну частку (70,8%) загальної кількості вузів вищих рівнів акредитації становлять державні (225 одиниць). У складі державних вузів: 57 академій, 106 університетів, 60 інститутів, дві консерваторії. Навчаються в державних вузах 1402,1 тис. студентів, або 90,6% загального числа.

Підпорядкування державних вузів є децентралізованим. Міністерству освіти і науки України підпорядковані лише 115 (51%) вузів III-IV рівнів акредитації (врізка “Розподіл державних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за підпорядкуванням”).

Розподіл державних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за підпорядкуванням

- ❖ Міністерство освіти і науки України — 115
- ❖ Міністерство освіти АРК — 2
- ❖ Кабінет Міністрів України — 4
- ❖ Міністерство аграрної політики України — 20
- ❖ Міністерство внутрішніх справ України — 13;
- ❖ Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України — 1
- ❖ Міністерство культури й мистецтв України — 9
- ❖ Міністерство охорони здоров'я України — 15
- ❖ Міністерство оборони України — 13;
- ❖ Міністерство палива та енергетики України — 1
- ❖ Міністерство транспорту України — 4
- ❖ Міністерство соціальної політики та праці України — 1
- ❖ Міністерство фінансів України — 3
- ❖ Служба безпеки України — 1;
- ❖ Державна митна служба України — 1
- ❖ Державна податкова адміністрація України — 2
- ❖ Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України — 1
- ❖ Державний комітет зв'язку та інформатизації України — 2
- ❖ Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України — 5
- ❖ Державний комітет у справах охорони Державного кордону України — 1
- ❖ Національний банк України — 1
- ❖ Державний комітет статистики України — 1
- ❖ Федерація профспілок України — 2
- ❖ Обласні та міські державні адміністрації — 3 (Дніпропетровська й Хмельницька обласні державні адміністрації; Київська міська державна адміністрація)
- ❖ Концерн “Укрмісцевпром” — 1
- ❖ Інші — 3

⁶³ Дані наведені та розраховані за виданнями: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с. 63, 85; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/02 навчального року..., с.1.

⁶⁴ Джерела: Edukacja w roku szkolnym 2000/2001. — <http://www.men.waw.pl>; Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с. 85;

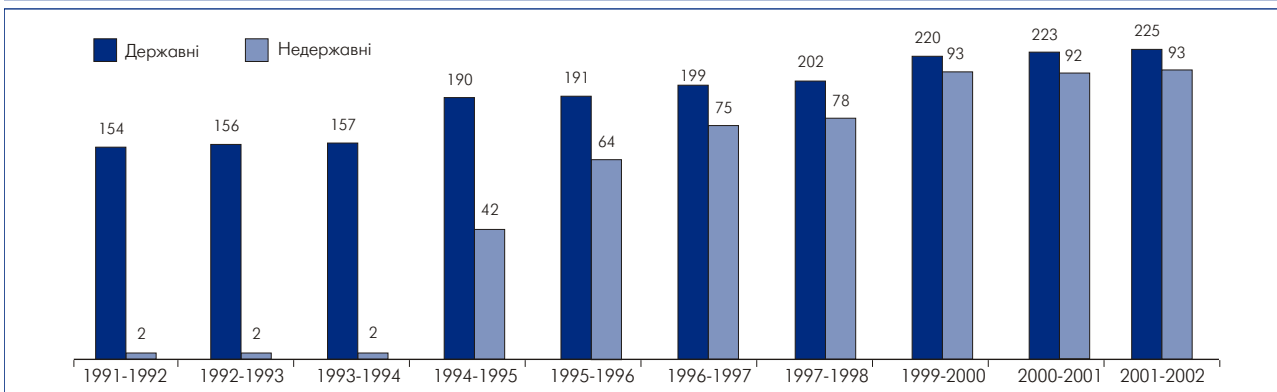
⁶⁵ Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.62.

⁶⁶ Коваленко О. Студентів-першокурсників, які навчатимуться за рахунок держави, цього року буде на 10% більше. — Абітурієнт'2002, спецвыпуск, апрель 2002г., с.19.

⁶⁷ Канадская система обучения дешевле в два раза, чем в США! — http://www.profi-club.kiev.ua/cgi/articles..../?catalogue_id=21&article_id=37.

⁶⁸ Edukacja w roku szkolnym 2000/2001. — <http://www.men.waw.pl>.

Кількість державних і недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, одиниць

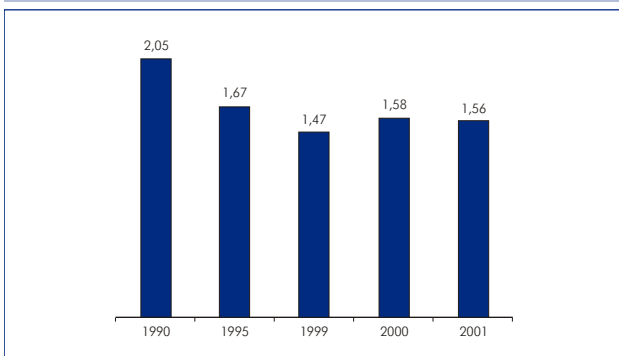

Кількість вузів *недержавної форми власності* становить 93 одиниці, що складає 29,2% загальної кількості. Серед недержавних вузів — п'ять академій, вісім університетів, 80 інститутів; у них навчаються 145,9 тис. студентів, або 9,4% загального числа.

Динаміка розвитку мережі державних і недержавних вузів свідчить, що після досить стрімкого росту, що припав на 1994-1999рр., мережа як державних, так і недержавних вузів фактично стабілізувалася (діаграма “Кількість державних і недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації”⁶⁹).

Конкурс на вступних іспитах є невисоким і, попри можливість вступу до кількох вузів одночасно, має досить сталу тенденцію подальшого зменшення. У 1990р. показник конкурсу становив 2,05⁷⁰, у 2001р. — 1,56 (діаграма “Конкурс на вступних іспитах до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації”⁷¹).

Конкурс на вступних іспитах до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації

Розподіл студентів за формами навчання. Відзначається стала тенденція до скорочення числа студентів *вечірньої форми навчання*. Так, у 1990/1991н.р. на вечірніх відділеннях навчалися 66,5 тис. студентів, у 2000/2001 — лише 11,7 тис. Набір на 1-й курс впав більш ніж учетверо і становив відповідно 12,6 тис. та 2800 осіб.

⁶⁹ Джерела: Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд..., с.64; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.9.

⁷⁰ Розраховується як відношення числа абітурієнтів до кількості місць.

⁷¹ Дані наведені та розраховані за виданнями: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.450; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.35.

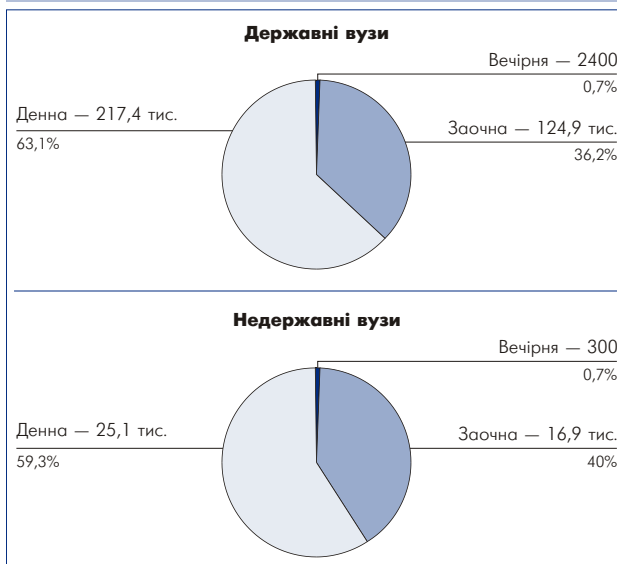
Водночас, зростає число студентів *заочної форми навчання*. Якщо в 1990/1991н.р. на заочних відділеннях навчалися 294,8 тис. студентів, то в 2001/2002 — 614,9 тис. Набір на 1-й курс за цією формою навчання зріс за цей період майже втричі і склав відповідно 51 тис. та 141,8 тис. осіб. Динаміка прийому студентів на 1-й курс за різними формами навчання наводиться в таблиці “Прийом до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за формами навчання” і вказує на стійкість тенденції випереджаючого зростання числа студентів заочної форми навчання.

Прийом до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за формами навчання

	1990-1991		2000-2001		2001-2002	
	тис.	%	тис.	%	тис.	%
Денна	110,9	63,6%	219,5	63,3%	242,5	62,7%
Вечірня	12,6	7,2%	2,6	0,8%	2,8	0,7%
Заочна	51,0	29,2%	124,3	35,9%	141,8	36,6%
Всього	174,5 тис.		346,4 тис.		387,1 тис.	

При цьому, порівняння часток студентів, прийнятих до державних і недержавних вузів на різні форми навчання, свідчить про тенденцію переважання частки заочної форми навчання в державних та недержавних вузах (діаграма “Прийом студентів на різні форми навчання у 2001р.”).

Прийом студентів на різні форми навчання у 2001р.

Кадрове забезпечення

Загальні дані. Основний персонал вузів вищих рівнів акредитації складають 85,5 тис. викладачів; з них: докторів наук — 7300 (8,5%), кандидатів — 40,3 тис. (47,1%); професорів — 7000 (8,2%); доцентів — 30,2 тис. (35,3%). Крім того, у вузах працюють 19,6 тис. викладачів на умовах штатного сумісництва та 13,2 тис. сумісників без зарахування у штат.

Співвідношення числа викладачів основного персоналу та студентів становить 1:18; доцентів і студентів — 1:51; професорів і студентів — 1:222.

Динаміка показника співвідношення чисельності студентів і професорсько-викладацьких кадрів вищої кваліфікації має стійку негативну тенденцію: число студентів у розрахунку на одного штатного професора та доцента зростає. Так, у 1998/1999н.р. показник становив відповідно 1:183 та 1:43; у 2000/2001н.р. — 1:209 та 1:49.

Кадрове забезпечення державних і недержавних вузів (порівняльна характеристика). Основний персонал державних вузів становить 78,2 тис. викладачів (91,4% загальної чисельності професорсько-викладацького персоналу вузів); недержавних — 7300 викладачів (8,6%).

Аналіз показників, узагальнених у “Порівняльній таблиці кадрового забезпечення державних і недержавних вищих навчальних закладів”, свідчить про наступне.

Рівень забезпечення державних вузів викладачами основного персоналу є вищим. Водночас, вища частка сумісників у недержавних вузах зумовлює порівняно вищу мобільність їх професорсько-викладацького персоналу.

Якісний склад основного персоналу державних і недержавних вузів є приблизно однаковим.

Показник співвідношення чисельності викладачів різного рівня кваліфікації і студентів денної форми навчання свідчить на користь недержавних вузів, де це співвідношення є більш оптимальним.

Отже, виходячи з кількісних показників кадрового забезпечення, можна стверджувати, що державні і недержавні вузи здатні забезпечувати приблизно однакову якість освіти.

Мова навчання

Протягом 1995-2001рр.⁷² число студентів, які навчалися українською мовою, зросло з 51% до 76,3%; відповідно, число студентів, які навчалися російською мовою, скоротилося з 49% до 23,6%. Найбільш поширеною російська мова навчання є у вузах наступних регіонів: АРК — 99,4% студентів; Донецька (76,4%), Луганська (50,6%), Херсонська (35,2%), Дніпропетровська (34,7%), Одеська (33,2%), Харківська (31,0%), Запорізька (26,7%) області. Не здійснюється навчання російською мовою у вузах Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Сумської, областей. У Тернопільській області сектор російськомовного навчання складає 0,2%; у Чернівецькій — 0,1%.

На початок 2001/2002н.р. англійською мовою навчалися понад 900 студентів у м.Києві та 39 студентів — у Запоріжжі; угорською мовою — 264 студенти в Закарпатській області.

Джерела фінансування

Тенденція до скорочення частки студентів, які отримують повну вищу освіту за кошти бюджету або галузевих міністерств і відомств, є більш виразною, ніж на рівні базової вищої освіти. Так, якщо в поточному навчальному році за кошти фізичних і юридичних осіб у вузах I-II рівнів акредитації навчаються 45,2% студентів, то у вузах вищих рівнів акредитації — 55,0%⁷³.

Динаміка розподілу частки студентів за джерелами фінансування свідчить, що зазначена тенденція протягом ближчого часу буде зміцнюватися (таблиця “Розподіл студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за джерелами фінансування (за результатами прийому на 1-й курс)”⁷⁴).

Наведені дані свідчать, що в Україні сформувалася досить потужна за кількісними показниками система повної вищої освіти. Чисельність студентів протягом 1990-2001рр. зросла в 1,8 разів, кількість вузів усіх форм власності — майже вдвічі.

Порівняльна таблиця кадрового забезпечення державних і недержавних вищих навчальних закладів

		Державні		Недержавні	
		Чисельність, тис.	%	Чисельність, тис.	%
Професорсько-викладацький склад	Основний персонал	78,2	73,4%	7,3	61,6%
	Штатні сумісники	16,1	15,1%	3,5	29,6%
	Сумісники поза штатом	12,2	11,5%	1,0	8,8%
У т.ч. серед основного персоналу	Професорів	6,4	8,2%	0,6	8,0%
	Доцентів	27,7	35,5%	2,4	33,5%
	Докторів наук	6,6	8,6%	0,7	9,6%
	Кандидатів наук	37,0	47,3%	3,3	45,8%
Співвідношення викладачів основного складу і студентів у т.ч. студентів денної форми навчання	Загальне	1:17	1:11	1:20	1:10
	Професорів	1:220	1:132	1:250	1:120
	Доцентів	1:51	1:31	1:60	1:30

⁷² Дані наводяться за виданням: Основні показники діяльності вищих закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.49.

⁷³ Загалом, у 2001/2002н.р. за кошти державного бюджету у вузах вищих рівнів акредитації навчаються 42,6% студентів (проти 48,3% у 2000/2001н.р.); місцевих бюджетів — 0,8% (проти 0,5%); галузевих міністерств і відомств — 1,0% (проти 1,2%); за кошти юридичних і фізичних осіб — 55,6% (проти 50,0%). Розраховано за джерелами: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.13.

⁷⁴ Розраховано за джерелами: Вищі заклади освіти України на початок 1998/1999 навчального року..., с.45; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 1999/2000 навчального року..., с.13; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.26.

Розподіл студентів вищих навчальних закладів
III-IV рівнів акредитації за джерелами фінансування
(за результатами прийому на 1-й курс),
%

	1998-1999	1999-2000	2001-2002
Державний бюджет	51,2	49,5	39,9
Місцеві бюджети	0,5	0,5	0,9
Кошти галузей	1,4	1,3	0,8
Кошти юридичних і фізичних осіб	46,9	48,7	58,4

На відміну від системи базової вищої освіти, відзначається стійка тенденція випереджаючого зростання сектору заочної форми навчання.

Державні та недержавні вузи мають приблизно однаковий рівень кадрового забезпечення. Водночас, можна стверджувати, що кадровий корпус недержавних вузів є більш мобільним; співвідношення чисельності студентів денної форми навчання і викладачів усіх рівнів кваліфікації є більш оптимальним у недержавних вузах.

Частка студентів, які навчаються за кошти фізичних і юридичних осіб, є вищою, ніж на рівні базової вищої освіти, та має тенденцію до подальшого зростання.

Переважає сектор навчання державною мовою. Позитивно можна оцінити врахування мовних інтересів українських громадян угорського походження, які компактно проживають у Закарпатті.

Водночас, враховуючи стабілізацію кількості вузів III-IV рівнів акредитації, низький рівень конкурсу на вступних іспитах та тенденцію його подальшого зменшення, зі значною мірою імовірності можна стверджувати, що період екстенсивного розвитку мережі вузів вищих рівнів акредитації закінчився. Їх кількість, якщо й зростатиме надалі, то незначними темпами. Можна очікувати зростання конкуренції у полі повної вищої освіти та переходу вузів до інтенсивного характеру розвитку.

1.6 ОСВІТА УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ. МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Необхідною умовою розвитку української системи освіти є її інтеграція до міжнародного освітнього простору. Зокрема, в "Стратегії інтеграції України до ЄС", підкреслюється, що Україна має потенційні можливості досягти вагомих інтеграційних успіхів у сфері культурно-освітнього співробітництва. У свою чергу, міжнародне співтовариство визнає потужний освітній потенціал України. Свідченням цього є активний розвиток контактів України із зарубіжними партнерами, виконання спільних угод, програм і проектів у галузі освіти.

Міжнародні угоди. З центральними органами освіти зарубіжних країн підписано 48 угод різного рівня в галузі освіти та 45 — в галузі науково-технічної діяльності. Особливе значення для розвитку міжнародних контактів України в галузі освіти має підписання угод про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені звання⁷⁵.

Вузи України III-IV рівнів акредитації підтримують взаємовигідні контакти з понад 800 зарубіжними партнерами⁷⁶.

Діють програми міжнародних академічних обмінів. Наприклад, зі США — під егідою американських рад з міжнародної освіти: *ASTR/ACCELS*, Ради міжнародних наукових досліджень (*IREX*), Інституту Кеннана, офісу Фонду Фулбрайта посольства США в Україні⁷⁷. Щорічно близько 2000 українських громадян виїжджають на повний або частковий курс навчання за міжнародними угодами, укладеними українськими вузами із зарубіжними партнерами. Вони отримують стипендії, що надаються міжнародними фондами, програмами та проектами⁷⁸. Лише за Програмою Фонду Фулбрайта 160 наукових співробітників мали можливість стажуватися у США⁷⁹.

За оцінкою міністра освіти і науки України В.Кременя, найбільш ефективним є для України співробітництво з ЄС, ЮНЕСКО, Інформаційною службою США, Британською Радою, Німецькою службою академічних обмінів, Інститутом Гете та Фондом Фулбрайта — щорічна допомога цих організацій освітній системі України перевищує \$20 млн.⁸⁰

Приклади співробітництва з ЄС. З 1993р. в Україні здійснюється Трансєвропейська програма співробітництва в галузі вищої освіти, започаткована за ініціативою ЄС. У межах цієї програми, станом на початок 2000/2001н.р., Міністерством освіти і науки України реалізовані 85 міжнародних проектів на загальну суму €20,4 млн.⁸¹

В межах освітньої програми ЄС *TEMPUS* передбачається виділення для України на 2002р. €5 млн. (зокрема, на виконання 10 проектів, що стосуються реформи вищої освіти, академічних обмінів для професорів; переобладнання аудиторій вузів).

Водночас, не передбачаються кошти для освіти українських студентів в університетах країн ЄС. Програми обміну студентами між Україною та ЄС не існує, оскільки досі не підписані відповідні угоди.

Приклади співробітництва з міжнародними організаціями. В Україні працюють 35 Асоційованих шкіл ЮНЕСКО, діють 11 кафедр ЮНЕСКО; проекти, над якими вони працюють, стосуються глобальних проблем сучасності: сталий розвиток, довкілля, новітні технології, проблеми народонаселення, права людини, демократії та ін.⁸²

⁷⁵ Такі угоди підписані з Румунією (1995р.), Естонією (1996р.), Узбекистаном (1997р.), Білоруссю (1998р.), Угорщиною (1998р.), КНР (1998р.), Словаччиною (1999р.), Азербайджаном (2000р.), Росією (2000р.), Вірменією (2001р.).

⁷⁶ <http://www.lvisti.com/2000/09/02/edu.shtml>.

⁷⁷ Судьба інтелекта: несколько способов попасть за границу. — Захист, 2001, вересень-жовтень, с.20.

⁷⁸ <http://www.elvisti.com/2000/09/02/edu.shtml>.

⁷⁹ Таран Л. Вчіться вигравати! — Дзеркало тижня, 12 січня 2002р., с.12, <http://www.mirror.kiev.ua>.

⁸⁰ <http://www.edunet.kharkov.ua>.

⁸¹ <http://www.elvisti.com/2000/09/02/edu.shtml>.

⁸² <http://www.elvisti.com/2002/02/22/edu.shtml>.

Секретаріат Національної комісії України у справах ЮНЕСКО та Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО опікуються розвитком навчання іноземних студентів в Україні.

Міжнародний фонд “Відродження” протягом 1990–2000рр. надав неурядовим організаціям, а також освітнім, просвітницьким, культурним закладам, мистецьким колективам, видавництвам грантів на суму понад \$55 млн.⁸³ Проводяться Соросівські олімпіади для учнів, переможці отримують стипендії Фонду.

У свою чергу, ПРООН у 2000р. започаткував проекти стосовно посилення освітніх можливостей Київського національного університету ім.Т.Шевченка (\$928 тис.), поліпшення інформаційно технологічних засобів Київського міжнародного університету цивільної авіації (\$970 тис.).

За допомогою Національної Ради з економічної освіти США перекладені та видані методичні посібники для вчителів економіки “Мікроекономіка” та “Макроекономіка”; створені посібники з економіки в межах українсько-нідерландського проекту; з ділової активності — українсько-англійського.

Здійснюються Міжнародні програми гуманітарної допомоги. Так, бібліотека Корпусу миру передала американські підручники для шкіл і вузів України. У межах гуманітарних програм українські освітні заклади могли б отримати потужну підтримку комп'ютеризації шкіл, але передачі комп'ютерного обладнання перешкоджає високе ввізне мито⁸⁴.

Приклади співробітництва з країнами СНД. У 1992р. створена Євразійська асоціація університетів, до якої увійшли класичні університети країн-учасниць. У межах Асоціації діють: Євразійська асоціація профспілкових організацій університетів; Євразійська студентська асоціація; Координаційний науково-методичний центр музеїв; Координаційний науково-методичний центр кафедр фізвиховання⁸⁵.

Українські заклади освіти входять до міжнародних об'єднань, що працюють на базі освітніх структур країн-членів СНД. Так, Луганський державний педагогічний університет ім.Т.Шевченка на правах колективного члена ввійшов до складу Міжнародної академії педагогічної освіти в Москві та став її регіональним відділенням⁸⁶. Розробляються перспективні міжвузівські проекти в сфері науково-технічного співробітництва, створення спільних інформаційних систем.

У рамках року України в Росії та з метою поглиблення україно-російських стосунків в освітній галузі керівники ряду середніх навчальних закладів Києва та Москви підписали двосторонні протоколи про гуманітарне співробітництво “Київ-Москва: шкільний діалог”.

Розвиток міжнародних контактів сприяє інтеграції України у світовий освітній простір, запровадженню нових форм освіти. Особливого значення напередодні масштабного розширення ЄС набуває розвиток

взаємовигідного співробітництва в галузі освіти на європейському напрямі.

ВИСНОВКИ

Сухі статистичні показники стану української освіти висвітлюють її суперечливий і нерівномірний розвиток.

Освітня система демонструє загалом позитивні тенденції розвитку. Зростає частка закладів нового типу, загальний рівень кадрового забезпечення освітнього процесу залишається високим. Активно розвивається система вищої освіти, зростає чисельність студентів, диверсифікуються форми власності та джерела фінансування освіти. Паралельно з поступовим переходом на державну мову навчання враховуються мовні потреби національних меншин у місцях їх компактного проживання. Розвивається система міжнародного співробітництва у сфері освіти, розширюються можливості отримання освіти за кордоном.

Водночас, ці позитивні тенденції спостерігаються переважно на двох напрямках: по-перше, там, де освітні послуги можуть бути не лише самоокупними, але й рентабельними — вища освіта, невеликий сектор загальної середньої освіти; по-друге, там, де активно діє міжнародна допомога та особиста підприємливість громадян — міжнародні обміни, проекти та програми.

На тих же напрямках, де освітні послуги не є рентабельними, але потребують відчутних витрат, відзначаються тенденції іншого характеру — скорочення мережі, брак кадрового забезпечення, який завжди є найточнішим індикатором браку коштів.

Поза сумнівом, прихід до освітньої системи коштів з-поза державного бюджету є позитивним чинником, що в період трансформаційної кризи сприяв утриманню українською освітою її традиційно міцних позицій. Водночас, ці позиції утримувалися, не в останню чергу, за рахунок нижчих ступенів освіти — дошкільної, загальноосвітньої, позашкільної, професійно-технічної. Саме ці, початкові, базові ступені неперервної освіти зазнали і зазнають відчутних втрат. Кілька років — і хвиля недофінансованої освіти нижчих ступенів досягне вищих. У поєднанні з демографічним провалом, котрий чекає Україну, вона здатна призвести до значних негативних наслідків. Попередити їх можна лише дійсною зміною пріоритетів державної політики — стосовно освіти загалом і її базових ступенів зокрема.

На думку експертів Центру Разумкова, якщо протягом наступних 3-5 років не вдасться відійти від принципу “залишкового” фінансування національної освіти, то Україна може втратити наявний інтелектуальний, науково-технічний, освітній потенціал і надовго опинитися на узбіччі світових процесів. ■

⁸³ Міжнародний фонд “Відродження”... — Освіта, 13 червня 2001р., с.7.

⁸⁴ Василь Кремень: Інтелект є найбільшою цінністю нації. — Захист, 2001, вересень-жовтень, с.10.

⁸⁵ Рябоконь Л. Університетський стандарт. Чи може він стати єдиним для всього пострадянського простору? — День, 26 лютого 2002р., с.5.

⁸⁶ <http://www.elvisti.com/2001/11/13/edu.shtml>.

2. ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Пріоритетним завданням освітньої політики демократичної держави є забезпечення вільного, рівного доступу громадян до якісної освіти. З іншого боку, саме доступність і якість освіти визначають ефективність освітньої системи держави і, в кінцевому підсумку — рівні її інтелектуального потенціалу, якості та професійної мобільності трудових ресурсів.

У цьому розділі аналізуються основні показники, що дозволяють охарактеризувати освітню систему в Україні з точки зору доступності освіти для громадян та її якості. Крім статистичних показників, враховуються результати опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у квітні-травні 2002р.⁸⁷

2.1 ДОСТУПНІСТЬ ОСВІТИ

Рівень доступності освіти визначається двома показниками: фізичною доступністю закладів освіти та фінансовою доступністю освітніх послуг для більшості громадян.

Аналіз цих показників свідчить про неповне забезпечення права громадян на освіту: для жителів села існують значні обмеження в отриманні дошкільної і загальної середньої освіти за показником фізичної доступності освітніх закладів; мірою підвищення ступеню освітнього рівня зростає значимість фінансового чинника.

Доступність дошкільної освіти

Фізична доступність закладів дошкільної освіти. Скорочення мережі дошкільних навчальних закладів, про яке йшлося в розділі 1, призвело до обмеження доступності дошкільної освіти для значного числа дітей в Україні. В першу чергу, це стосується сільських дітей.

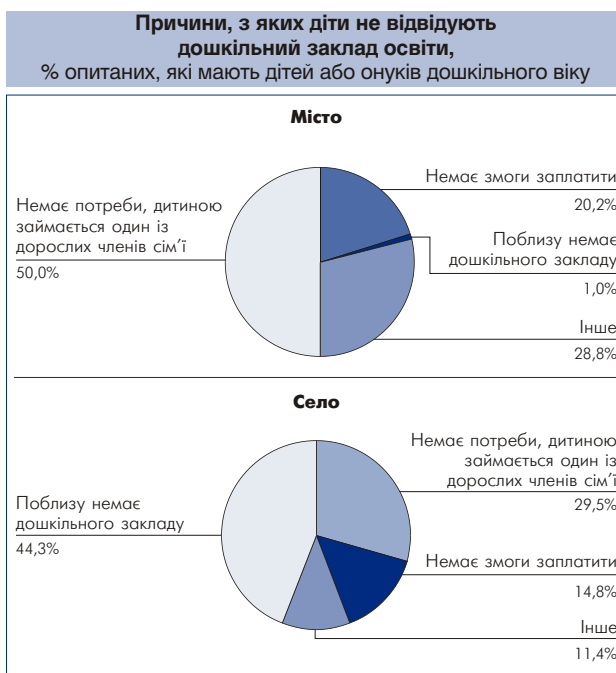
Станом на початок 2000р., дві третини сіл України взагалі не мали дошкільних закладів освіти. Лише у другій половині 1990-х років були закриті дошкільні заклади у 2400 селах⁸⁸.

У 2000р. загальний показник забезпеченості дитячого населення місцями в дошкільних закладах складав 1:2,4, тобто на одне місце в дошкільному закладі припадало більш ніж двоє дітей. При цьому, для міст і міських поселень показник становив 1:2, для сільських — 1:3,6, або майже вдвічі нижчий⁸⁹.

Про недоступність дошкільної освіти з причин відсутності дошкільних закладів у межах фізичної досяжності свідчать результати загальноукраїнського опитування. Кожен п'ятий (20,7%) респондент з

числа громадян, які мають дітей або онуків дошкільного віку, вказав на відсутність такого закладу поблизу місця проживання (діаграма "Причини, з яких діти не відвідують дошкільний заклад освіти"). На цю причину вказали 1,0% опитаних з числа міських жителів і 44,3% — з числа жителів сіл.

Отже, майже кожна сільська сім'я з дітьми дошкільного віку не може забезпечити їм дошкільну освіту з причини відсутності дошкільних закладів.

⁸⁷ В рамках проекту дослідження стану освіти в Україні соціологічною службою Центру Разумкова були проведені загальнонаціональне опитування та опитування чотирьох цільових груп: учнів і вчителів шкіл, студентів і викладачів педагогічних вузів. Загальнонаціональне опитування проводилося з 18 по 24 квітня 2002р.; опитано 2000 громадян віком від 18 років у всіх регіонах України. Опитування цільових груп — з 22 квітня по 8 травня; опитано 1200 учнів дев'ятих та одинадцятих класів і 300 вчителів середніх шкіл; 1200 студентів перших і випускних курсів та 300 викладачів педагогічних вузів України. Надалі в тексті, якщо не зазначається інше, наводяться результати цих досліджень.

⁸⁸ За інформацією С.Ніколаєнка, секретаря Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. Див.: Ніколаєнко С. Відродження України почнеться з села. — Товариш, №2, січень 2002р., с.2.

⁸⁹ Показник розрахований за виданнями: Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.444; Склад населення України за статтю і віком. — Державний комітет статистики України. Київ, 2001, с.26-271.

Крім відсутності дошкільних закладів на доступність дошкільної освіти суттєвим чином впливають наступні чинники.

❖ **Тимчасове призупинення функціонування дошкільних закладів:** протягом 1998р. призупинили діяльність близько 2000 дошкільних закладів, у 1999р. — 2600. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Н.Карпачова тоді кваліфікувала таку практику як порушення права дітей на дошкільну освіту⁹⁰. Проте, у 2000р. не працювали вже близько 3200 дошкільних закладів освіти⁹¹.

❖ **Функціонування дошкільних закладів неповний рік:** у 2000р. майже 7000 дошкільних закладів працювали неповний рік, у т.ч. майже 3000 закладів — внаслідок відсутності або нестачі коштів на утримання; понад 1400 — відсутності палива; 852 — відсутності електроенергії, 433 — водо-постачання⁹².

Таким чином, рівень доступності дошкільної освіти суттєвим чином обмежується недостатністю мережі дошкільних закладів, вимушеним призупиненням їх діяльності та відсутністю або нестачею коштів на утримання діючих закладів.

Фінансова доступність. Як свідчать результати соціологічного опитування, майже 18% громадян з числа тих, які мають дітей або онуків дошкільного віку, не можуть оплачувати їх перебування у дошкільному закладі. Ця причина недоступності дошкільної освіти більш характерна для міста, ніж для села: про відсутність коштів повідомили 20,2% опитаних з числа жителів міст та 14,8% — з числа сільських жителів⁹³.

Отже, кожна п'ята міська та кожна сьома сільська сім'ї з дітьми дошкільного віку не можуть забезпечити дітей дошкільною освітою через відсутність коштів.

Загальна середня освіта

Фізична доступність загальноосвітніх закладів. Наведені у попередньому розділі дані свідчать, що Україна має потужну мережу загальноосвітніх закладів. Водночас, існує відчутна диспропорція у рівнях забезпеченості школами між містом і селом, що спричиняє і нерівність у доступі міських і сільських дітей до загальної середньої освіти.

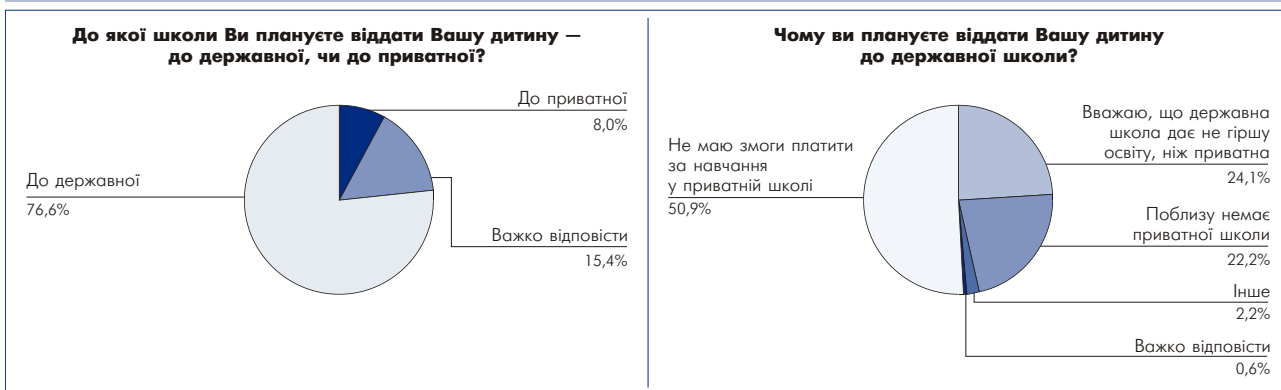
Доступність загальноосвітніх закладів на селі. Станом на початок 2000/2001н.р., рівень забезпеченості загальноосвітніми школами сільських населених пунктів становив 52%. Не мали шкіл 1300 сіл, у кожному з яких проживали більше 50 дітей шкільного віку⁹⁴. Через відсутність середніх навчальних закладів 38% сільських учнів не мають змоги продовжувати навчання в 10 класах за місцем проживання⁹⁵.

Майже чверть мільйона (247,4 тис.) сільських учнів (11,4% загального числа) проживають за межею пішохідної доступності шкіл. Водночас, скорочується мережа пришкільних інтернатів; за останні п'ять років вона зменшилася майже вдвічі⁹⁶.

Таким чином, для більш ніж кожної дев'ятої сільської дитини шкільного віку доступність загальної середньої освіти є обмеженою.

Фінансова доступність загальної середньої освіти. З огляду на переважання в загальноосвітній системі державних шкіл, фінансовий чинник має визначальний вплив, перш за все, на вибір батьками школи між державною і приватною. За результатами опитування, близько половини (50,9%) респондентів з числа тих, хто має дітей дошкільного віку, та мають намір віддати дітей до державної школи, пояснили свій вибір неспроможністю оплачувати їх навчання у приватній школі (діаграма "Чинники вибору школи між державною і приватною").

Чинники вибору школи між державною і приватною,
% опитаних, які мають дітей дошкільного віку

⁹⁰ Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — Київ, 2000, с.297.

⁹¹ Статистичний щорічник України за 2000 рік..., с.448.

⁹² Постійні дошкільні заклади освіти в Україні у 2000 році. Статистичний бюлетень. — Державний комітет статистики України, Київ, 2001, с.22.

⁹³ Отримані дані не означають, що сільські жителі мають менше фінансових проблем. По-перше, плата за перебування дитини у дошкільному закладі на селі нижча, ніж у місті; по-друге, як свідчить практика, сільські сім'ї частково забезпечують дошкільні заклади продуктами харчування, тим самим вносячи частку оплати в натуральній формі.

⁹⁴ За інформацією міністра освіти і науки В.Кременя. Див.: Полушкина В. Мечта — компьютерный класс. — Киевские Ведомости, 1 сентября 2001г., с.4.

⁹⁵ Ніколаєнко С. Відродження України почнеться з села..., с.2.

⁹⁶ Про підсумки роботи загальноосвітніх та професійно-технічних закладів у 2000/2001 навчальному році та основні завдання на новий навчальний рік. — Освіта, 22 серпня 2001р., с.4.

ТОЧКА ЗОРУ

**Микола
ЖУЛИНСЬКИЙ,**
директор
Інституту літератури
ім. Т.Г.Шевченка,
академік НАН України

1. У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

Викликає тривогу надто повільний процес формування українського інформаційно-технологічного суспільства, а отже — наша неготовність до конкуренції держав у XXI столітті. Потенціал України в цій конкуренції будуть визначати рівень освіченості нації, її здатність до самореалізації, насамперед, через розвиток прогресивних технологій. Реалізувати свої конкурентні переваги нам заважає наступне:

- ❖ хронічне і вже традиційне недофінансування системи освіти;
- ❖ відставання в масовому застосуванні комп'ютерних, інформаційних технологій;
- ❖ повільна модернізація освіти, а саме — підвищення якості навчання і розширення доступу до набуття освіти всім населенням України;
- ❖ низький громадянський статус вчителя, викладача вузу, водночас професійна неготовність значної частини спеціалістів-освітян до праці в умовах інформаційного суспільства;
- ❖ вкрай деформований, інформаційно спотворений національний культурний простір, на якому не домінують національні духовні й моральні цінності та пріоритети.

2. Яких першочергових заходів слід вжити для вирішення цих проблем?

Чи сприятиме їх вирішенню Національна доктрина розвитку освіти?

Необхідно якнайшвидше вжити наступних заходів.

❖ Передусім, визначити і законодавчо закріпити (з гарантією непорушення) принципи пріоритетності освіти, а саме: пріоритетний характер динамічного зростання обсягів фінансування сфери освіти і зарплати працівників освіти.

❖ Розробити і затвердити програму створення широко розгалуженої на увесь український освітній простір інформаційної бази навчального процесу, в основі якої мають бути комплексне навчально-методичне забезпечення, нові якісні технології освіти і виховання.

❖ Кардинально змінити методологію підготовки спеціалістів у сфері освіти, визначальним фактором якої мають стати бажання і необхідність постійного самонавчання. Для цього слід підготувати побільше варіативних навчальних планів і програм, переглянути існуючі системи оцінювання знань, стимулювання учнів і студентів.

❖ Динамічно просувати систему освітніх послуг ближче до людини — до місця її проживання і праці за допомогою технологій дистанційного навчання, введення національної системи освіти у світову освітньо-інформаційну систему — за допомогою глобальних інформаційних мереж з метою долучення українських громадян до закордонних освітніх центрів і освітніх програм.

❖ І чи не найголовніше, по суті, визначальне для сфери освіти — це формування демократичного, консолідованого демократичного суспільства, яке визначає освіту як фундаментальну складову політичної, соціально-економічної, культурної і наукової організації, яке вважає за стратегічну мету створення дієвої неперервної системи освіти як безумовної основи соціальної і професійної мобільності населення, всебічного розвитку особистості, виховання громадянина-патріота.

Прийнята на другому Всеукраїнському з'їзді працівників освіти Національна доктрина розвитку освіти України загалом відповідає стратегії розвитку України в XXI столітті як інформаційно-технологічної держави, але де гарантії, передусім фінансові, для її реалізації?

3. Який зарубіжний досвід в освітній галузі був би корисним і прийнятним для України?

Загалом, у Національній доктрині розвитку освіти максимально врахований прогресивний зарубіжний досвід, зокрема, впровадження інноваційного, гуманістичного типу освіти, багатокomпонентний зміст освіти, що охоплює і знання, і способи практичної діяльності, і формування ціннісних орієнтацій особистості, творчого підходу до оволодіння знаннями, зокрема, вміння самостійно набувати знання з різних інформаційних джерел, впровадження дистанційної освіти...

Слід уже зараз подбати про те, щоб навчання та науково-дослідна робота в Україні стали експортним товаром. Мова йде про потребу створення мережі програми інтернаціоналізації України як місця навчання іноземних студентів. Ясна річ, експорт освіти шляхом інтернаціоналізації українських закладів освіти — це справа не одного дня і не одного року, але курс України на вступ до Європейського Союзу вимагає особливої державної уваги до цієї перспективної, як засвідчує досвід Німеччини, програми експорту навчальних і наукових пропозицій.

**Станіслав
НІКОЛАЄНКО,**
перший заступник
голови фракції СПУ
у Верховній Раді
України

ТОЧКА ЗОРУ

1. У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

Фракція соціалістів вважає, що освіта України переживає глибоку кризу. Найголовніша проблема — це відрив системи освіти від розвитку економіки, ринків праці. Освіта поступово стає самодостатньою галуззю, так званою "річчю в собі". Розвиток нових сегментів економіки, особливо в аграрному секторі, не знаходить необхідного супроводу в освітянській галузі.

Кабінет Міністрів, міністерства і відомства не впливають на ці процеси. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство освіти і науки України, підприємці, профспілки діють розрізнено, не визначаються перспективи розвитку економіки, не прогнозується відповідний кадровий супровід ринкових реформ. Приклад — величезна кількість не забезпечених роботою підготовлених за роки незалежності економістів і юристів, при суттєвому зростанні підготовки технологів і інженерів. Все це відбувається на тлі бурхливого розвитку науки і техніки, поширення інформаційних технологій, "зеленої революції" в сільському господарстві.

Суттєвої шкоди розвитку системи освіти завдає її безглузда комерціалізація. В значній кількості шкіл, особливо сільських, школярі позбавлені можливості здобувати повну загальну середню освіту через те, що куці місцеві бюджети, всупереч статті 53 Конституції України, Закону України "Про освіту" фінансують лише державний компонент, а варіативна частина навчальних програм стала платною. В зв'язку з цим багато дітей не вивчають в необхідному обсязі іноземних мов, російської мови, не оволодівають азами комп'ютерної грамотності.

Із-за принизливо низьких посадових ставок керівники освітянських закладів, педагоги ініціюють поширення так званих платних послуг, внаслідок чого частина дітей у школі не можуть отримати необхідні знання через відсутність коштів.

Поширення елітарної, кланової освіти призводить до обміління русла ріки знань, посилює соціальну напругу в суспільстві.

Без державної уваги залишилася система профтехосвіти. Високотехнологічне вітчизняне виробництво приречене на стагнуння без кваліфікованих кадрів. Уряд заборгував профтехучилищам більше 60 млн. грн. за тепло, воду, електроенергію. Учлища практично зупинили навчальний процес. Рівень матеріально-технічного оснащення навчально-виробничого процесу в закладах профтехосвіти залишився на рівні 70-80-х років.

Різкий ріст комерційної форми навчання в вузах, низька платня науково-педагогічних кадрів призвели до суттєвих деформацій навчально-виховного процесу; правилом у ряді вузів стали хабарі, побори.

Відсутність демократичних норм життя вузів призводить до кадрового застою; неналежне фінансування — до відставання науково-технічного рівня підготовки спеціалістів.

2. Яких першочергових заходів слід вжити для вирішення цих проблем?

Чи сприятиме їх вирішенню Національна доктрина розвитку освіти?

Фракція СПУ підготувала і внесла на розгляд Парламенту програму “Сім кроків по виходу освіти з кризи”, яка пропонує комплексну програму порятунку вітчизняної освіти.

Фракція СПУ також готує зміни до законів України “Про професійно-технічну освіту”, “Про загальну середню освіту” щодо поліпшення якості навчання. Розробляються законопроект “Про соціальний захист студентства”, відповідні пропозиції до проекту бюджету на 2002р.

Костянтин СИТНИК,
директор
Інституту ботаніки
ім. М.Г.Холодного,
академік НАН України

ТОЧКА ЗОРУ

1. У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

Головними проблемами української системи освіти є такі:

- ❖ зміст навчання, тобто конкретне і чітке визначення обсягу знань у галузі суспільствознавства, природознавства, культури, мистецтва, медицини, сільського господарства і права, які повинен (зобов'язаний суспільством, вірніше його вченими та провідними громадськими діячами) засвоїти кожен учень української школи;
- ❖ якість підготовки, умови праці та оплата праці вчителя, тобто суспільство і влада повинні усвідомити, що професія Учителя в Україні — найбільш авторитетна, приваблива і оплачувана; землероб, слюсар, інженер, лікар, співак, менеджер, медсестра, продавець тощо формуються школою, її учителями, їх професійним умінням вчити і виховувати Людину;
- ❖ фінансове забезпечення потреб освіти в обсязі, вже давно визначеному Законом України “Про освіту”.

2. Яких першочергових заходів слід вжити для вирішення цих проблем?

Чи сприятиме їх вирішенню Національна доктрина розвитку освіти?

Щоб вирішити згадані проблеми, необхідно:

- ❖ найкращих ректорів вузів країни направити на посади ректорів педагогічних університетів;
- ❖ підвищити стипендії студентів педагогічних університетів удвічі, порівняно зі стипендіями будь-яких інших вузів;
- ❖ залучити до роботи в школі кращих спеціалістів з університетською освітою, встановивши їм зарплату не менше \$300;
- ❖ встановити оплату праці викладачів педагогічних університетів на 30% більшу, ніж в інших вузах;
- ❖ при прийомі в педагогічні університети нових студентів враховувати обов'язкові рекомендації педагогічних рад шкіл;
- ❖ присяга Президента України повинна містити слова про турботу про підрастаюче покоління, школу та Учителя.

Можливо, Національна доктрина розвитку освіти сприяла інтелектуальному збагаченню окремих працівників Міністерства освіти і науки та Академії педагогічних наук України. Реформуванню ж системи освіти вона не принесла будь-якої користі. Значно більшу роль у будівництві нової школи відіграли прийняті Верховною Радою закони про освіту і науку.

3. Який зарубіжний досвід в освітній галузі був би корисним і прийнятним для України?

За зразок побудови освіти і ставлення до Учителя з боку всього суспільства та його влади ми повинні взяти систему освіти Німеччини, зміст і форми якої визначив ще Бісмарк, а також кращий досвід радянської школи.

Олексій ШУБА,
заступник завідуючого
Вісником з гуманітарних питань
Апарату Верховної Ради України

У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

ТОЧКА ЗОРУ

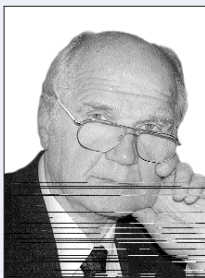
Кадрова проблема. Через низький рівень зарплати та престижності вчительської професії все більше випускників вищих педагогічних навчальних закладів “не доходять” до школи, йдуть працювати в інші структури, а інколи — поповнюють ряди безробітних. Відтак, відбувається процес “старіння” вчителів, збільшення кількості вчителів-пенсіонерів у школі. Ясно, що таку ситуацію не можна вважати здоровою.

Проблема забезпечення безоплатності освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Батьки, чиї діти навчаються, знають, як часто ця конституційна норма порушується. Постійні грошові збори — на охорону школи, на ремонт класу, на інші цілі — вже давно стали нормою. У деяких ліцеях і вузах плата батьків за навчання

дітей стягується під приводом “добровільних” благодійних внесків, що нерідко спрямовуються не лише на придбання необхідного навчального обладнання, а й на задоволення надмірних запитів керівництва цих закладів. Все це, безперечно, підриває авторитет і вчителя, і освіти в цілому. Про спекуляції і зловживання на цьому ґрунті годі й говорити.

Проблема наступності змісту освіти, недостатнє “стикування” програм дошкільної освіти з програмами загальної середньої та вищої освіти. Ця “нестиковка” заповнюється різного роду додатковими освітніми послугами та репетиторством, що вимагають від батьків відповідної плати.

ТОЧКА ЗОРУ

Ігор ЮХНОВСЬКИЙ,
академік НАН України

1. У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

Роками триває недооцінка освіти з боку законодавчої і виконавчої гілок влади. Основним проявом цього є недостатнє фінансування освіти, наслідком — втрата чистоти освітніх принципів. До головних проблем української системи освіти, що потребують вирішення, відносяться наступні:

- ❖ створення єдиних державних стандартів змісту освіти;
- ❖ формування базового мовного середовища освіти на основі державної (української) мови; повсемісне засвоєння англійської мови — як мови всесвітнього ділового спілкування та інформаційних систем; вивчення російської мови — як мови міжнародного спілкування; вивчення рідних мов за європейськими стандартами;
- ❖ розробка та реалізація державних програм з громадянської освіти, патріотичного виховання та освіти для демократичного суспільства;
- ❖ визначення попиту у фахівців на ринку праці;
- ❖ визначення об'ємів замовлень на спеціалістів з професійної і вищої освіти в усіх секторах державного будівництва України;
- ❖ забезпечення легального багатоканального фінансування сфери освіти.

2. Яких першочергових заходів слід вжити для вирішення цих проблем?

Чи сприятиме їх вирішенню Національна доктрина розвитку освіти?

Основні положення нещодавно схваленої Національної доктрини розвитку освіти загалом повторюють норми, вже визначені чинними законами України. На жаль, значна частина з них з різних причин не була реалізована. Це стосується, зокрема, питань фінансування освіти, зарплати педагогічним і науково-педагогічним працівникам, соціального захисту педагогів, особливо в сільській місцевості та ін. До першочергових завдань держави у сфері освіти належать:

- ❖ збільшення зарплати вчителів і науково-педагогічних працівників;
- ❖ повне забезпечення україномовними підручниками, науково-методичною і науково-популярною літературою усіх шкіл і дошкільних закладів, учнів шкіл і студентів вищих навчальних закладів;
- ❖ поетапна модернізація лабораторій шкіл і вищих навчальних закладів;
- ❖ локалізація (українізація) програмного забезпечення освіти в Україні;
- ❖ формалізація стандартів державності в навчальному процесі в дошкільних закладах, школах і вищих навчальних закладах.

3. Який зарубіжний досвід в освітній галузі був би корисним і прийнятним для України?

Законодавство України з питань освіти формувалося з урахуванням історичних традицій нашої держави, а також на основі вивчення досвіду законодавчого забезпечення сфери освіти зарубіжних країн, зокрема, Росії, Білорусі, Франції, Німеччини, Польщі, Великої Британії, США та ін. При підготовці законів також враховувалися висновки і пропозиції експертів Ради Європи.

Ярослав ЯЦКІВ,
директор Головної
астрономічної
обсерваторії
НАН України,
академік НАН України

ТОЧКА ЗОРУ

1. У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

Перш ніж давати відповідь на питання про головні проблеми української системи освіти (загальної, вищої), необхідно визначити основні завдання освіти в Україні, зважаючи на формування нової доктрини освіти в світі в умовах інформаційної революції. Система освіти України за своїм змістовним і моральним станом не відповідає вимогам часу — формувати нову патріотичну генерацію української нації (нації в широкому розумінні цього слова — українців, росіян, євреїв, німців та ін., які відстоюють інтереси незалежної суверенної української держави), яка б жила та діяла за принципом: “Загальне благо має абсолютну перевагу перед особистим”.

Проблеми:

- ❖ зростаючий формалізм і корумпованість освіти, гонитва за зовнішнім іміджем і кількісними показниками (хвиля заснування коледжів, ліцеїв, університетів вивела нас на перше місце в Європі за цим показником, а рівень освіти постійно знижується);
- ❖ втрата високих ідеалів вчителів та школи, де панують високий дух і мораль (про які ідеали можна говорити, якщо вчитель бере хабарі на іспитах);
- ❖ зниження змістовних (якісних) характеристик освіти та ігнорування світоглядних аспектів навчання; дуже повільно відбувається відхід від “радянської” доктрини освіти: з одного боку, формування атеїста, інтернаціоналіста, носія класової моралі, а з іншого — грамотного спеціаліста, здатного вирішувати науково-технічні завдання військово-промислового комплексу.

2. Яких першочергових заходів слід вжити для вирішення цих проблем?

Чи сприятиме їх вирішенню Національна доктрина розвитку освіти?

Реформа освіти — не разова акція, а надзвичайно складний і тривалий процес. До її втілення необхідно підготувати і суспільство, яке зараз знаходиться в патологічному стані, де панують девальвація цінності знань, людської порядності та в якому є просто брак питомої ваги чесних людей, і владні структури (ми бачимо, які мізерні фінанси виділяються на освіту), і освітянську еліту.

Національна доктрина розвитку освіти — це дійсно важливий документ, який має бути розроблений у державі. Національна доктрина повинна, перш за все, бути спрямована на формування гуманістичних принципів світогляду, прогресивної ідеології та морально-етичних основ життя. Заходи, дії, реформи — це вторинне.

В ситуації, в якій ми зараз знаходимося, найголовніше: знайти засоби ліквідації всіх форм корупції та хабарництва у закладах освіти (можливим, наприклад, уявляється формування діючого корпусу інспекторів високого рівня освіченості та моральності); налагодити взаємодію верхів “від освіти” та освітянських громадських організацій.

3. Який зарубіжний досвід в освітній галузі був би корисним і прийнятним для України?

Наша рідна школа має надзвичайно вагомий здобутки і надбання. Їх необхідно втілювати в життя. Звичайно, і зарубіжний досвід необхідно вивчати і все корисне — впроваджувати в Україні. На наш погляд, цікавим і прийнятним для України є: розвиток малих (за кількістю учнів) шкіл і класів; єднання вищої школи і науки; ліквідація “радянської” системи присвоєння ступенів і звань; збільшення впливу громадськості на виховний процес у школі.

Водночас, відчутні масштаби поширення таких явищ, як дитяча праця та/або бездоглядність, дають підстави констатувати, що фінансовий чинник є зараз досить значимим для забезпечення доступності загальної середньої освіти в державній загальноосвітній системі.

Дитяча праця⁹⁷ була офіційно визнана в державній доповіді про становище дітей за 1997р. Відзначалося, що в Україні працюють близько 700 тис. дітей віком до 15 років; при цьому, існують сім'ї, де дитина є єдиним годувальником⁹⁸.

На початку 2001/2002н.р. були проведені ряд перевірок, які виявили факти використання дитячої праці на підприємствах різних форм власності; з'ясувалося, що працюють переважно підлітки 15-17-річного віку з багатодітних сімей з низьким рівнем матеріального забезпечення⁹⁹. Перевірка, проведена в Луганській області, виявила, що 1255 дітей і підлітків не відвідують школу. За даними служби у справах неповнолітніх, "у багатьох випадках причина перерваного навчального процесу — низьке матеріальне становище сім'ї, намагання підлітків самостійно заробляти гроші"¹⁰⁰.

Дитяча бездоглядність має досить високу динаміку поширення: у 1996р. було зареєстровано 12 тис. бездомних дітей; у 2000р. — близько 30 тис.¹⁰¹ Ці діти практично позбавлені можливості отримати систематичну освіту.

Доступність середньої освіти для дітей з особливими потребами

Дитяча інвалідність, навіть на фоні падіння народжуваності, має стійку тенденцію зростання. У 2000р. на обліку в органах соціального захисту перебували близько 110 тис. дітей-інвалідів шкільного віку. Водночас, за інформацією Всеукраїнського фонду "Крок за кроком", зростає ніде не облікована питома вага дітей з відхиленнями у розвитку¹⁰².

Переважає більшість дітей цієї категорії отримують освіту в спеціальних школах-інтернатах і спеціальних класах загальноосвітніх закладів¹⁰³. Альтернативи навчання в умовах спеціальних шкіл практично немає, оскільки існуюча загальна система освітніх закладів жодним чином не пристосована до інтеграції дітей з особливими потребами.

Існує гостра проблема забезпечення дітей з особливими потребами необхідними засобами для навчання, внаслідок чого вони фактично позбавлені можливості отримання освіти. Водночас, відкритої статистики про дітей цієї категорії, які позбавлені можливості отримати освіту немає. У Першій доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н.Карпачової відзначалося, що в 1999р. понад 10 тис. дітей шкільного віку з церебральним паралічем не мали змоги відвідувати спеціальні заклади через відсутність засобів пересування; діти з порушенням слуху були забезпечені слуховими апаратами на 15%; забезпечення спеціальними засобами учнів з порушеннями інтелекту, слуху, зору становила лише близько 30%¹⁰⁴.

Отже, як з точки зору можливості вибору навчального закладу, так і можливості отримання якісної освіти, діти з особливими потребами є дискримінованими. Така ситуація не в останню чергу зумовлена відсутністю в законодавстві України, включаючи і законодавство про освіту, визначення поняття "діти з особливими потребами".

Таким чином, відзначаються тенденції обмеження фізичної і фінансової доступності державної системи середньої загальної освіти, перш за все, — для дітей з сільської місцевості та малозабезпечених сімей. Вплив обмежувальних чинників спричиняє появу певної групи дітей і підлітків шкільного віку, які залишаються поза системою освіти та виштовхуються до зони підвищених соціальних ризиків. Дискримінованою є група дітей з особливими потребами.

Вища освіта

На рівні вищої освіти фізична доступність освітніх закладів не відіграє суттєвої ролі, з огляду на підвищення мобільності контингенту та відносну достатність мережі закладів. Водночас, набуває особливої значимості фінансовий чинник.

Вартість навчання у вищому навчальному закладі залежить, перш за все, від престижності, місця розташування вузу та від спеціальності і має досить широкий діапазон: від 16 230 грн. (\$3000) за рік в Інституті міжнародних відносин при Київському національному університеті ім.Т.Шевченка до близько 2500 грн. (\$470), наприклад, на факультеті природничих наук у Донецькому державному університеті або економічному факультеті Університету "Львівська політехніка"¹⁰⁵.

На перший погляд, ситуація цілком відповідає світовим стандартам: існує ринок освітніх послуг різної вартості, на якому, відповідно до платоспроможності, може щось придбати кожен. Вартість навчання в американському вузі середнього рейтингу складає \$12-14 тис., що відповідає 5-6 середньомісячним зарплатам у США¹⁰⁶. Середньомісячна заробітна плата в Україні за лютий-березень 2002р. становила 342 грн.¹⁰⁷ Отже, вартість навчання в розмірі 2500 грн. відповідає семи середньомісячним зарплатам в Україні, що приблизно відповідає стандарту США. За винятком тієї обставини, що середня зарплата в Україні є меншою, ніж прожитковий мінімум працюючої особи, встановлений на 2002р. у розмірі 365 грн.¹⁰⁸ Крім вартості навчання студенти (їх батьки) мають також оплачувати харчування, проживання в гуртожитку, за власні кошти купувати підручники, письмове приладдя тощо. Загалом, ці додаткові витрати є співставними з вказаною вище вартістю навчання у вузі.

⁹⁷ Докладніше див. статтю Л.Волинець "Деякі аспекти праці дітей в Україні", розміщену в цьому журналі.

⁹⁸ За даними Державного комітету статистики України. Див.: Юшкевич А. Дітям в Україні безробіття не загрожує. — Політика і культура, 1999, №3, с.28. При цьому, на думку фахівців, в Україні переважає не так званий "американський" тип дитячих підробітків, а "філіппінський" — коли діти змушені заробляти на життя будь-якою ціною. З 287 опитаних працюючих дітей лише 30 займалися розумовою працею, 203 — фізичною.

⁹⁹ Перевірка проведена органами державної влади та місцевого самоуправління спільно з представниками регіональних профспілок. Перевірено 2615 підприємств. — <http://www.elvisti.com/2002/07/18/edu.shtml>.

¹⁰⁰ Вчення — не п'яťма, але грошей нема. — Голос України, 3 жовтня 2001р., с.3.

¹⁰¹ Зайві діти. — Політика і культура, 2000, №3, с.28

¹⁰² Кроки до демократичної освіти. Журнал Всеукраїнського фонду "Крок за кроком", спеціальний випуск, лютий 2002р., с.4.

¹⁰³ Докладніше про проблеми освіти дітей з особливими потребами див. статтю Н.Софій "Освіта дітей з особливими потребами", розміщену в цьому журналі.

¹⁰⁴ Стан дотримання прав і свобод людини в Україні..., с.298.

¹⁰⁵ Див.: Стоимість обучения в некоторых вузах для контрактников. — Деловая столица, 13 мая 2002г., с.27.

¹⁰⁶ Див.: Старожикская М. Магистр в законе. — Киевский телеграф, 28 января 2002г., с.7.

¹⁰⁷ Статистичний бюлетень за січень-березень 2002 року. — Державний комітет статистики, Київ, 2002, с.124.

¹⁰⁸ Закон України "Про затвердження прожиткового мінімуму на 2002 рік" від 15 листопада 2001р.

Василь КРЕМЕНЬ,
міністр освіти
і науки України

ТОЧКА ЗОРУ

1. У чому полягають головні проблеми української системи освіти?

Кадрова проблема, перш за все. Не дивлячись на те, що за останні роки було зроблено чимало для покращення матеріального стану українських педагогів, педагогічні вузи користуються найменшою популярністю у кращих випускників середніх шкіл. А з некресаних випускників досить важко зробити найкращих педагогів.

Проблема відносин між викладачем і студентом. Сьогодні вони носять характер суб'єктно-об'єктний, а наша педагогіка —

здебільшого авторитарна. Ця проблема має історичне коріння. Сторіччями у нас не було поваги та шану у суспільних відносинах до людини, до особистості. Ще й сьогодні у багатьох родинах батьки намагаються підігнати дитину до "норми", не звертаючи уваги ні на почуття дитини, ні на її здібності.

Проблема комп'ютеризації та інформатизації. Серед основних мінусів вузівської освіти — слабка індивідуалізація навчального процесу, обмежені можливості для самостійної роботи студента. Наші освітяни здебільшого замкнені у вітчизняному освітньому просторі.

До великих недоліків вищої школи належить і те, що, попри суттєве збільшення кількості студентів на 10 тис. населення (314 проти 176 у 1986р.), цей показник залишається майже вдвічі меншим, ніж, наприклад, у Канаді.

2. Яких першочергових заходів слід вжити для вирішення цих проблем? Чи сприятиме їх вирішенню Національна доктрина розвитку освіти?

Національна доктрина розвитку освіти прописує стратегічні напрями розвитку освітньої системи України. Безумовно, її прийняття — це велика справа. Є можливості роботи над нею, аналізу подій і тенденцій світового розвитку освіти, пристосування цих тенденцій до української дійсності, визначення основних напрямів розвитку освітянської діяльності. Національна доктрина створює передумови послідовно спрямованої освітньої політики, сприяє престижу та пріоритетності освіти в Україні.

Першочергові заходи мають бути спрямовані на роботу з учителем, тому що не можна досягти серйозних змін, якщо ці заходи не усвідомлені і не підготовлені до реалізації учителем. Тайство пізнання й навчання твориться у співпраці вчителя та учня. Необхідно поліпшити підготовку вчителів майбутнього, допомогти стати більш сучасними вчителям сьогоднішнім: це і комп'ютерна грамотність, і вміння вчителя працювати з урахуванням особистості учня.

Випускники педагогічного вузу мають вільно володіти іноземними мовами не тільки для їх викладання, скільки для можливості виходу за рамки вітчизняного інформаційного простору. На це мають бути спрямовані курси підвищення кваліфікації та перепідготовки тих, хто вже працює.

Необхідні постачання комп'ютерного обладнання у вузи та розробка програмних матеріалів.

Ми повинні зробити такі зміни в освіті, які б не дозволили втратити краще з традицій, знань, що ми маємо, але, з іншого боку, дали б можливість відірвати наступне покоління громадян України від того хибного, заскорузлого, що є ще в нашому поколінні.

3. Який зарубіжний досвід в освітній галузі був би корисним і прийнятним для України?

Світові глобалізаційні процеси зближують характер і сутність освітньої діяльності різних країн — формуються європейський та світовий освітні простори. Зарубіжний досвід необхідно впроваджувати так, щоб, зберігши все позитивне, що властиве національній системі освіти, зробити її складовою частиною світового освітнього простору. Це сприятиме забезпеченню конкурентоспроможності українського випускника.

Надзвичайно корисним є досвід демократизації навчального процесу за кордоном та самостійності його учасників, зменшення аудиторного навантаження викладачів.

Але перш, ніж іти за світовим зразком, необхідно підготувати базу для самостійної роботи. Хотілося б мати таку матеріально-технічну базу, як у кращих вузах за кордоном, щоб хоча б не було необхідності кожного разу професорові класично читати і студентові записувати, а роздати тексти лекцій, і після того, як студент ознайомиться з матеріалами, зробити оглядову лекцію.

Отже, проблема полягає не в платній освіті та її поширенні, а в ступені відповідності середньої вартості освітніх послуг і середньої заробітної плати громадян. У ситуації, що склалася в Україні, впровадження платної освіти мало б супроводжуватися одночасним впровадженням кредитування, практики надання грантів та інших форм підтримки вищої освіти молоді. Однак, цього не сталося. Впроваджене з 1999/2000н.р. кредитування освіти в обсязі 5 млн. грн. не має жодного суттєвого впливу на ситуацію. У поточному навчальному році кредити отримали 2000 студентів — приблизно 1/100 частка прийнятих на денну форму навчання¹⁰⁹. Практика надання грантів не має суттєвого поширення¹¹⁰.

Судячи з проекту Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2003р., в наступному навчальному році ситуація не зазнає кардинальних змін: передбачається підвищення освітнього кредитування до 15 млн. грн., але водночас — і подальше розширення платного навчання в системі вищої освіти¹¹¹.

Отже, внаслідок низького рівня доходів населення та неспроможності держави адекватно відреагувати на зростання в суспільстві диспропорцій між освітніми потребами та фінансовими можливостями громадян, в Україні поступово зміцнюється тенденція обмеження доступності вищої освіти не лише в недержавних, але й у державних вищих навчальних закладах.

Загалом, в Україні відзначаються тенденції обмеження фізичної і фінансової доступності державної системи закладів освіти. Мірою підвищення рівня освіти зростає значимість фінансового чинника. Найбільшою мірою ці тенденції позначаються на двох соціальних групах: сільській молоді та молоді з малозабезпечених сімей.

Громадяни на селі вже з дошкільного віку опиняються в соціальній групі, що має низьку початкову конкурентоспроможність на ринку кваліфікованої робочої сили.

Фінансова неспроможність малозабезпечених сімей зумовлює вилучення дітей і підлітків з освітньої системи і виштовхує їх до зони підвищених соціальних ризиків. Така ситуація закладає передумови (1) нерівної конкуренції при переході молоді на рівень вищої освіти; (2) закріплення спадкової бідності; (3) зниження здатності суспільства не лише нарощувати, але й відтворювати традиційно притаманний Україні високий інтелектуальний потенціал.

2.2 ЯКІСТЬ ОСВІТИ

За якісними параметрами освітня система України залишається конкурентоспроможною, про що свідчать: стабільність освітнього індексу ПРООН для України; нагороди, що їх отримують українські школярі на міжнародних олімпіадах; конкурентоспроможність випускників вузів України на ринках праці розвинутих країн.

¹⁰⁹ Розраховано за виданням: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2001/2002 навчального року..., с.21.

¹¹⁰ Як виняток, можна назвати Фонд інтелектуального співробітництва "Україна - ХХІ століття", який у 2001/2002н.р. надав гранти на навчання 89 абітурієнтам - переможцям Всеукраїнської універсиади "Інтелектуал ХХІ століття". Див.: Морозова Л. Плекаймо паростки талантів. — Освіта, 31 жовтня 2001р., с.6.

¹¹¹ "Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2003 рік", проект Кабінету Міністрів України.

**Архієпископ
Нікола ЕТЕРОВИЧ,**
Апостольський нунцій
в Україні

ТОЧКА ЗОРУ

Сприяння освіті — в традиціях Католицької Церкви. Освіта, що її здійснює Католицька Церква, є відкритою не лише для вірних, але й для всього суспільства, для представників інших релігій. Вона не є конфесійно зорієнтованою і жодним чином не тотожна євангелізації чи катехізації. Наприклад, у Японії, де католицька громада є досить невеликою, діють католицькі школи, в яких навчаються діти, незалежно від їх конфесійної належності. В католицьких університетах існують педагогічні, технічні, медичні факультети; в католицьких школах дітей навчають основам наук.

Отже, католицькі школи та університети відкриті для діалогу з наукою, сучасним світом, сучасною культурою. Тому вони діють у різних країнах, навіть у таких, де Церква досить жорстко відокремлена від держави. Наприклад, багато католицьких шкіл у Франції. Вони мають державну програму та управління з боку держави. Але на додаток — мають християнську релігію, здійснюють виховання в дусі християнської моралі.

В різних країнах католицькі школи діють на різних правових підставах, залежно від прийнятої там юридичної системи. В країнах, що мають англо-американську юридичну систему, — на підставі переважно приватної ініціативи. В Ірландії, наприклад, серед приватних шкіл близько 60% складають саме католицькі школи. Вони отримують допомогу від держави. В країнах з римсько-німецькою юридичною системою католицькі школи діють на підставі угод — конкордатів. Такі конкордати існують, наприклад, між земельними урядами Німеччини і Святішим Престолом. У них передбачені умови, на яких діють католицькі університети, чи факультети при світських університетах, умови, на яких відбувається релігійне виховання в школах. У всіх школах Німеччини і католики, і протестанти мають релігійне виховання як обов'язковий предмет. І знову ж, цей предмет відрізняється від катехізації, а покликаний виховувати дітей у дусі християнської моралі.

Є угоди про католицькі університети і з посткомуністичними країнами. Наприклад, з Угорщиною, Польщею — там ці університети визнані державою і отримують фінансову допомогу від держави. В Хорватії, Словенії, Словаччині, Польщі теологічні факультети діють при державних університетах.

І в Україні до революції, зокрема, на Закарпатті існували католицькі школи й існувала традиція визнання державою документів про освіту, що цими школами видавалися. Ми зацікавлені в тому, щоб ця традиція відновилася. Католицькі школи й університети можуть зробити великий внесок у створення модерної, сучасної, плюралістичної держави.

Ми зацікавлені у діалозі з Православною Церквою і відкриті для такого діалогу. Дуже важливо, щоб молоді спеціалісти були об'єктивно налаштовані до інших Церков.

Що стосується спеціально богословської, теологічної освіти, то Католицька Церква, звичайно, зацікавлена в тому, щоб теологія була визнана державою, щоб була визнана теологічна освіта. І Католицька, і Греко-католицька церкви мають сьогодні в Україні свої освітні заклади. Це Католицький інститут Святого Томи та три семінарії Римо-католицької Церкви, Львівська Богословська Академія та п'ять семінарій Греко-католицької Церкви. Але є сьогодні проблема з визнанням державою їх дипломів. Маємо надію, що проблема буде розв'язана. Перед виборами до Парламенту йшлося про те, що Кабінет Міністрів України розробить відповідні критерії державної атестації таких освітніх закладів та підготує проект рішення, що буде прийняте у встановленому порядку.

Ми впевнені, що вирішення проблеми з теологічною освітою, що її здійснює Церква, дасть змогу українському суспільству пізнати свої християнські коріння і оволодіти великими надбаннями християнської культури, яка додасть Україні свій внесок у розбудову демократичної, толерантної держави. ■

Ігор ІСЧЕНКО,
архієпископ
Харківський
і Полтавський,
ректор Колегії
Патріарха Мстислава

ТОЧКА ЗОРУ
1. Якими, на Вашу думку, є головні проблеми теологічної освіти в Україні?

Фундаментальними проблемами богословської освіти в сучасній Україні, особливо відчутними в православних школах, є її прагматично-конфесійний характер та виключеність зі світової мережі наукових комунікацій.

Зрозуміла потреба якомога швидше підготувати для конфесійних структур значну кількість власних священнослужителів диктувала необхідність формування богословських закладів без наявності богословів з науковими ступенями, без бібліотек, після тривалої перерви, що настала в Україні зі знищенням старої мережі духовних навчальних закладів. Православне богослов'я було обмежене деяким знайомством з російською освітньою традицією, а вже досвід грецьких, румунських, південнослов'янських духовних шкіл лишався невідомим. Богословські школи розвивалися відірвано від державної мережі вищого шкільництва, що спричиняло втрати в набутті педагогічної культури, репрезентованої кращими світськими університетами та інститутами. Діяльні міжконфесійні наукові й педагогічні контакти унеможливлюються внаслідок політизації стосунків між Церквами та релігійними організаціями.

Розуміючи це, Колегія Патріарха Мстислава, утворена в Харкові в 1994р. на основі Харківської філії Львівської духовної академії УАПЦ (існувала в 1993-1994рр.), вдалася до незвично для України експерименту. Сприяло його здійсненню те, що серед харківського священства й вірних УАПЦ є чимало науковців і працівників вищих шкіл. До речі буде нагадати, що Харків має найбільше в Україні число вищих шкіл. До викладання в Колегії Патріарха Мстислава долучилися працівники Харківського національного університету й Харківського державного педагогічного університету. Було налагоджено прямі наукові контакти зі Львівською богословською академією, концептуально близькою до Колегії Патріарха Мстислава. Завдяки стосункам із зарубіжними богословськими установами здійснюються спроби направлення випускників для доповнення освіти. І це дало певний позитивний наслідок. Спостерігаємо формування богословів, здатних до наукового пошуку, до самоосвіти, відкритих до нових наукових методологій і використання здобутків богословів інших конфесій.

Важкими перешкодами для подолання успадкованих від минулого проблем лишаються слабе знання студентами сучасних і класичних мов, слабка комп'ютерна грамотність священства, бідність українських церковних web-сторінок і електронних бібліотек. Але найбільш фатальним є збереження старого стереотипу малоосвіченого й простакуватого "батюшки", інтелектуальний рівень якого не повинен би перевищувати рівня старших парафіянок. Це проблема не так церковна, як суспільна. Освіченим і відкритим випускниками духовних шкіл зараз важче знайти собі місце в українському суспільстві, ніж обмеженим, але хитрим і пронириливим ділкам.

2. Чи говорилось Вам стикатися з конкретними фактами невизнання державою документів про закінчення духовних навчальних закладів?

Наші дипломи з достатньою пошаною розглядаються чиновниками, але тільки як екзотичні документи, що не мають для державного службовця юридичної сили. Диплом про вищу богословську освіту в Україні лишатиметься документом для внутрішнього користування в Церкві доти, доки духовні школи юридично визнаються лише релігійними організаціями. Визнання дипломів державою можна досягти двома шляхами:

1) підписанням відповідних угод між адміністративними центрами Церков і державою з прийняттям церковним центром на себе

відповідальності за рівень підготовки богословів з вищою освітою або вченим ступенем;

2) державною акредитацією духовних шкіл і вчених рад для захисту ступенів доктора й магістра богослов'я.

Другий шлях мені здається раціональнішим, з огляду на теперішні умови й відсутність єдиних, чітко визначених критеріїв оцінки випускників духовних шкіл і пошукачів вчених ступенів з богослов'я. Але в кожному разі необхідно почати з докорінної зміни ставлення державних установ (Міністерства освіти і науки, Вищої атестаційної комісії) до богослов'я як науки, або радше комплексу наук. Як завжди, ми в цьому відстаємо не лише від цивілізованих держав Заходу, але й від Росії, де пакет відповідних державних документів уже формується. Але там же, в Росії, вже стають очевидними проблеми духовних шкіл у здобутті бажаної акредитації: необхідно мати відповідну кількість фахівців вищої кваліфікації серед викладачів кожної акредитованої школи або вченої ради та слід забезпечити викладання необхідного кола загальноосвітніх дисциплін для студентів у кожній акредитованій школі.

3. Чи були спроби домогтися такого визнання і який був результат?

Випускникам Колегії Патріарха Мстислава траплялося доводити своє право працювати на посадах, призначених для спеціалістів з вищою освітою. Йдеться головню про школи. Рятівною при подібних спробах ставала наявність світського диплому. Але жодного випадку офіційного визнання державним чиновником спеціалістом з вищою освітою випускника духовної школи зі ступенем бакалавра богослов'я я не пригадую. І якщо навіть зараз було запроваджено викладання релігії, катехізису, Закону Божого або християнської етики в загальноосвітніх школах, то якраз священнослужителі з "неправильними" дипломами не змогли б там викладати. Подібні випадки вже подекуди трапляються в Галичині, де священики, які не мають другої світської освіти, не дістають права викладати християнську етику. ■

Водночас, аналіз чинників, що впливають на якість освіти — рівнів фінансування, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного забезпечення, — свідчить про наявність тенденції їх погіршення. Крім того, в Україні практично відсутня прозора та об'єктивна система оцінки якості освіти, що перешкоджає відповідній корекції процесів розвитку освітньої галузі.

Фінансування

Закон України "Про освіту" передбачає бюджетне фінансування освітньої галузі в розмірі не менше

10% ВВП¹¹². Реально ж, видатки на освіту у 2000-2001рр. становили лише близько 4%ВВП¹¹³. В бюджеті на 2002р. на фінансування освіти передбачено 3,45% ВВП — на 0,5% менше, ніж у 2001р. Бюджетних коштів на освіту явно замало, оскільки лише на модернізацію базових середніх шкіл необхідно майже 3 млрд. грн.¹¹⁴ — це 2% ВВП.

Якщо врахувати стабільне недофінансування найважливіших для галузі статей видатків і програм — видання підручників і комп'ютеризації закладів освіти¹¹⁵, то можна дійти висновку, що бюджетних коштів не вистачає навіть на поточні потреби галузі освіти¹¹⁶. До того ж, прозорі й чіткі механізми розподілу бюджетних коштів на освіту відсутні на всіх рівнях, що провокує їх нецільове використання і таким чином ще більше загострює проблему фінансування¹¹⁷.

Отже, існуючий рівень бюджетного фінансування освітньої галузі не задовольняє повною мірою навіть її поточні потреби, в результаті чого воно не має інвестиційного характеру, не забезпечує модернізації і розвитку системи освіти України.

Оплата праці. Недостатність фінансування зумовлює і низький рівень кваліфікованої праці в галузі освіти. Не дивлячись на підвищення розмірів посадових окладів, здійснене в 2001р.¹¹⁸, середня заробітна плата педагогічних працівників залишається нижчою не лише від середньої по всіх галузях економіки, але й від прожиткового мінімуму.

У березні 2002р. середня заробітна плата в галузі становила 255 грн. (близько \$47), що складає лише 72% середнього рівня по всіх галузях економіки та в 1,8 разів менше, ніж у промисловості та в системі державного управління (462 грн.)¹¹⁹.

Як зазначалося вище, прожитковий мінімум працездатної особи на 2002р. визначено в розмірі 365 грн. Отже, середня заробітна плата працівників освітньої галузі складає лише близько 70% прожиткового мінімуму. Середня заробітна плата вчителя державної школи — 63,6% (232 грн.)¹²⁰. Між тим, наприклад, у Росії середня заробітна плата працівників освіти доведена до рівня прожиткового мінімуму працездатної особи. Так, у лютому 2001р. вона перевищила зазначений рівень на 3,3%¹²¹.

¹¹² Закон України "Про освіту", стаття 61.

¹¹³ У 2000р. бюджетні видатки на освіту становили 3,96% ВВП; у 2001р. — 4,06% ВВП. Див.: Сачков Л. Освітня вимогають збільшення асигнувань. — Освіта, 12 грудня 2001р., с.2.

¹¹⁴ За інформацією І.Юхновського, голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти попереднього скликання. Див.: Ігор Юхновський: "Рівень освіти в Україні в середньому є нижчим, ніж в індустріально розвинених державах". — Український регіональний вісник, 15 листопада 2001р., с.9.

¹¹⁵ Так, за оцінкою міністра освіти і науки В.Кременя, в галузі склалося "катастрофічне становище з навчальною літературою". Див.: Освіта без рожевих окулярів. Інтерв'ю з міністром освіти і науки В.Кременем. — Урядовий кур'єр, 7 квітня 2001р., с.4. За інформацією В.Самсонова, директора Науково-методичного центру розробки та виробництва засобів навчання Міністерства освіти і науки України, Програма інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів та комп'ютеризації сільських шкіл на 2001-2003рр. була профінансована лише на 40%. Див.: Малкова Н. Комп'ютер у сільській школі. — Президентський вісник, 26 січня 2002р., с.6.

¹¹⁶ Освіта без рожевих окулярів. Інтерв'ю з міністром освіти і науки В.Кременем. — Урядовий кур'єр, 7 квітня 2001р., с.4.

¹¹⁷ Так, за результатами перевірок Рахунковою палатою України використання бюджетних коштів, передбачених на потреби освіти, факти порушень встановлені в Київському національному університеті ім.Т.Шевченка, закладах вищої освіти Міністерства аграрної політики України. Див.: Звіт Рахункової палати України за 2001 рік. — Київ, 2002, с.43,48.

¹¹⁸ З 1 березня 2001р. в межах підвищення посадових окладів працівникам бюджетних галузей заробітна плата освітян була підвищена на 25% (адміністративним працівникам — на 50%. Див.: Вчитель шукає кращої долі. — Урядовий кур'єр, 29 січня 2002р., с.7); Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2001р. "Про підвищення посадових окладів (ставок заробітної плати) та погодинної оплати праці працівників установ і закладів освіти", з 1 вересня 2001р. заробітна плата освітянам була підвищена ще на 15%.

¹¹⁹ Статистичний бюлетень за січень-березень 2002 року. — Державний комітет статистики України, Київ, 2002, с.124.

¹²⁰ Станом на початок поточного 2001/2002н.р. За інформацією міністра освіти і науки В.Кременя. Див.: Гуторова Л. В очікуванні доктрини образования. — Киевские ведомости, 3 октября 2001г., с.3.

¹²¹ Середня заробітна плата становила 1567 руб.; прожитковий мінімум — 1517 руб. Див.: Российское образование к 2002 году. — <http://www.ed.gov.ru/koi8/obzor.html>.

Продовжує існувати практика невчасної виплати заробітної плати. Станом на 1 квітня 2002р., заборгованість у галузі освіти становила 9,8 млн. грн. (близько 29% цієї суми — за січень-лютий 2002р.)¹²². За даними, що наводилися на V пленумі ЦК Профспілки працівників освіти і науки України, станом на 19 квітня 2002р. заборгованість з виплати заробітної плати працівникам галузі становила 22,3 млн. грн. Не виплачена заробітна плата за кілька місяців у 140 районах і містах України¹²³.

Існує практика прямих порушень законодавства про освіту в частині надання педагогічним працівникам пільг і компенсацій. Так, Законом України “Про Державний бюджет України на 2000р.” (стаття 62) призупинялися пільги та компенсації, що фінансуються з бюджетів різних рівнів на окремі комунальні послуги; статтею 58 Закону України “Про Державний бюджет України на 2001р.” зупинено дію положень законодавчих актів України в частині надання пільг, компенсацій і гарантій, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів на звільнення або зменшення плати за житло, комунальні послуги, електроенергію, газ, паливо.

Постанова Верховної Ради від 21 червня 2001р. “Про стан, напрями реформування і фінансування освіти в Україні” визнає виплати, передбачені статтею 57 Закону “Про освіту” державним боргом. Законом “Про Державний бюджет України на 2002р.” передбачені субвенції у розмірі 155 млн. грн. місцевим бюджетам на часткове виконання зазначеної статті; водночас, на V пленумі ЦК Профспілки працівників освіти і науки констатувалося, що “немає ясності, як будуть використані ці кошти”¹²⁴.

Оскільки рівень кадрового забезпечення галузі визначається, перш за все, рівнем оплати в ній кваліфікованої праці, то слід констатувати, що освітній галузі зараз притаманний високий ступінь ризику втрати кваліфікованого кадрового корпусу. Зволікання з переглядом діючого “залишкового” принципу фінансування освіти, з реформуванням оплати праці освітян, загрожують освітній системі України зниженням якості її кадрового потенціалу, а отже — якості самої освіти.

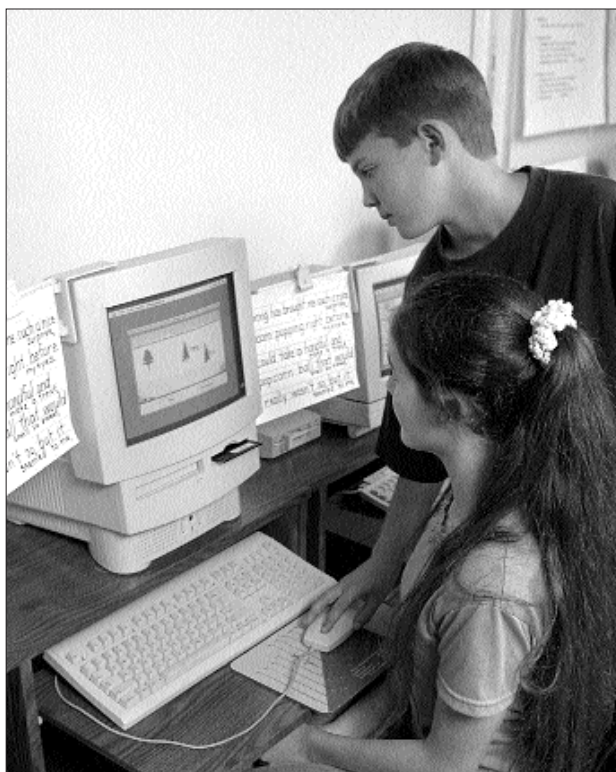
Інформаційне забезпечення

Інформаційне забезпечення є на сьогодні чи не вирішальним чинником якості освіти. Рівень інформаційного забезпечення безпосередньо зумовлює професійну компетентність викладача та самостійність і критичність мислення учня. Інформаційне забезпечення передбачає: (1) наявність самої інформації на будь-яких носіях; (2) володіння учасниками освітнього процесу засобами доступу до інформації (починаючи від вміння читати).

В сучасному динамічному світі цінність інформації підвищується мірою зростання швидкості (оперативності) її доставки та дешифрування. Тому особливо важливим є доступ учасників освітнього процесу до періодичних фахових видань, мережі Інтернет та володіння мовами міжнародного спілкування.

Періодичні фахові видання. Забезпеченість навчальних закладів України фаховими періодичними виданнями становить приблизно 36% потреби¹²⁵. Забезпеченість домашніх бібліотек учасників освітнього процесу загалом навряд чи є вищою — за даними Книжкової палати України, у 2000р. сумарний тираж усіх фахових періодичних і продовжуваних видань склав 1,1 примірник на кожного жителя країни¹²⁶; водночас, соціологічне дослідження, проведене Центром Разумкова в грудні 2000р., показало, що переважна більшість (62,4%) громадян України друкованих видань не передплачують взагалі, а більше половини (55,2%) передплатників отримують лише одне періодичне видання¹²⁷.

Що стосується забезпеченості фаховою періодичною бібліотек України, то тут показовим є те, що з 28 тис. наукових журналів, що видаються у світі, Україна передплачує лише близько 1000¹²⁸.

¹²² Статистичний бюлетень за січень-березень 2002 року..., с.128.

¹²³ У центрі уваги освітянських профспілок — студенти. — Освіта України, 26 квітня 2002р., с.4.

¹²⁴ Там само, с.5.

¹²⁵ Про підсумки роботи загальноосвітніх та професійно-технічних закладів у 2000/2001 навчальному році та Основні завдання на новий навчальний рік. — Освіта, 22 серпня 2001р., с.5.

¹²⁶ Друк України-2000. — Книжкова палата України, Київ, 2001, с.23.

¹²⁷ Дослідження було проведене з 1 по 10 грудня 2000р. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Докладно ситуація в інформаційному просторі України була досліджена в аналітичній доповіді Центру Разумкова “Актуальні проблеми інформаційної безпеки України”. Див.: Національна безпека і оборона, 2001, №1, <http://www.uceps.com.ua>.

¹²⁸ Див.: Професор Володимир Пархоменко: “Науково-технічна інформація складає 15% світових інформаційних ресурсів”. — Світ, 2000, №1-2, с.7.

Доступ до мережі Інтернет. Результати загальнонаціонального опитування та опитування цільових груп показали загалом невисокий рівень можливості доступу учасників освітнього процесу в Україні до світового інформаційного потоку. Як видно з діаграм, наведених у врізці “Доступність персонального комп’ютера та мережі Інтернет для школярів”, вже на початковому — шкільному — рівні освіти доступ дітей і підлітків є обмеженим. При цьому, показники доступу до комп’ютерів та мережі Інтернет дітей з міста та села різняться у кілька разів.

Загалом, можливість дитини працювати з комп’ютером у школі засвідчили 22,4% опитаних батьків; вдома — 12,1%; в позашкільному закладі — 23,9%. Доступ до Інтернет мають у школі лише 2,8% дітей; вдома — 3,9%; в позашкільному закладі — 10,7%.

Обмеженим є доступ до глобальної інформаційної мережі і вчителів, і студентів, і викладачів вузів. За такої ситуації неможливим є впровадження дистанційної освіти, яка в розвинутих країнах значно підвищує доступність освітньої мережі.

Доступ учасників освітнього процесу до комп’ютерів та Інтернет, % опитаних

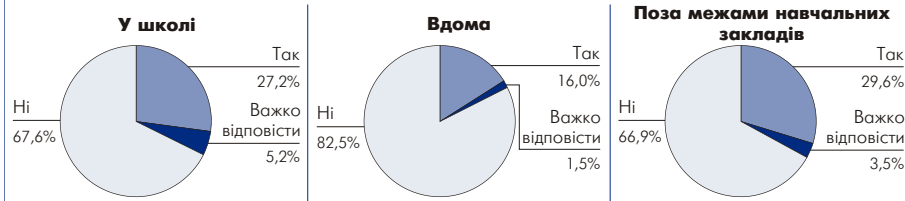
	доступ до комп’ютерів			доступ до Інтернет		
	Вчителі	Студенти	Викладачі	Вчителі	Студенти	Викладачі
Вдома	13,3	10,4	22,8	4,0	3,6	5,3
В закладі освіти	12,0	20,8	39,4	2,0	6,6	28,5
В іншому місці	14,1	25,9	10,2	16,1	21,2	15,4
Не маю доступу	63,1	50,8	37,8	78,3	70,6	54,1

Володіння мовами міжнародного спілкування. Результати опитування засвідчили, що учасники освітнього процесу в Україні мають загалом невисокий рівень володіння мовами, що є офіційними мовами ООН, — крім традиційно присутньої в освітньому полі України російської мови, вільне володіння якою засвідчили 78,9% вчителів, 69,9% студентів і 84,7% викладачів вузів.

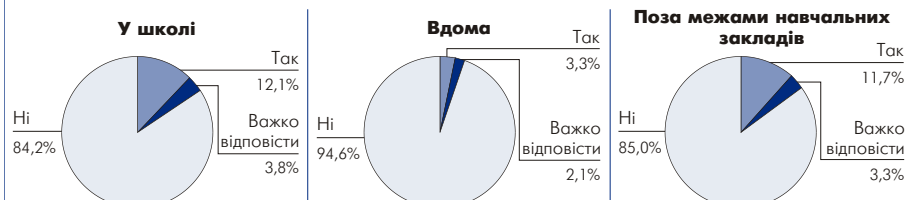
Доступність персонального комп’ютера та мережі Інтернет для школярів України, % опитаних

Чи має Ваша дитина можливість працювати з персональним комп’ютером?

В місті

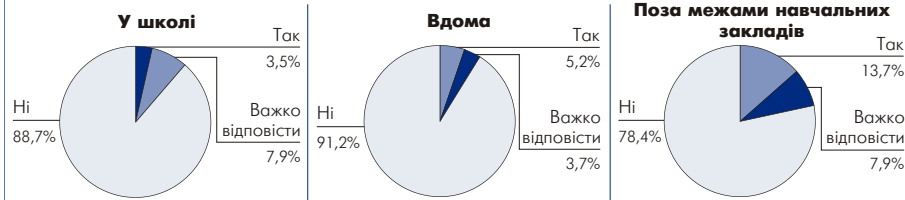

В селі

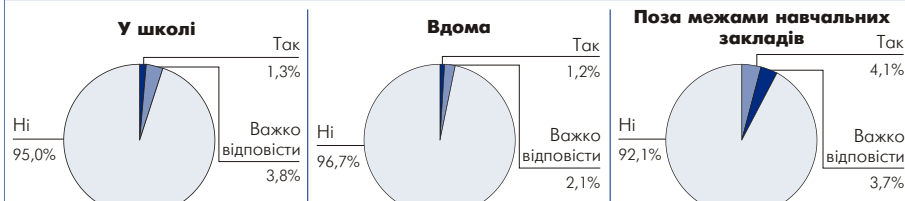

Чи має Ваша дитина можливість доступу до мережі Інтернет?

В місті

В селі

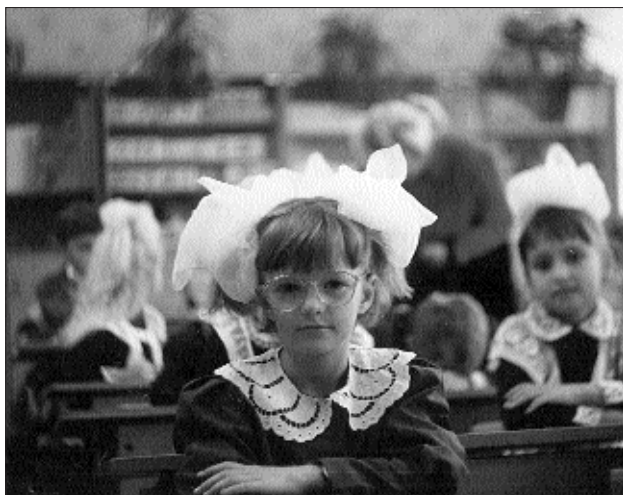

Водночас, вільне володіння англійською мовою підтвердили лише 5,0% вчителів, 3,0% студентів та 7,6% викладачів вузів. Частка тих, хто вільно володіє однією з інших мов ООН (іспанською, німецькою, французькою) не перевищує 1,5-2,0%. Таким чином, немає підстав стверджувати, що протягом останнього десятиріччя здійснювалася активна освітня політика, відповідна курсу на інтеграцію до ЄС, проголошеному стратегічним.

Головна вада в інформаційному забезпеченні освітнього процесу полягає у зволіканні з ліквідацією масової комп’ютерної безграмотності та з упровадженням інтенсивного вивчення іноземних мов. Тим самим освітній процес в Україні великою мірою позбавлений головного — можливості дійсно масового, а відтак — соціально значимого, залучення учасників освітнього процесу до світового інформаційного процесу.

Матеріально-технічне забезпечення освіти

На жаль, отримати узагальнені, достовірні та повні дані з питань матеріально-технічного забезпечення закладів освіти в Україні неможливо внаслідок недоліків структуризації державного бюджету, системи статистичної звітності, відомчої плутанини у сфері обліку фінансових, матеріальних засобів та документообороту. Тому загальна оцінка стану справ з матеріально-технічним

забезпеченням освіти робиться за доступними, найбільш представницькими даними з урахуванням певної похибки.

В державному бюджеті-2002 стаття на фінансове забезпечення освіти передбачена лише для вузів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України — 0,5 млн. грн. Отже, річні витрати на вказані цілі становлять у середньому (за умови, що виділена буде вся сума) 1400 грн. на один вуз або 1,75 грн. на утримання квадратного метру їх площі (287,8 тис. м² без урахування площі, зданої в оренду). Якщо прийняти до уваги, що щорічні бюджетні витрати на освіту не перевищують 3-4% ВВП (в 2002р. — 3,45% ВВП), то не важко уявити собі стан матеріально-технічної бази українських вузів.

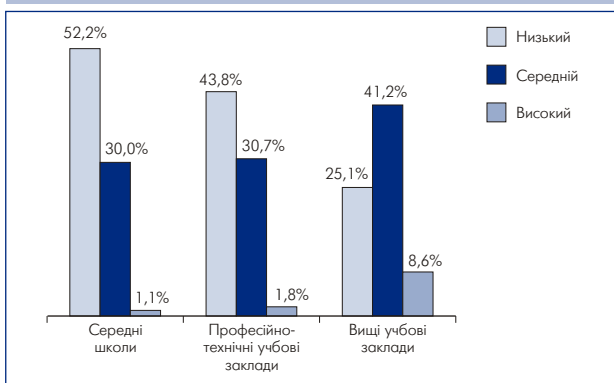
У схожих, але ще гірших умовах знаходяться заклади професійно-технічної, середньої та дошкільної освіти. Наприклад, забезпеченість навчальних закладів засобами навчання становить 28,5%; обладнанням для виконання лабораторно-практичних робіт — не досягає 2%; рівень наповнення предметних кабінетів фізики, хімії, біології для проведення лабораторних робіт становить 6-9%¹²⁹.

Якщо матеріально-технічна база окремих закладів освіти ще якимось чином “дихає”, то заслуга в цьому зовсім не держави. Хоча нагадаємо, що зробити достовірну оцінку ситуації дуже складно, особливо за умов, коли кожен навчальний заклад змушений шукати власні підходи до виживання¹³⁰ (виділення коштів з місцевих бюджетів, здача в оренду приміщень, отримання спонсорської допомоги, використання коштів від платного навчання тощо).

Якщо в містах навчальні заклади ще можуть розраховувати на надходження певних коштів, то переважна більшість сільських шкіл такої можливості майже позбавлена. На сьогодні з 14,9 тис. сільських шкіл кожна друга потребує капітального ремонту, на який протягом останніх 10 років не виділялося ніяких коштів. З 1200 сільських шкіл-довгобудів на 1 січня 2000р. були введені в дію — 32, законсервовані — 811¹³¹. Кожна двадцята сільська школа працює в аварійному приміщенні (763 одиниці або 5,1%). Комп'ютерними класами оснащені менше 1% сільських шкіл¹³².

Зроблені оцінки матеріально-технічного забезпечення закладів освіти значною мірою збігаються з оцінками, отриманими Центром Разумкова за результатами загальнонаціонального соціологічного опитування з питань освіти (діаграма “Оцінка матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в закладах освіти”). Як низький рівень цього забезпечення в середніх школах оцінили 52,2% опитаних, в професійно-технічних закладах — 43,8%, в вузах — 25,1%. Причому рівень негативних оцінок стосовно сільських шкіл (74,7%) майже вдвічі перевищує цей показник для міських шкіл (38%).

Оцінка матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в закладах освіти, % опитаних

Незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення українських навчальних закладів є наслідком кризової ситуації в економіці та неефективної державної політики. Особливу тривогу викликає і потребує державної підтримки стан сільських шкіл, що позбавлені джерел додаткових надходжень коштів навіть на утримання приміщень у безпечному стані. Відсутність допомоги держави та стимулювання з її боку інвестицій у цю сферу, низький рівень матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів негативно відбиватимуться на якості освіти.

¹²⁹ Про підсумки роботи загальноосвітніх та професійно-технічних закладів у 2000/2001 навчальному році та Основні завдання на новий навчальний рік. — Освіта, 22 серпня 2001р., с.4.

¹³⁰ Київським національним університетом ім. Т.Шевченка незаконно витрачено на власні потреби 19,4 млн. грн., що виявлено Рахунковою палатою України в результаті перевірки бюджетних витрат за 2000р. Див.: Звіт Рахункової палати України за 2001р. — Київ, 2002, с.43.

¹³¹ Червінський В., Галабурда С., Петрівська Є. Меценатство і проблеми сільської школи. — Освіта, 11 липня 2001р., с.12.

¹³² Існують різні дані стосовно їх кількості: в різних інтерв'ю міністра освіти і науки України В.Кременя наводяться різні цифри: 134 школи (див.: Полушкіна В. Школьникам — автобусы, студентам — повышение стипендии. — Киевские ведомости, 1 сентября 2001г., с.6), чи 104 школи (див.: Матюшина А. Для майбутнього. — Урядовий кур'єр, 1 вересня 2001р., с.5). Так само не зрозуміло, скільки комп'ютерів буде встановлено протягом 2001/2002 н.р., оскільки в першому інтерв'ю йдеться про 300 шкіл, що отримають комп'ютерні класи, в другому — про 400 комп'ютерних класів “тільки з центрального бюджету”.

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У цьому розділі узагальнюються результати аналізу стану та тенденцій розвитку системи освіти в Україні. Вносяться пропозиції щодо заходів, які можуть зупинити розвиток несприятливих тенденцій (принаймні мінімізувати їх), сприяти покращанню ситуації у цій сфері.

Україна має високий освітній потенціал. Діючи в Україні система закладів освіти є розгалуженою, характеризується відкритістю та різними формами навчання і залишається конкурентноздатною у світовому освітньому просторі. Вона загалом забезпечує достатній рівень охоплення громадян та якості їх навчання. Загальний рівень кадрового забезпечення освітнього процесу залишається високим.

Водночас, розвиток української освіти має **нерівномірний характер**. Позитивні тенденції спостерігаються переважно на таких напрямках: а) *вища освіта, невеликий сектор загальної середньої освіти*, тобто там, де освітні послуги можуть бути не лише самоокупними, але й рентабельними; б) *міжнародні обміни, проекти та програми*, де активно діє міжнародна допомога та особиста підприємливість громадян.

На тих же напрямках, де освітні послуги не є рентабельними (але потребують відчутних витрат), насамперед, в системі дошкільних і позашкільних закладів освіти відзначаються тенденції іншого характеру — скорочення мережі та контингенту, брак кадрового забезпечення, зменшення охоплення ними дітей і підлітків. Критичним є стан мережі сільських освітніх закладів. Саме ці, базові ступені неперервної освіти зазнали і зазнають відчутних втрат.

Існуючий рівень бюджетного фінансування освітньої галузі не задовольняє повною мірою навіть поточні її потреби, в результаті чого воно не має інвестиційного характеру, не забезпечує модернізації і розвитку системи освіти України.

Є підстави прогнозувати — через декілька років хвиля недофінансованої освіти нижчих ступенів досягне вищих. Недостатність фінансування зумовлює і низький рівень кваліфікованої праці в галузі освіти.

Розвиток несприятливих тенденцій у сфері освіти відбивається й в громадській думці, викликає тривогу населення країни. На думку більшості (54,7%) громадян стан освіти погіршився; більшість опитаних (57,2%) вважають, що загальний освітній рівень населення за роки незалежності знизився.

Запобігти розвитку несприятливих тенденцій можна лише дійсною зміною пріоритетів державної політики — стосовно освіти загалом і її базових ступенів зокрема. На думку експертів Центру Разумкова, якщо протягом наступних 3-5 років не вдасться відійти від принципу “залишкового” фінансування національної освіти, то Україна може втратити наявний освітній потенціал і надовго опинитися на узбіччі розвитку світової спільноти.

Забезпечення розвитку системи освіти

Освіта є невід’ємною складовою суспільства і не може бути реформована окремо від усіх його складових, особливо за умов наявності в Україні ознак системної кризи. **Освіта повинна бути визнана дійсним пріоритетом державної політики, головне — через пріоритетність її державного фінансування.** В Україні повинна бути створена прозора система розподілу державних коштів на фінансування сфери освіти, контролю за їх використанням. Для досягнення цієї мети необхідно вжити наступних заходів.

Верховній Раді України:

- ❖ з метою забезпечення пріоритетного фінансування освіти ухвалити законодавчі акти, якими передбачити: (1) легалізацію “тіньових” капіталів некримінального походження; (2) цільове перерахування визначеної частки (наприклад 1%) акцизного збору, податків від прибутків ігрового бізнесу на бюджетне фінансування сфери освіти; (3) впровадження багатоканальної системи фінансування вищих навчальних закладів, зокрема через залучення спонсорських коштів, грантів тощо;

- ❖ з метою забезпечення прозорості впровадити на законодавчому рівні систему **фінансування державних середніх шкіл за принципом виділення коштів з розрахунку на одного учня**. Надати право освітнім закладам самостійно розпоряджатися зазначеними коштами;

- ❖ розробити та запровадити на законодавчому рівні прозорий механізм **фінансування вищих навчальних закладів за принципом виділення коштів з розрахунку на одного студента, який навчається**;

- ❖ з метою збереження і розвитку інтелектуального потенціалу України, практичної відмови від принципу “залишкового” фінансування освіти, забезпечити неухильне виконання **статті 61 Закону України “Про освіту”**, що передбачає фінансування сфери освіти в розмірі не нижче 10% ВВП;

- ❖ з метою підвищення соціального статусу вчителів: (а) забезпечити неухильне виконання **статті 57 Закону України “Про освіту”**, згідно з якою розмір зарплати вчителів має бути не нижчим за розмір середньої зарплати в промисловості; (б) ухвалити Закон України “Про внесення змін та доповнень до Закону України “Про державну службу”, яким передбачити надання статусу державного службовця певним категоріям вчителів державних середніх шкіл та професійно-технічних навчальних закладів;

❖ з метою створення необхідних економічних передумов для реформування освіти забезпечити представлення Урядом і своєчасний розгляд збалансованої **Національної програми економічного та соціального розвитку разом з державним бюджетом на наступний рік**: це дасть можливість цілеспрямованого розподілу коштів, зокрема на освіту, з урахуванням технологічної складності заходів по кожному з напрямів розвитку.

Кабінету Міністрів України:

❖ з метою інтеграції освіти і науки провести на державному рівні експеримент, яким передбачити впровадження системи виховання, освіти та наукової діяльності за схемою створення **вертикально інтегрованих освітніх корпорацій з такими складовими: “ліцей — університет — науково-дослідний інститут — бізнес-підприємство (виробництво)”**. За результатами експерименту прийняти рішення про доцільність законодавчого унормування створення зазначених організацій та передачі науково-дослідних інститутів Національної Академії наук України до складу університетів;

❖ створити сприятливі умови для інноваційної діяльності у вищій школі, функціонування технопарків, створених на базі вищих навчальних закладів.

Вдосконалення та реформування системи освіти

Система освіти потребує подальшого вдосконалення та реформування. Реального поліпшення її стану можна досягти лише на засадах комплексного підходу до вирішення проблем фінансового, організаційного, кадрового, соціального, інформаційного та іншого характеру. Нижче пропонується низка заходів, спрямованих на досягнення цієї мети.

Верховній Раді України:

❖ з метою забезпечення ступеневості та неперервності освіти ухвалити: (1) зміни та доповнення до **Закону України “Про дошкільну освіту”**, якими передбачити обов’язковість однорічної дошкільної освіти перед вступом до середньої школи; (2) **Закон України “Про післядипломну освіту”**, яким визначити порядок набуття післядипломної освіти; (3) **Закон України “Про освіту дорослих”**, яким врегулювати особливості набуття освіти дорослими громадянами (старше 30 років); (4) **Закон України “Про дистанційну освіту”**, яким визначити особливості регулювання набуття дистанційної освіти; (5) законодавчі акти, які б врахували **специфічні особливості певних видів освіти**: теологічної — зокрема, забезпечення визнання дипломів, що видаються такими закладами; військової — зокрема, її універсальності та надання другого обов’язкового цивільного фаху; мистецької — зокрема, врахування необхідності стажування учнів і студентів у мистецьких центрах світу;

❖ з метою підвищення самостійності та автономності університетів ухвалити зміни та доповнення до **Закону України “Про вищу освіту”**, якими зокрема, передбачити виборність усіх посадових осіб вищих навчальних закладів, розвиток студентського самоврядування, надання більшої організаційної, фінансової самостійності вищих навчальних закладів;

❖ з метою належного кадрового забезпечення загальної середньої освіти створити законодавчу базу для запровадження такої схеми: **1-й етап**: підготовка педагогічних кадрів середньої школи в державних педагогічних вузах за рахунок бюджетних коштів; **2-й етап**: відпрацювання випускниками певного періоду в державних середніх навчальних закладах з фіксованою заробітною платою з метою часткової компенсації вартості навчання; **3-й етап**: надання

випускникам, які відпрацювали визначений термін, за їх бажанням можливості — продовжити педагогічну роботу в державній школі з отриманням статусу державного службовця, або змінити місце роботи за власним бажанням.

Передбачити запровадження аналогічної схеми для викладачів системи професійно-технічної освіти;

❖ з метою розвитку і збереження системи дошкільної освіти ухвалити відповідні законодавчі акти, що передбачають державну підтримку організацій (незалежно від форм власності), що фінансують і розвивають власну мережу дитячих садків.

Кабінету Міністрів України:

❖ з метою впровадження новітніх інформаційних технологій, забезпечення можливостей для всіх громадян (незалежно від віку) на отримання освіти всіх рівнів і ступенів розробити до кінця 2002р. цільову **державну програму “Розвиток єдиного освітнього інформаційного середовища в Україні у 2003-2005рр.”** Програма має передбачити: формування загальної нормативно-правової і методичної бази, уніфікованих критеріїв і засобів оцінки знань; створення загальної бази даних навчальних програм та електронних бібліотек для розвитку дистанційної освіти; координацію діяльності всіх елементів системи освіти (усіх рівнів) для здійснення єдиної політики контролю за її якістю.

Міністерству освіти і науки України:

❖ з метою практичної реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію запровадити у середніх навчальних закладах курс “Європа і ми”; у вищих навчальних закладах — спеціальний курс з питань європейського законодавства та європейської інтеграції, історії і діяльності ЄС та інших європейських інституцій;

❖ з метою впровадження новітніх інформаційних технологій сприяти ініціативі Інтернет-провайдерів щодо Інтернет-підтримки середніх навчальних закладів, особливо в сільській місцевості. Домогтися на першому етапі забезпечення учням доступу до комп’ютера обсягом не менше 6 год. на тиждень;

❖ у вищих навчальних закладах впровадити додаткові курси з вивчення Інтернет; спільно із зацікавленими Інтернет-провайдерами створити спеціальні учбові web-сайти з різних предметів (математики, фізики тощо);

❖ збільшити кількість годин у шкільних програмах на вивчення та опанування навичками роботи в Інтернет, розробити та видати відповідні шкільні посібники; продовжити роботу з комп’ютеризації шкіл; у межах кошторисів на утримання шкіл передбачити видатки на оплату Інтернет-послуг;

❖ регулярно проводити всеукраїнські олімпіади з комп’ютеризації для школярів і студентів; надавати їх переможцям пільги для вступу до вищих навчальних закладів відповідного профілю;

❖ розширити правову освіту учнів у середніх школах. Впровадити спеціальний курс “Права дитини”;

❖ з метою реалізації державної мовної політики укомплектувати школи Автономної Республіки Крим (АРК) кваліфікованими викладачами української мови та літератури, покращити матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, розробити програму підвищення кваліфікації викладачів української мови і літератури, які працюють в АРК;

❖ скоординувати дії Міністерства освіти і науки з Державним комітетом інформаційної політики,

телебачення та радіомовлення України та ДАК “Укрвидавполіграфія” з метою розміщення замовлень на випуск підручників виключно в Україні.

Забезпечення доступності та якості освіти

Невідкладною справою є забезпечення доступності та якості освіти. Для цього необхідно вжити таких заходів.

Верховній Раді України:

- ❖ з метою створення умов для проведення комерційними банками політики широкого соціального кредитування (перш за все — на здобуття освіти, будівництво житла, лікування) ухвалити **Закон України “Про соціальне кредитування”**. У ньому передбачити: соціальний кредит (таким вважати кредит на вказані цілі за пільговою ставкою терміном не менш ніж на 10 років); державні гарантії виданих кредитів; механізми успадкування кредитних зобов’язань; інститут поручителів та ін.;

- ❖ з метою забезпечення доступності дошкільної освіти ухвалити **Закон України “Про державну допомогу у наданні дошкільної освіти”**. У ньому запровадити систему надання малозабезпеченими сім’ями бонусів на отримання дітьми дошкільної освіти або виплату грошової допомоги, якщо функції з надання такої освіти бере на себе непрацюючий член сім’ї (з наданням відповідних методичних матеріалів і контролем з боку відповідного державного органу за дотриманням належного рівня дошкільної освіти);

- ❖ з метою гарантування молоді можливості безоплатного отримання професії на рівні вищого навчального закладу I-го рівня акредитації ухвалити **Закон України “Про безоплатне отримання першої професії”**. У законі передбачити впровадження системи, за якої випускники 9-го чи 11-го (12-го) класів із малозабезпечених сімей (сироти) отримуватимуть бонус, вартість якого дорівнюватиме середній вартості освіти у вищому навчальному закладі I-го рівня акредитації;

- ❖ з метою впровадження державної цільової допомоги викладачам, учням і студентам державних навчальних закладів ухвалити **Закон України “Про впровадження цільових бонусів для системи освіти”**. У ньому передбачити порядок надання іменних бонусів викладачам (незалежно від рівня заробітної плати), учням і студентам з малозабезпечених сімей та сиротам на певну суму для придбання фахової літератури, комп’ютера, передплати фахових періодичних видань тощо;

- ❖ розробити та запровадити на законодавчому рівні механізми економічного заохочення суб’єктів підприємницької діяльності, які надають гранти на отримання вищої освіти своїм працівникам;

- ❖ ухвалити **Закон України “Про освіту дітей з особливими потребами”**. У ньому передбачити: (1) законодавче визначення поняття “дитина з особливими потребами”; (2) забезпечення за ними вільного вибору типу навчального закладу для отримання освіти; (3) створення для цих дітей адаптивно-розвиваючого безбар’єрного середовища (спеціальні ліфти і туалетні кімнати, пандуси, спеціальне устаткування з урахуванням порушень цих осіб, створення центрів для дистанційної, модульної і комунікаційної форм навчання та ін.); (4) створення системи психолого-педагогічного і медико-соціального, а також юридичного і волонтерського супроводу дітей з особливими потребами; (5) розробку нормативів організації навчального і реабілітаційного процесів, матеріально-технічного, кадрового, спеціального методичного

і реабілітаційного супроводу, механізмів ліцензування і сертифікації освітньо-реабілітаційної діяльності.

Кабінету Міністрів України:

- ❖ організувати освоєння загальноосвітніх програм дошкільного виховання дітьми, що виховуються вдома і не відвідують дошкільні освітні установи з різних причин (стан здоров’я, неплатоспроможність батьків тощо);

- ❖ провести “інвентаризацію” мережі середніх шкіл у сільській місцевості. Вжити заходи щодо її поступової оптимізації з урахуванням реальної наповнюваності шкіл та створення базових шкіл в спеціальних освітніх округах;

- ❖ з метою забезпечення соціальної рівності в отриманні вищої освіти та вдосконалення міжрівневих переходів в системі освіти провести державний експеримент, яким впровадити: (а) єдиний тестовий екзамен для всіх рівнів освіти з урахуванням відповідного світового досвіду; (б) систему єдиної атестації випускників 9 та 11-х (12-х) класів (3-5 профільних дисциплін); (в) систему вільного, але платного набору на 1-й курс вузу (залежно від доходів родини і з використанням бонусів на здобуття першої професії); після 1-го курсу — розподіл за результатами навчання: відмінники — безоплатно, решта — за певну оплату;

- ❖ передбачити компенсації (часткові або повні) вартості проїзду до місця навчання для учнів та студентів з малозабезпечених сімей (сиріт);

- ❖ забезпечити виділення коштів для учнів з малозабезпечених сімей (сиріт) на придбання необхідного шкільного мінімуму: форми, портфеля, пеналу тощо;

- ❖ вжити заходи щодо недопущення скорочення мережі вечірніх шкіл;

- ❖ з метою подолання корупційних явищ в системі освіти: (а) забезпечити відкритість та прозорість роботи приймальних комісій вузів; (б) впровадити практику аудіо-та відеозапису вступних іспитів, забезпечивши доступність цих матеріалів для громадськості; (в) провести спільно з Міністерством внутрішніх справ України цільову перевірку вузів щодо надання ними запрошень на навчання іноземців.

Міністерству закордонних справ України разом з Міністерством освіти і науки України:

- ❖ згідно з п.6 “Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” розробити відповідні пропозиції до міжнародних угод України з країнами-членами ЄС (кандидатами на вступ до ЄС), якими передбачити: (а) співробітництво в галузі освіти; (б) розширення академічних обмінів, насамперед, для підготовки фахівців у галузі європейського законодавства, діяльності ЄС; (в) розвиток співробітництва у сфері ліцензування, атестації і акредитації освітніх закладів; ініціювати переговорний процес стосовно підписання відповідних угод про програми обміну студентами між Україною та ЄС;

- ❖ забезпечити міжвідомчу та міжвузівську координацію реалізації міжнародних програм та проектів за участю українських закладів освіти, розвивати співробітництво з міжнародними (ЮНЕСКО, Комісія ЄС, Рада Європи) і національними освітніми організаціями зарубіжних країн.

На думку експертів УЦЕПД, реалізація цих заходів сприятиме покращанню ситуації в сфері освіти, подоланню (мінімізації впливу) існуючих негативних тенденцій та забезпеченню умов для виведення освітньої системи України на якісно новий рівень. ■

НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ*

I. Загальні положення

Освіта — основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»).

Водночас стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та дальшого утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним залишається стан фінансування освіти і науки, недостатній є рівень оплати праці працівників освіти і науки.

Потребують державної підтримки дошкільна, загальна середня освіта у сільській місцевості, професійно-технічна освіта, навчання здібних та обдарованих учнів і студентів, а також дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку.

Необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми потребують першочергового розв'язання.

В Україні повинні забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя.

Національна доктрина розвитку освіти (далі — Національна доктрина) визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття.

II. Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти

1. Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

2. Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку освіти є:

- ❖ особистісна орієнтація освіти;
- ❖ формування національних і загальнолюдських цінностей;
- ❖ створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- ❖ постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- ❖ розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- ❖ пропаганда здорового способу життя;
- ❖ розширення україномовного освітнього простору;
- ❖ забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- ❖ забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
- ❖ розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;
- ❖ органічне поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
- ❖ запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- ❖ створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- ❖ створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення;
- ❖ інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

3. Держава повинна забезпечувати:

- ❖ виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;
- ❖ збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;
- ❖ виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу;
- ❖ формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;
- ❖ підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці;
- ❖ створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;
- ❖ підтримку дітей та молоді з особливостями психічного і фізичного розвитку;
- ❖ стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя;
- ❖ розвиток дитячого та юнацького спорту, туризму;
- ❖ етичне, естетичне виховання;
- ❖ екологічну, правову, економічну освіту;
- ❖ наступність і безперервність освіти;

* Затверджена Указом Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» №347 від 17 квітня 2002р. Див.: <http://www.kuchma.gov.ua/main/?whatto-557>.

- ❖ інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- ❖ різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання та виховання;
- ❖ моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- ❖ створення умов для ефективної професійної діяльності педагогічних, науково-педагогічних працівників відповідно до їх ролі у суспільстві.

III. Національний характер освіти і національне виховання

4. Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності.

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

5. Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета — виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

6. Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

7. Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

IV. Стратегія мовної освіти

8. У державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опановувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур.

Реалізація мовної стратегії здійснюється шляхом комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів.

Забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. У навчальних закладах, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови.

V. Освіта — рушійна сила розвитку громадянського суспільства

9. В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання.

Освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства — відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності.

Держава сприяє становленню демократичної системи навчання та виховання.

10. Державна політика в галузі освіти спрямовується на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг.

VI. Освіта і фізичне виховання — основа для забезпечення здоров'я громадян

11. Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

12. В усіх ланках системи освіти шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи закладаються основи для забезпечення і розвитку фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

- ❖ комплексний підхід до гармонійного формування всіх складових здоров'я;
- ❖ удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах, що забезпечують оздоровчу спрямованість та індивідуальність підходів;
- ❖ використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного удосконалення.

Виконання зазначених завдань дасть змогу досягти істотного зниження захворюваності дітей, підлітків, молоді та інших категорій населення, підвищити рівень профілактичної роботи, стимулювати у людей різного віку прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

13. Фізичне виховання як невід'ємна складова освіти забезпечує можливість набуття кожною людиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, про шляхи і методи протидії хворобам, про методики досягнення високої працездатності та тривалої творчої активності. В системі освіти держава забезпечує розвиток масового спорту як важливої складової виховання молоді.

VII. Рівний доступ до здобуття якісної освіти

14. Для всіх громадян України незалежно від національності, статі, соціального походження та майнового стану, віросповідання, місця проживання та стану здоров'я забезпечується рівний доступ до якісної освіти. Реалізація зазначеного права передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін.

Мережа навчальних закладів повинна задовольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів, здібностей та потреб суспільства.

15. Модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики.

Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту.

На забезпечення якості освіти спрямовуються матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства і держави. Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики.

Якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг.

Держава постійно здійснює моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку громадського контролю.

16. Рівний доступ до здобуття освіти забезпечується шляхом:

а) у дошкільній освіті:

- ❖ створення умов для здобуття безоплатної дошкільної освіти у державних та комунальних навчальних закладах;

- ❖ збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я дитини, розвитку її творчих здібностей, реалізації потенційних можливостей особистості;

- ❖ розвитку матеріально-технічної бази дошкільних навчальних закладів;

- ❖ створення широкої мережі дошкільних навчальних закладів різних типів, профілів та форм власності;

- ❖ надання державою дотацій на утримання дітей у дошкільних навчальних закладах;

- ❖ запровадження соціально-педагогічного патронату сім'ї;

б) у загальній середній освіті:

- ❖ обов'язкового здобуття повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених Державним стандартом загальної середньої освіти;

- ❖ збереження та розвитку єдиного освітнього простору;

- ❖ оптимізації структури освітньої мережі для забезпечення навчання в одну зміну, створення умов для профільного, екстернатного і дистанційного навчання;

- ❖ здійснення профільного професійного навчання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів, у т.ч. на базі професійно-технічних навчальних закладів;

- ❖ посилення відповідальності сім'ї, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення прав дитини щодо обов'язковості навчання;

- ❖ надання адресної допомоги соціально незахищеним дітям;

- ❖ створення умов для здобуття якісної освіти незалежно від місця проживання;

в) в освіті дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку:

- ❖ створення для всіх дітей зазначеної категорії умов для здобуття безоплатної освіти в державних і комунальних навчальних закладах;

- ❖ своєчасного виявлення та проведення діагностики дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку, врахування цих даних під час формування мережі закладів корекційної та реабілітаційної допомоги;

- ❖ забезпечення варіативності здобуття якісної базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей дітей, зорієнтованої на їх інтеграцію у соціально-економічне середовище;

- ❖ створення системи допомоги батькам у навчанні та вихованні дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку;

- ❖ розгортання регіональної мережі спеціальних навчальних закладів усіх рівнів освіти для громадян з особливостями психічного і фізичного розвитку, забезпечення їх інтеграції у загальний освітній простір;

г) у позашкільній освіті:

- ❖ забезпечення доступності освіти у державних та комунальних позашкільних навчальних закладах;

- ❖ розвитку цілісної міжгалузевої багаторівневої системи позашкільних закладів різних типів і профілів для забезпечення розвитку здібностей і таланту обдарованих дітей та молоді, а також задоволення потреб населення у додаткових культурно-освітніх, дослідницьких, спортивно-оздоровчих та інших послугах;

- ❖ оновлення змісту й методичного забезпечення, індивідуалізації та диференціації навчання обдарованої молоді;

- ❖ створення системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та керівних кадрів для позашкільної освіти і виховання;

д) у професійно-технічній освіті:

- ❖ надання можливості безоплатної первинної професійної підготовки у державних та комунальних професійно-технічних навчальних закладах;

- ❖ розвитку мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці;

- ❖ поєднання професійно-технічної та повної загальної середньої освіти, забезпечення варіативності та гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії;

- ❖ створення умов для надання професійно-технічними навчальними закладами освітніх та інших послуг населенню, зокрема здобуття або підвищення робітничої кваліфікації, а також перепідготовки незайнятого населення;

- ❖ розвитку співпраці з підприємствами, установами, організаціями-замовниками підготовки кадрів, державною службою зайнятості;

- ❖ участі роботодавців у забезпеченні функціонування та розвитку професійно-технічної освіти;

- ❖ оновлення матеріально-технічної бази та впровадження інформаційних технологій;

е) у вищій освіті:

- ❖ запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти;

- ❖ створення умов для здобуття безоплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних навчальних закладах;

- ❖ удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб;

- ❖ розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування;

- ❖ створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми-інвалідами;

- ❖ забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці шляхом інтеграції вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання;

- ❖ додержання засад демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів, у т.ч. шляхом об'єктивного тестування; створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці.

VIII. Безперервність освіти, навчання протягом життя

17. Державна політика стосовно безперервної освіти проводиться з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти протягом життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін.

Безперервність освіти реалізується шляхом:

- ❖ забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку громадян для можливого переходу на наступні ступені;

- ❖ формування потреби та здатності особистості до самоосвіти;
- ❖ оптимізації системи перепідготовки працівників і підвищення їх кваліфікації, модернізації системи післядипломної освіти на основі відповідних державних стандартів;
- ❖ створення інтегрованих навчальних планів і програм;
- ❖ формування та розвитку навчальних науково-виробничих комплексів ступеневої підготовки фахівців;
- ❖ запровадження та розвитку дистанційної освіти;
- ❖ організації навчання відповідно до потреб особистості і ринку праці на базі професійно-технічних та вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти, а також використання інших форм навчання;
- ❖ забезпечення зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною, вищою та післядипломною освітою.

18. Держава прогнозує обсяги та визначає напрями професійної підготовки у навчальних закладах різних типів і форм власності, створює умови для професійного навчання незайнятого населення з урахуванням змін на ринку праці.

IX. Інформаційні технології в освіті

19. Пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують дальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Це досягається шляхом:

- ❖ забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу;
- ❖ запровадження дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій поряд з традиційними засобами;
- ❖ розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуску електронних підручників;
- ❖ створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню і є важливою передумовою реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти.

20. Держава підтримує процес інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти; сприяє забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж; забезпечує розвиток усеохоплюючої системи моніторингу якості освіти всіх рівнів.

X. Управління освітою

21. Сучасна система управління сферою освіти розвивається як державно-громадська. Вона має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг.

Першочерговими завданнями є налагодження високо-професійного наукового, аналітичного, інформаційного супроводу управлінських рішень, подолання розрізненості адміністративних даних.

22. Нова модель системи управління сферою освіти має бути відкритою і демократичною. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюються навантаження, функції, структура і стиль центрального та регіонального управління освітою.

23. Модернізація управління освітою передбачає:

- ❖ оптимізацію державних управлінських структур, децентралізацію управління;
- ❖ перерозподіл функцій та повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами;

- ❖ перехід до програмно-цільового управління;
- ❖ поєднання державного і громадського контролю;
- ❖ запровадження нової етики управлінської діяльності, що базується на принципах взаємоповаги, позитивної мотивації;
- ❖ прозорість розроблення, експертизи, апробації та затвердження нормативно-правових документів;
- ❖ створення систем моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях;
- ❖ організацію експериментальної перевірки та експертизи освітніх інновацій;
- ❖ впровадження новітніх інформативно-управлінських і комп'ютерних технологій;
- ❖ демократизацію процедури призначення керівників навчальних закладів, їх атестації;
- ❖ удосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів;
- ❖ підвищення компетентності управлінців усіх рівнів;
- ❖ більш широке залучення до управлінської діяльності талановитої молоді, жінок, а також виховання лідерів у сфері освіти.

XI. Економіка освіти

24. Сучасна економіка освіти повинна створити сталі передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня Українського народу.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- ❖ визначення фінансування освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів;
- ❖ формування багатоканальної системи фінансового забезпечення освіти;
- ❖ фінансування державою здобуття дошкільної, повної загальної середньої та професійно-технічної освіти в державних і комунальних навчальних закладах у обсязі, визначеному державними стандартами;
- ❖ стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти;
- ❖ створення сучасної системи нормування та оплати праці у галузі освіти;
- ❖ визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації;
- ❖ забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток освіти.

25. Обсяги фінансування освіти і науки мають задовольняти потреби особистості й суспільства в якісній освіті. Держава поступово збільшуватиме видатки на освіту та доводитиме їх до середніх показників європейських держав.

Ефективність використання фінансових ресурсів, спрямованих в освіту, забезпечуватиметься на основі встановлення та неухильного дотримання таких базових принципів її фінансування:

- ❖ поступовий перехід до формування видатків державного та місцевих бюджетів на освіту на основі встановлених нормативів;
- ❖ чітке розмежування бюджетного та позабюджетного фінансування діяльності навчальних закладів;
- ❖ забезпечення підзвітності та прозорості використання коштів;
- ❖ забезпечення формування державного замовлення на підготовку фахівців у професійно-технічних та вищих навчальних закладах різних форм власності на конкурсній основі з урахуванням якості освітніх послуг;
- ❖ здійснення економічної діяльності навчальними закладами на засадах неприбутковості.

26. Основними джерелами фінансового забезпечення освіти є:

- ❖ кошти державного та місцевих бюджетів;

- ❖ кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій та фондів, у т.ч. благодійні внески і пожертвування;

- ❖ кошти від надання навчальними закладами додаткових освітніх та інших послуг;

- ❖ гранти;

- ❖ кредити на розвиток навчальних закладів усіх рівнів та здобуття освіти;

- ❖ кошти від здійснення навчальними закладами економічної діяльності, регламентованої державою.

27. Основними заходами, спрямованими на удосконалення економічної моделі освіти, мають стати:

- ❖ поліпшення технології формування видатків державного та місцевих бюджетів на освіту, удосконалення системи кількісних та якісних показників для нормування зазначених видатків;

- ❖ розроблення диференційованих стандартів інфраструктурного забезпечення навчальних закладів різних типів;

- ❖ розроблення та запровадження диференційованих нормативів витрат на здійснення діяльності навчальними закладами;

- ❖ запровадження змішаного фінансування інноваційних проектів у галузі освіти, зокрема розроблення та запровадження механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;

- ❖ удосконалення правового підґрунтя для приватного фінансування діяльності навчальних закладів;

- ❖ проведення органами управління освітою (державними та місцевими) моніторингу інвестування навчальних закладів;

- ❖ запровадження спільного державного та громадського контролю за формуванням і виконанням бюджетів навчальних закладів;

- ❖ застосування енерго- і теплозберігаючих технологій, ощадливе використання та розподіл ресурсів, що спрямовуються на освіту;

- ❖ модернізація мережі навчальних закладів.

XII. Освіта і наука

28. Поєднання освіти і науки є умовою модернізації системи освіти, головним чинником її дальшого розвитку, що забезпечується:

- ❖ постійним збільшенням обсягів фінансування науки відповідно до потреб її випереджального розвитку;

- ❖ фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах, науково-дослідних установах Академії педагогічних наук України;

- ❖ розвитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень;

- ❖ інноваційною освітньою діяльністю у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;

- ❖ правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності;

- ❖ запровадженням наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання та виховання;

- ❖ залученням до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді, педагогічних працівників;

- ❖ поглибленням співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, широким залученням до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах учених Національної Академії наук України та галузевих академій;

- ❖ створенням науково-інформаційного простору, насамперед для дітей та молоді, використанням для цього нових комунікаційно-інформаційних засобів;

- ❖ запровадженням цільових програм, що сприяють інтеграції освіти і науки;

- ❖ випереджальним розвитком педагогічної та психологічної науки, віднесенням їх до пріоритетних напрямів розвитку науки в Україні.

XIII. Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників

29. Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників, їх професійне вдосконалення — важлива умова модернізації освіти. Для підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників, підвищення їх відповідальності за якість професійної діяльності держава забезпечує:

- ❖ розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників;

- ❖ прогнозування та задоволення потреб суспільства у зазначених працівниках;

- ❖ розвиток конкурентоспроможної системи навчальних закладів, в яких проводиться підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників;

- ❖ розроблення та запровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і державних стандартів післядипломної педагогічної освіти;

- ❖ оволодіння педагогічними працівниками сучасними інформаційними технологіями;

- ❖ періодичне оновлення і взаємоузгодження змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

- ❖ впровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників та їх професійного вдосконалення;

- ❖ поліпшення системи стимулювання професійного зростання педагогічних і науково-педагогічних працівників, можливість вивчення іноземних мов.

30. Держава забезпечує умови для підвищення престижу та соціального статусу педагогічних і науково-педагогічних працівників, створює систему професійного відбору молоді до вищих педагогічних навчальних закладів.

XIV. Соціальні гарантії учасників навчального процесу

31. Забезпечення умов для педагогічної, науково-педагогічної та наукової діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників, умов для навчання учнів і студентів, а також соціального захисту учасників навчально-виховного процесу є найважливішим напрямом державної політики у галузі освіти. Громадянам, які навчаються, гарантується:

- ❖ захист життя, збереження здоров'я, фізичне виховання;

- ❖ регулярне безоплатне підвезення у сільській місцевості до місця навчання і додому дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників;

- ❖ пільговий проїзд студентів у громадському транспорті;

- ❖ надання адресної допомоги, академічних і соціальних стипендій;

- ❖ здійснення заходів щодо профілактики бездоглядності і порушень серед дітей, учнівської та студентської молоді, їх соціальної реабілітації у суспільстві;

- ❖ працевлаштування випускників, які навчалися за державним замовленням.

32. Держава поступово підвищує соціальні витрати на систему освіти, проведення активної соціальної політики.

- ❖ Бюджетні ресурси спрямовуються на забезпечення першочергових соціальних видатків: на виплату заробітної плати та пенсій педагогічним і науково-педагогічним працівникам, стипендій, а також на соціальну підтримку учнів і студентів.

- ❖ Держава сприяє розширенню застосування договірної регулювання умов оплати праці, додаткових соціальних гарантій на підставі положень генеральної, галузевої, регіональної угод, колективних договорів.

33. Держава, виходячи з можливостей бюджету і реальної економічної ситуації, сприяє забезпеченню для педагогічних і науково-педагогічних працівників:

- ❖ ефективного медичного обслуговування;
- ❖ встановлення і дотримання науково обґрунтованих норм навчального навантаження, тривалості робочого часу та основної щорічної відпустки;
- ❖ періодичного стажування у наукових центрах, навчальних закладах та на виробництві;
- ❖ диференціації оплати праці відповідно до рівня професіоналізму, кваліфікаційної категорії та педагогічного звання, наукового ступеню та вченого звання;
- ❖ встановлення педагогічним працівникам фіксованих доплат для придбання навчальної та науково-методичної літератури;
- ❖ виплати одноразової допомоги педагогічним працівникам, які призначаються на посаду вперше.

34. Держава створює умови для встановлення педагогічним працівникам пенсійного забезпечення на рівні 80-90% їх заробітної плати.

XV. Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти

35. Стратегічним завданням державної освітньої політики є вихід освіти, набутої в Україні, на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, учених, педагогів і вчителів, учнів, студентів у проектах міжнародних організацій та співтовариств.

Держава сприяє розвитку співробітництва навчальних закладів на дво- і багатосторонній основі з міжнародними організаціями та установами (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи), Світовим банком, зарубіжними освітянськими фондами, іншими міжнародними організаціями.

36. Інтеграція вітчизняної освіти у міжнародний освітній простір базується на таких засадах:

- ❖ пріоритет національних інтересів;
- ❖ збереження та розвиток інтелектуального потенціалу нації;
- ❖ миротворча спрямованість міжнародного співробітництва;
- ❖ системний і взаємовигідний характер співробітництва;
- ❖ толерантність в оцінюванні здобутків освітніх систем зарубіжних країн та адаптації цих здобутків до потреб національної системи освіти.

37. Основними шляхами моніторингу та використання зарубіжного досвіду в галузі освіти є:

- ❖ проведення спільних наукових досліджень, співробітництво з міжнародними фондами;
- ❖ проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів; сприяння участі педагогічних та науково-педагогічних працівників у відповідних заходах за кордоном;
- ❖ освітні і наукові обміни, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- ❖ аналіз, відбір, видання та розповсюдження кращих зразків зарубіжної наукової і навчальної літератури.

38. Центральні та місцеві органи управління освітою, Академія педагогічних наук України, а також навчальні заклади всіх рівнів сприяють міжнародній мобільності учасників навчально-виховного процесу, забезпечують розвиток системи підготовки фахівців для зарубіжних країн на компенсаційних засадах, створюють філії вищих

навчальних закладів України, їх підготовчих факультетів і відділень за кордоном; забезпечують визнання за кордоном документів про освіту, що видаються в Україні.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

- ❖ розроблення та реалізацію державної програми підготовки і закріплення кваліфікованих кадрів для розширення міжнародного співробітництва у галузі освіти, організацію їх постійного навчання та підвищення кваліфікації;
- ❖ виконання цільових інноваційних програм, спрямованих на розширення участі України у співробітництві на міжнародному ринку освітніх послуг;
- ❖ фінансову та консультативну підтримку.

39. Освіта в Україні є відкритим соціальним інститутом. Суб'єкти системи освіти співпрацюють з міжнародними інституціями та організаціями, які для здійснення своєї діяльності покликані залучати педагогів, дітей та молодь з метою набуття ними соціальної компетентності й досвіду у питаннях взаєморозуміння, толерантності, побудови спільного європейського дому, культурного різноманіття і водночас для збереження та примноження власних культурних надбав.

Беручи участь у проектах і програмах Ради Європи, ЮНЕСКО, Європейського Союзу, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій, суб'єкти національної системи освіти не тільки отримуватимуть доступ до інформації про шляхи, засоби і методи розвитку гуманітарної сфери, але й зможуть демонструвати і пропонувати на міжнародному ринку освітні технології та власні напрацювання.

40. Держава сприяє залученню додаткових ресурсів для створення нових потужних каналів інформаційного обміну з усіма країнами світу, розширенню інформаційної бази національної системи освіти, забезпеченню можливості використання світових банків інформації.

41. Як важливий засіб утвердження авторитету України на міжнародній арені, розвитку міжнародного співробітництва та залучення додаткових джерел фінансування освіти держава розглядає можливість збільшення обсягів підготовки спеціалістів з числа іноземців та осіб без громадянства.

XVI. Очікувані результати

42. Реалізація Національної доктрини забезпечить перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства. В результаті цього відбудеться потужний позитивний зміни у системі матеріального виробництва та духовного відродження, структурі політичних відносин, побуті і культурі.

Зростуть самостійність і самодостатність особистості, її творча активність, що зміцнить демократичні основи громадянського суспільства і прискорить його розвиток.

Активізуються процеси національної самоідентифікації особистості, підвищиться її громадянський авторитет, а також статус громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі.

Освіта, здобута в Україні, стане конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина — захищеною і мобільною на ринку праці.

Зростаючий освітній потенціал суспільства забезпечить впровадження новітніх виробничих та інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10-15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а надалі істотно наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

Випереджальний розвиток освіти забезпечить рівень життя, гідний людини XXI століття. ■

УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА ОЧИМА УКРАЇНЦІВ

Андрій БИЧЕНКО,
директор соціологічної служби
Центру Разумкова

Якою громадяни України бачать сучасну українську освіту? Як вони оцінюють зміни, що відбуваються у цій сфері? Що вони думають про сучасного українського вчителя?

Для визначення ставлення населення до проблем української освіти соціологічною службою Центру Разумкова з 18 по 24 квітня 2002р. було проведено соціологічне дослідження, в якому взяли участь 2000 респондентів віком від 18 років¹.

Чим обернеться взавтра сьогоднішня “другорядна” проблема?

Сьогодні, коли Українська держава знаходиться на складному етапі соціально-економічної трансформації, суспільство переживає не найкращі часи. На перший план для пересічного громадянина виходять економічні питання. Так, найбільшою проблемою, яку серед найважливіших вказали 73% дорослого населення, є низький рівень зарплат та пенсій². Другу позицію тримає проблема безробіття (42,8%), третю — ріст злочинності (40,3%). На цьому фоні громадяни не так гостро сприймають проблеми гуманітарного значення, у т.ч. освіти. Серед переліку з 33 проблем неспроможність родини дати дитині спеціальну або вищу освіту посідає 15-е місце (15,3%), а неспроможність родини дати дитині якісну освіту в школі — 21-е (10,3%).

Зрозуміло, що для більшості населення, яке перебуває на межі бідності, проблеми освіти знаходяться на другому плані. Водночас, свідомість населення відзначається певною інерцією — ми звикли, що освіта дітей не є проблемою, про це турбується держава.

Проблеми, які має освіта зараз, в гострій формі проявляються для суспільства через певний час, і сьогодні вони для пересічного українця — не в числі першочергових. Але думати треба сьогодні, бо взавтра — буде вже пізно. Нинішні проблеми освіти — це той ґрунт, на якому в майбутньому ростимуть саме найпекучіші проблеми — злочинність, злиденність, аморальність тощо.

Рівень та доступність освіти

Власне, почати варто з того, що рівень освіти в Україні респонденти оцінюють не надто високо — дещо нижче середнього (таблиця “Оцінка рівня освіти, який забезпечує сучасна українська освітня система”). Причому, найнижче оцінюється рівень професійної освіти: високим його вважають лише 6,8% опитаних. Переважна більшість громадян (45,4%) оцінюють цей рівень як середній, а 28,9% — вважають низьким. Не кращою є ситуація і з рівнем середньої освіти — у 82,2% оцінок він не сягає вище середнього.

Водночас, за даними цього опитування, більшість населення (54,8%) переконана, що для всіх громадян України є доступною якісна середня освіта. Не згодні з цією думкою 41,5% опитаних. Майже дзеркальна пропорція спостерігається в оцінці доступності якісної середньої професійної освіти: 40,7% респондентів вважають, що вона доступна для всіх громадян України, 50,6% — не погоджуються з цією думкою.

**Оцінка рівня освіти, який забезпечує
сучасна українська освітня система,
% опитаних**

	Високий	Середній	Низький	Важко відповісти
Середня	7,5	51,5	30,7	10,3
Професійна	6,8	45,4	28,9	18,9
Вища	18,1	42,3	19,2	20,4

¹ Далі, якщо не вказано інше, наводяться результати цього дослідження.

² Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 25 листопада по 5 грудня 2001р. Опитано 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України.

Найбільш позитивно громадяни оцінюють рівень вищої освіти в Україні — число тих, хто вважає його високим (18,1%) та низьким (19,2%), приблизно однакове. 42,3% опитаних переконані, що рівень вищої освіти в Україні є середнім. Водночас, доступність якісної вищої освіти для всіх громадян України отримала нижчу оцінку респондентів. Лише кожен дев'ятий респондент (10,9%) вважає, що така освіта є доступною, протилежної думки дотримуються 82,5% опитаних. Можливо, якість цієї освіти тому і є вищою, що вона передбачає відбір і є менш доступною?

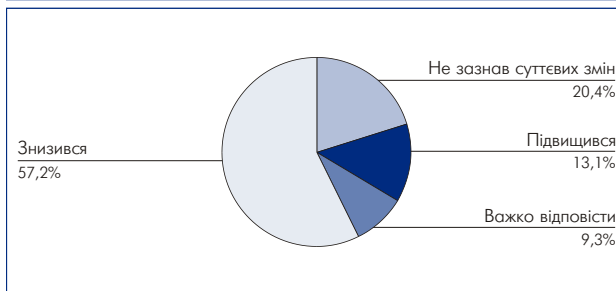
Деяке пояснення такого сприйняття громадянами доступності вищої освіти можна отримати, порівнюючи різні оцінки загального рівня знань, які дають наші школи. За 5-бальною шкалою його оцінювали респонденти всеукраїнського дослідження, які мають дітей або онуків шкільного віку, учні випускних класів шкіл³, вчителі середніх шкіл⁴ та викладачі педагогічних вузів⁵. Варто зазначити, що оцінки батьків і вчителів практично збіглися: батьки оцінили загальний рівень освітньої підготовки на 3,75 балів, вчителі — на 3,71. Це, зокрема, може свідчити про адекватність оцінки вчителями результатів своєї роботи. Помітно вище свої знання оцінюють самі школярі: середня оцінка склала 4,01. Але викладачі вузів ставляться до оцінки знань абітурієнтів суворіше. Загальний рівень їх знань вони оцінюють в середньому на 3,54. Причому, на питання про спадковість освіти 41,5% викладачів вузів відповіли, що знання, отримані в школі, не є достатніми для навчання у вищому навчальному закладі (серед учителів середніх шкіл таку відповідь дали лише 13,8%). Менше чверті опитаних викладачів вузів (23,2%) вважають, що шкільні знання є достатніми для навчання у вузі (серед опитаних учителів — 31,2%). Така різниця в підходах до оцінки знань випускників середніх шкіл, безперечно, впливає на доступність вищої освіти.

Таким чином, громадяни України схильні констатувати зниження рівня освіти в державі. Це стосується як загального освітнього рівня населення, так і ефективності системи освіти взагалі. На думку переважної більшості опитаних громадян (57,2%), цей рівень знизився. Кожен п'ятий респондент (20,4%) не помітив суттєвих змін, і лише 13,1% опитаних переконані, що цей рівень підвищився (діаграма "Оцінка змін загального освітнього рівня населення за роки незалежності").

Зміни в системі освіти: скоріше мінус, ніж плюс

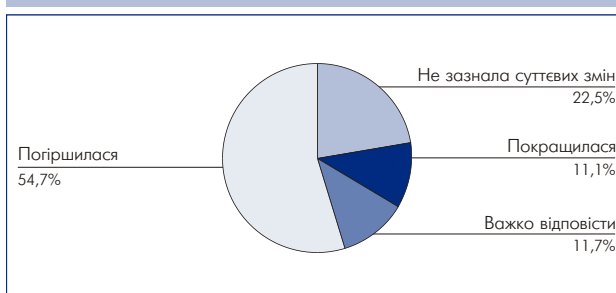
Висновки громадян щодо змін у системі освіти в Україні за роки незалежності є невтішними. Більше половини опитаних (54,7%) переконані, що за цей час система освіти погіршилася, і лише кожен дев'ятий (11,1%) — що покращилася. 22,5% респондентів вважають, що ситуація не змінилася (діаграма "Оцінка змін системи освіти за роки незалежності").

Оцінка змін загального освітнього рівня населення за роки незалежності, % опитаних

Звичайно, можна згадувати безліч негараздів і труднощів, що стали причиною таких оцінок. Але варто зазначити, що, наприклад, у Латвії, яка стартувала з тієї ж самої радянської позначки, ситуація докорінним чином відрізняється від нашої. Так, згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного фірмою SSKD, більше половини жителів Латвії (53,1%) вважають, що, порівняно з радянськими часами, якість освіти в Латвії покращилася, і 33,1% — що погіршилася⁶. Щоправда, Латвія випередила Україну також і за багатьма іншими показниками — але хіба це виправдання? Це, скоріше, лише свідчення недолугості української системи управління у різних сферах, у т.ч. в освіті.

Оцінка змін системи освіти за роки незалежності, % опитаних

Те, що за стан нашої освіти, на думку громадян, має відповідати державний менеджмент, видно з відповідей на питання про те, хто найбільше впливає на державні рішення у сфері освіти (діаграма "Оцінка рівня впливу на державні рішення у сфері освіти" на стор. 44). Найбільший вплив, за оцінками респондентів, має Міністерство освіти і науки (62,4%), за ним — Кабінет Міністрів (35,4%), Президент (29,9%) та Верховна Рада (27,4%). Зі значним відривом далі у списку йде педагогічна громадськість (16%), і майже не впливають на державні рішення, на думку респондентів, батьки (6,7%), бізнесові кола (5,6%), громадські об'єднання (3,8%), політичні партії (3,1%), профспілки (1,9%),

³ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 22 квітня по 8 травня 2002р. Опитано 1200 учнів дев'ятих та одинадцятих класів у всіх регіонах України.

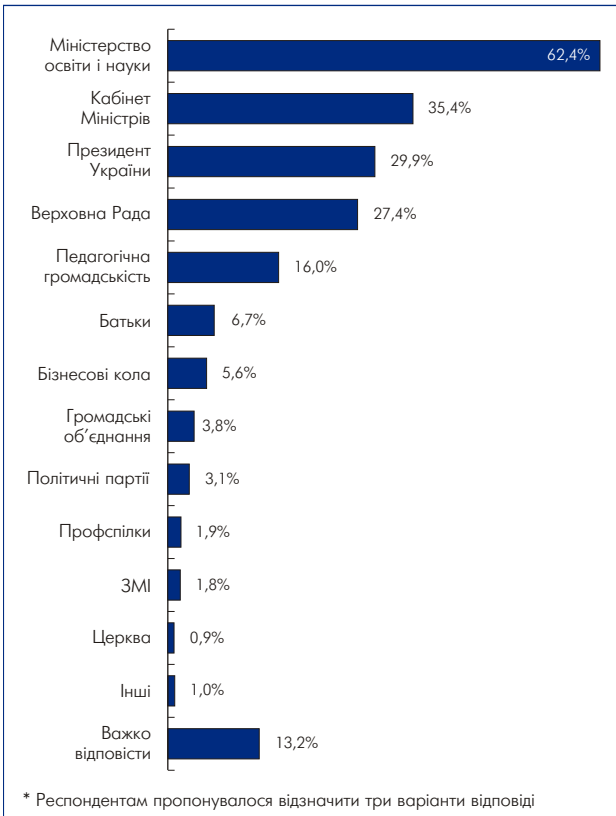
⁴ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 22 квітня по 8 травня 2002р. Опитано 300 вчителів середніх шкіл у всіх регіонах України.

⁵ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 22 квітня по 8 травня 2002р. Опитано 300 викладачів педагогічних вузів у всіх регіонах України.

⁶ LETA від 31 серпня 2001р.; <http://www.leta2000.com>.

ЗМІ (1,8%) та Церква (0,9%). І в цьому питанні наші громадяни не є оригінальними. Наприклад, за оцінками громадян США, згідно з опитуванням, проведеним *The Gallup Organization*⁷, найбільший вплив на прийняття рішень, що стосуються державних шкіл, має державний менеджмент: 49% опитаних вважають, що великий вплив на цей процес має Федеральний Уряд, 43% — Уряд штату, вплив решти інституцій, включаючи самих студентів і вчителів, є значно меншим — так вважають від 7% до 29% опитаних.

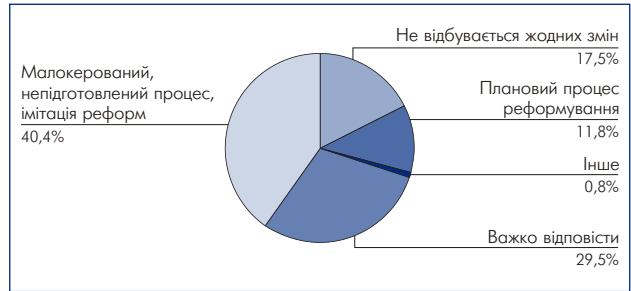
Оцінка рівня впливу на державні рішення у сфері освіти, % опитаних

Дії державного менеджменту в сфері освіти громадяни України не вважають ефективними. Найбільша частка респондентів (40,4%) оцінює реформування системи освіти в Україні як малокерований, непідготовлений процес, як імітацію реформ (діаграма "Оцінка ходу реформування системи освіти"). Плановим цей процес вважають 11,8% опитаних — це навіть менше за тих, хто переконаний, що жодних змін взагалі не відбувається (17,5%).

Поки що, на жаль, найбільш помітними діями держави в галузі освіти було переведення середньої школи на 12-річний термін навчання та 12-бальну систему оцінки знань, до чого респонденти ставляться переважно негативно. І це зрозуміло: по-перше, колишню 5-бальну систему можна вважати визначною українським суспільством на всіх рівнях — від

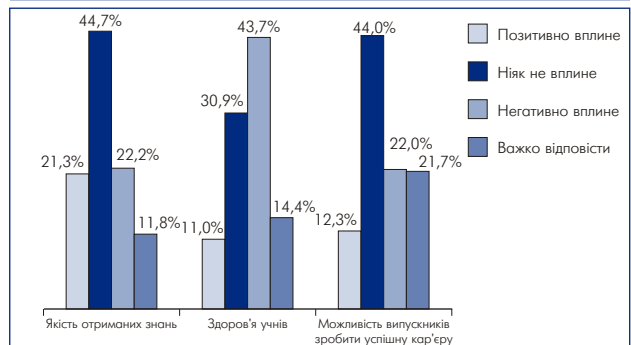
Оцінка ходу реформування системи освіти, % опитаних

державного до побутового, оскільки нею користувалися кілька поколінь впродовж десятиріч; по-друге, пересічному громадянину важко зрозуміти, як шкала оцінки знань може підвищити їх якість.

Раніше соціологічна служба Центру Разумкова під час проведення всеукраїнського опитування⁸ пропонувала громадянам оцінити можливий вплив на учнів подовження терміну навчання в середній школі. Отримані оцінки були досить скептичними (таблиця "Оцінка можливого впливу подовження терміну навчання"). Якщо узагальнити відповіді респондентів, то можна прогнозувати, що подовження терміну навчання суттєво не вплине на якість отриманих знань (21,3% опитаних вважають, що вплив буде позитивним, 22,2% — негативним, 44,7% впевнені, що подовження терміну не вплине на якість

Оцінка можливого впливу подовження терміну навчання, % опитаних

знань); дещо негативного впливу можна очікувати стосовно можливості випускників зробити успішну кар'єру (вплив відсутній — 44%, негативний вплив — 22,0%, позитивний вплив — 12,3%); більш негативно цей крок відіб'ється на здоров'ї учнів (негативний вплив — 43,7%, вплив відсутній — 30,9%, позитивний вплив — 11%).

Скільки платної освіти потрібно Україні?

Можливо, дехто вважає панацеєю від усіх негараздів якомога ширше впровадження системи платної освіти та приватних навчальних закладів. На думку респондентів, рівень навчання у приватних школах є вищим, ніж у державних. Оцінюючи рівень загальної освітньої підготовки за 5-бальною шкалою, майже три чверті батьків (72,7%), чії діти навчаються у приватних школах, поставили відмінну оцінку; "четвірку" поставили 18,2%,

⁷ *Public Perspective*, September/October 2001, p.23.

⁸ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 28 липня по 10 серпня 2000р. Опитано 2012 громадян у віком від 18 років у всіх регіонах України.

“трійку” — 9,1%; оцінки “1” і “2” не поставив жоден з них. Батьки, чий діти навчаються в державних школах, дали наступні оцінки: “1” — 1,2%, “2” — 2,2%, “3” — 33,9%, “4” — 46,0%, “5” — 16,7%.

Але ефект такого співставлення не варто перебільшувати. Адже діти переважної більшості респондентів (97,4% тих опитаних, хто має дітей або онуків шкільного віку) навчаються в державних школах. Лише 1,4% громадян, які мають дітей шкільного віку, відповіли, що їх діти навчаються в приватних школах, а у 0,5% опитаних діти навчаються як у державній, так і в приватній школі (ці респонденти мають не одну дитину). Причому, громадяни, які мають дітей або онуків дошкільного віку, також не сильно прагнуть віддавати своїх дітей до приватних шкіл — понад три чверті опитаних (76,6%) планують віддати дитину до державної школи, 15,4% — не визначилися з відповіддю на питання. Основна причина небажання віддавати дитину до приватної школи — неможливість платити за навчання (50,9% респондентів, які мають дітей або онуків дошкільного віку і планують їх віддати до державної школи). Майже чверть таких респондентів (24,1%) переконані, що державна школа дає не гіршу освіту, ніж приватна.

Отже приватні школи не є достатньою умовою для розв'язання проблеми середньої освіти. Та й громадяни сприймають ідею впровадження платної системи освіти без оптимізму. Майже три чверті населення (74,5%) негативно ставляться до впровадження платної освіти, лише 15,1% — позитивно.

Авторитет вчителя: вчора... сьогодні... вввчтра...

Можливо, доцільніше було б на державному рівні звернути увагу на іншу проблему, та направити на її вирішення наші (платників податків) кошти. Мова йде про підтримку вчителів. Результати досліджень свідчать, що батьки не хочуть, щоб їх дитина стала вчителем навіть приватної школи, що, власне, є свідченням досить важкого становища вчителів в Україні. Лише 17,3% респондентів відповіли, що вони б хотіли, щоб їх дитина стала вчителем державної середньої школи, 22,1% — приватної. Не хотіли б такої долі для своїх дітей, відповідно, 67,4% та 60,7% опитаних.

Помітно відрізняється від вказаних оцінок ставлення до того, щоб дитина стала викладачем вищого навчального закладу. Третина респондентів (33%) хотіли б, щоб їх дитина викладала у приватному вузі, не хотіли б цього — майже половина опитаних (48,2%). Для державного вищого навчального закладу показники дещо гірші: 31,8% — бажаючих бачити свою дитину викладачем у ньому, 50,6% — небажаючих.

Після цього не видаються дивними досить скромні оцінки серед дітей та їх батьків авторитету сучасного вчителя (таблиця “Оцінка рівня авторитету сучасного вчителя”). Лише один з десяти учнів (9,4%) вважає, що вчителі мають високий авторитет серед дітей. Майже половина опитаних дітей (47,0%) вважають рівень цього авторитету середнім,

а більше третини (35,7%) — впевнені, що він низький. Щодо рівня авторитету сучасного вчителя серед батьків, то відповіді респондентів розподілилися наступним чином: високий — 12,3%, середній — 50,3%, низький — 28,4%.

Але не варто закидати вчителів камінням за їх низький авторитет. Дані іншого дослідження Центру Разумкова⁹ свідчать, що в такій ситуації їх вини переважно немає. Так, згідно з результатами цього дослідження, вчителі мають найбільший рівень народної довіри серед представників вісімнадцяти професій, що пропонувалися респондентам. 43,7% респондентів відповіли, що вони повністю довіряють учителям, а 45,3% — скоріше довіряють, ніж ні.

Оцінка рівня авторитету сучасного вчителя,
% опитаних

	Високий	Середній	Низький	Важко відповісти
Серед дітей	9,4	47,0	35,7	7,9
Серед батьків	12,3	50,3	28,4	9,0

Для порівняння: на другому місці опинилися будівельники, яким повністю довіряють 32,9% опитаних, а скоріше довіряють, ніж ні — 48%. Останнє місце посідають політики, яким повністю довіряють лише 1,8% громадян (це менше, ніж повія — 3,2%), 20,1% — скоріше довіряють, ніж ні.

Свідченням того, що низький рівень авторитету вчителів зумовлений більшою мірою не їх фаховим рівнем і не їх моральними якостями, а соціальним становищем, у якому вони опинилися, є ставлення громадян до напрямів виправлення ситуації (діаграма “Які заходи здатні підвищити престиж професії вчителя?” на стор. 46). 87,4% респондентів вважають, що престиж професії учителя підвищиться в разі збільшення зарплати. Примітно, що підвищення якості педагогічної освіти як захід підвищення престижу професії вчителя вказали в два з половиною рази менше респондентів — 33,5% (діаграма “Оцінка рівня бюджетних витрат на освіту” на стор. 46).

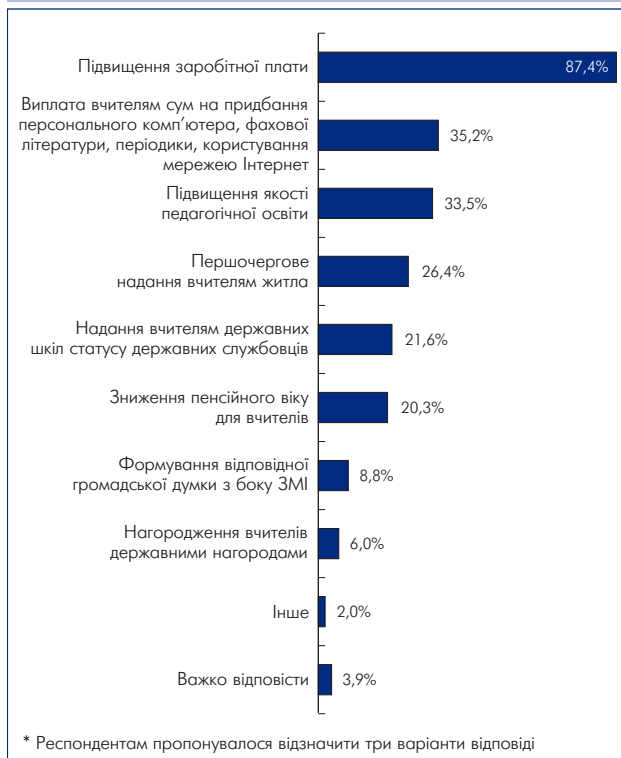
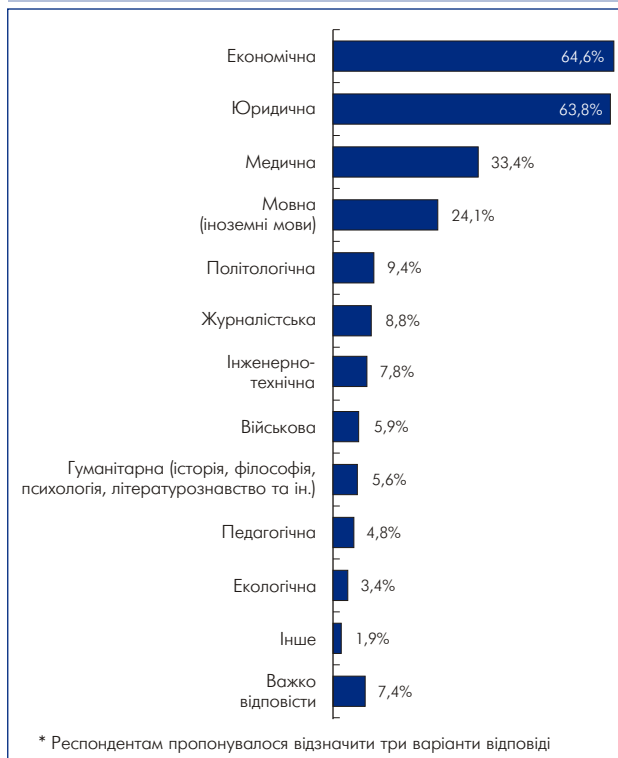
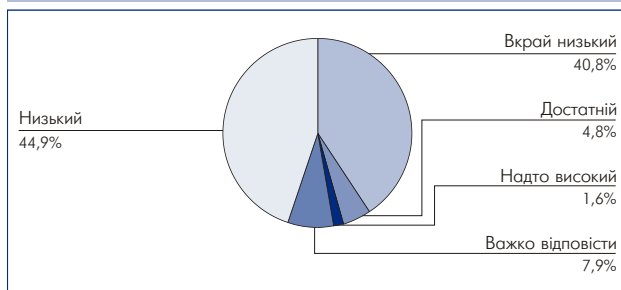
Водночас, громадяни вважають рівень бюджетних витрат на освіту явно недостатнім: 44,9% опитаних назвали цей рівень низьким, а 40,8% — вкрай низьким. Достатнім його вважають лише 4,8% респондентів, а надто високим — 1,6%.

Щоправда, зарплата вчителів — проблема не лише України. На думку громадян США, опитаних *The Gallup Organization*¹⁰, покращанню освіти у державних школах найбільшою мірою сприяло б саме підвищення зарплати вчителів — 52% опитаних вважають вплив цього чинника значним. Але порівнювати зарплату українських і американських вчителів страшно, оскільки цим можна завдати нищівного психологічного удару нашим освітянам.

Якщо не вжити заходів для поліпшення становища вчителів, то суспільство може зазнати значних втрат. Так, громадяни України розглядають педагогічну освіту як малоперспективну на ринку праці.

⁹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 27 лютого 2002р. Опитано 2033 респонденти віком від 18 років в усіх регіонах України.

¹⁰ *Public Perspective*, September/October 2001, p.20.

Які заходи здатні підвищити престиж професії вчителя?
% опитаних

Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці?
% опитаних

Оцінка рівня бюджетних витрат на освіту,
% опитаних

На думку респондентів, найбільш перспективними на ринку праці є економічні (64,6%) та юридичні (63,8%) спеціальності (діаграма “Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці?”). Вдвічі менше опитаних вбачають перспективність медичної (33,4%) та мовної (24,1%) освіти. Ставлення респондентів до решти спеціальностей є ще більш скептичним: в перспективності політологічної освіти впевнені 9,4% опитаних, журналістської — 8,8%,

інженерно-технічної — 7,8%. Ще менше перспектив громадяни вбачають у військовій (5,9%) та гуманітарній (5,6%) освітах. Показовим є те, що найменш популярними із запропонованих виявилися педагогічна (4,8%) та екологічна (3,4%) освіта.

Серед студентів педагогічних вузів¹¹ майже третина не збираються працювати вчителем після випуску: 26% заявили, що це малоймовірно, а 5,5% — що точно не підуть працювати вчителем. При цьому, кожен п'ятий (19,5%) — ще не визначився в цьому питанні. Причому, надання переваги саме педагогічному вузу лише 4,5% студентів обґрунтували сподіванням на те, що робота вчителя забезпечить їх матеріально. Тож, залишається менше третини студентського загалу (30,5%), які вважають, що робота вчителя — це їх покликання. Але навіть працюючи за покликанням, їсти все одно хочеться. А злидений вчитель — поганий приклад для учнів, які є майбутнім нашої держави. Тому, допомігши вчителям, держава не лише сприяла б покращанню системи освіти, а й зробила б дуже перспективні інвестиції, які через певний час принесли б користь усьому суспільству. ■

¹¹ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 22 квітня по 8 травня 2002р. Опитано 1200 студентів перших та випускних курсів педагогічних вузів у всіх регіонах України.

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В ПРОГРАМАХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ

Ігор ЖДАНОВ,
директор політико-правових
програм Центру Разумкова

Сергій ШАНГІН,
провідний експерт
Центру Разумкова

Відповідно до статті 92 Конституції України, Парламент ухвалює закони, якими визначаються засади регулювання виховання та освіти, приймає державний бюджет України, в т.ч. в частині видатків на фінансування освіти, здійснює парламентський контроль. Таким чином, Верховна Рада має досить широкі повноваження у визначенні та реалізації державної політики в галузі освіти.

У статті аналізуються програми 22 політичних партій, які самостійно або у складі блоків подолали 4% бар'єр та представлені у Верховній Раді IV скликання¹. Зрозуміло, що у передвиборних програмах питанням освіти з різних, іноді цілком об'єктивних причин, не було приділено достатньої уваги². Тому ми проаналізували довгострокові партійні документи (таблиця "Питання освіти в програмах парламентських партій"). Таке дослідження здійснене з метою вивчення можливості законодавчих змін у галузі освіти.

Засади державної політики у галузі освіти

Примітно, що окремі політичні партії у своїх партійних документах на перше місце ставлять національні (державні) інтереси у галузі освіти, а не інтереси самої людини. Зокрема, у програмі СДПУ(о) наголошується, що система освіти "повинна розвиватися з урахуванням державних, національних інтересів, виконуючи соціальне замовлення на виховання громадянина вільного, демократичного суспільства".

З іншого, правого флангу її підтримує НРУ, який вважає, що "навчання та виховання повинні організовуватися у ... відповідності з політичними, культурними інтересами нашої держави". НДП наголошує, окрім іншого, і на потребах регіонів.

КПУ, УНР, а також "Собор" і ХНС переконані, що **пріоритетним напрямом державної політики має бути розвиток сфери освіти**. УСДП вважає, що необхідною умовою поступового розвитку держави є забезпечення високого освітнього рівня громадян.

¹ У тексті вживаються наступні скорочення: **АПУ** — Аграрна партія України; **"Батьківщина"** — Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"; **ВУ** — партія "Вперед, Україно!"; **КПУ** — Комуністична партія України; **КУН** — Конгрес українських націоналістів; **ЛПУ** — Ліберальна партія України; **МПУ** — Молодіжна партія України; **НДП** — Народно-демократична партія; **НРУ** — Народний Рух України; **ПППУ** — Партія промисловців і підприємців України; **ПР** — Партія регіонів; **ПРП** — партія "Реформи і порядок"; **РХП** — Республіканська християнська партія; **СДПУ(о)** — Соціал-демократична партія України (об'єднана); **"Собор"** — Українська народна партія "Собор"; **"Солідарність"** — партія "Солідарність"; **СПУ** — Соціалістична партія України; **ТУ** — партія "Трудова Україна"; **УНР** — Український Народний Рух; **УРП** — Українська республіканська партія; **УСДП** — Українська соціал-демократична партія; **ХНС** — партія "Християнсько-народний союз".

Самостійно подолали бар'єр КПУ, СПУ та СДПУ(о). У складі виборчого блоку "Блок Віктора Ющенка "Наша Україна" до Парламенту пройшли десять партій: ВУ, КУН, ЛПУ, МПУ, НРУ, ПРП, РХП, "Солідарність", УНР, ХНС; у складі виборчого блоку "За Єдину Україну!" — п'ять партій: АПУ, НДП, ПППУ, ПР, ТУ; у складі виборчого блоку Юлії Тимошенко — чотири партії: "Батьківщина", "Собор", УРП, УСДП. Нещодавно "Собор" та УРП заявили про об'єднання, однак цей процес повністю ще не завершився.

² Зважаючи на законодавчо обмежений обсяг передвиборних програм (7800 друкованих знаків), у них викладені лише основні принципи державної політики у галузі освіти.

ПИТАННЯ ОСВІТИ В ПРОГРАМАХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ

Назва партії - лідер партії - дата прийняття програми	Засади державної політики у сфері освіти	Фінансування освіти і підвищення соціального статусу викладачів	Доступність освіти	Пріоритети реформування освіти
1. Вибірчий блок "Блок Віктора Ющенка "НАША УКРАЇНА". Лідер — Віктор ЮЩЕНКО				
Конгрес українських націоналістів Лідер — Ярослав Стецько Програма прийнята 28.06.1998р., підтверджена 26.11.2000р.	- Реструктуризація законодавчої системи нової держави - Збалансування програмних компонентів у навчальному процесі (національного і міжнародного). - Розробка методик для формування національної свідомості, культури, засад християнської моралі. - Розробка науково-методичної бази національно-патріотичного виховання на основі концепції національної освіти Г.Вашенка. - Ліквідація дефіциту національно-свідомих освітянських кадрів. Оновлення викладацького персоналу вищих педагогічних закладів шляхом залучення до педагогічної роботи національно-свідомих науково-викладацьких працівників університетів. - Ліквідація відставання і гальмування розвитку українських навчально-виховних закладів усіх рівнів у регіонах і місцевостях, де дискримінуються права українського населення.	- Забезпечення пріоритетного бюджетного фінансування освіти у найближчі роки, її реформування на достатньому рівні й достатньої оплати праці педагогічних працівників. - Підвищення співпраці навчальних закладів між собою і з фінансовими інституціями.	—	- Приділення уваги системі початкової військової підготовки із залученням до педагогічного корпусу викладачів офіцерів — українських патріотів, і спортивно-патріотичному вихованню молоді. - Спеціалізація закладів управлінської освіти, виходячи із галузевих функціональних управлінських потреб. - Вдосконалення методів зворотного зв'язку і взаємодії з випускниками вузів. - Розв'язання питань у галузі акредитації та сертифікації недержавних навчальних закладів (національного і міжнародного). - Створення в закладах вищої освіти єдиного інформаційного поля з використанням сучасних систем комунікації.
Ліберальна партія України Лідер — Володимир Шербань Програма прийнята 19.12.1998р.	- Зняття бюрократичного тиску з боку органів влади на освітні заклади, скасування адміністративно-командних функцій управління гуманітарною сферою. - Забезпечення міжнародного співробітництва, застосування сучасних індустріальних і соціальних технологій, отримання молоддю освіти за кордоном.	- Покращення матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх шкіл, училищ, коледжів; матеріального забезпечення дитячих дошкільних закладів, а також розвиток їх альтернативних форм. - Створення багатоканальної системи фінансування вузів. - Підвищення рівня оплати праці і соціального забезпечення вчителів.	- Збереження і розширення існуючої форми дошкільного виховання дітей. - Створення рівних умов для всіх форм навчальних закладів.	- Збереження і розширення існуючої форми дошкільного виховання дітей. - Розширення самостійності вузів у визначенні спеціалізації, в організації навчального процесу, підготовці професорсько-викладацького складу, розподіленні випускників і підготовці абітурієнтів, у зміцненні наукової бази, міжнародних і міжвузівських контактів. - Створення ефективної системи обміну знаннями з розвинутими країнами світу. - Розширення участі українських представників у міжнародних фестивалях, конкурсах, конференціях, змаганнях та ін.

Молодіжна партія України Лідер — Юрій Павленко Програма прийнята 24.04.1999р.	—	—	❖ Гарантована безкоштовна державна освіта.	—
Народний Рух України Лідер — Геннадій Удовенко Програма (нова редакція) прийнята 6.05.2001р.	❖ Організація навчання та виховання у цілковитій відповідності з політичними, економічними, культурними інтересами нашої держави. ❖ Забезпечення розвитку освіти на принципах доступності і обов'язковості.	❖ Забезпечення повноцінного, а не залишкового бюджетного фінансування навчальних закладів державної та комунальної форм власності, сучасними навчальними технологіями, обладнанням. ❖ Встановлення педагогічним, науково-педагогічним і науковим працівникам гідного рівня заробітної плати та безумовного дотримання цього рівня виконавчою владою.	❖ Забезпечення доступності освіти для всіх громадян, незалежно від їх соціального походження і становища, національності, світоглядних переконань і місця проживання.	❖ Відновлення і розвиток державної мережі дошкільних освітньо-виховних закладів, у т.ч. авторських, сімейних дитячих будинків. ❖ Уріноманітнення традиційної системи навчальних закладів, державне сприяння розвитку мережі приватних закладів освіти.
Партія "Вперед, Україно!" Лідер — Володимир Мусяка Програма прийнята 6.02.1999р.	❖ Удосконалення системи освіти. ❖ Недопущення механічного скорочення державних навчальних і виховних закладів.	—	❖ Забезпечення державних гарантій отримання середньої професійно-технічної і вищої освіти.	—
Партія "Реформи і порядок" Лідер — Віктор Пинзеник Програма прийнята 11.10.1997р.	—	❖ Встановлення спеціальних бюджетних надбавок школам із специфічним учбовим контингентом — інтернатам, закладам для дітей з фізичними вадами, закладам для обдарованих дітей.	❖ Посилення безкоштовного й платного способів навчання в системі вищої та спеціальної освіти.	❖ Поступовий перехід до системи шкільних вчителів, за якими батьки матимуть змогу робити самостійний вибір навчального закладу. ❖ Підтримка державних (комунальних) закладів початкової та середньої освіти, сприяння розвитку приватних шкіл. ❖ Законодавче визначення автономного й самоврядного статусу університетів.
Партія "Солідарність" Лідер — Петро Порошенко Програма прийнята 28.02.2001р.	—	❖ Забезпечення пріоритетного фінансування освіти, безумовне виконання в державному бюджеті вимог Закону "Про освіту".	—	—
Партія Християнсько-народний Союз Лідер — Володимир Стретович Програма прийнята 14.11.2000р.	❖ Створення такої системи освіти, при якій знання не просто одержувалися б, а добувалися переважно самостійною працею.	—	❖ Забезпечення загальнодоступного та безоплатного характеру освіти.	—
Республіканська християнська партія Лідер — Микола Поровський Програма прийнята 3.06.2000р.	❖ Реформування освіти, вдосконалення системи державних стандартів освіти. ❖ Розробка та підтримка на державному рівні програми розвитку освіти.	❖ Розробка механізму пільгового кредитування освіти.	—	❖ Законодавча підтримка розвитку приватних навчальних закладів. ❖ Ухвалення законів про університет та інститут, за якими ці заклади набудуть статусу суспільних неприбуткових організацій, що діють за принципами самоврядування зі збереженням прав на отримання бюджетних субсидій та дотацій.

Назва партії - лідер партії - дата прийняття програми	Засади державної політики у сфері освіти	Фінансування освіти і підвищення соціального статусу викладачів	Доступність освіти	Пріоритети реформування освіти
Український Народний Рух Лідер — Юрій Костенко Проект програми прийнятий за основу 9.06.2001р.	- Забезпечення загальнонаціонального світового характеру державних навчально-виховних закладів, які повинні бути незалежними від політичних партій, громадських та релігійних організацій. - Визначення освіти пріоритетною сферою діяльності держави у справі піднесення інтелектуального рівня народу.	- Поліпшення фінансового становища середньої та вищої школи, поступове наближення фінансування цієї сфери до рівня стандартів розвинутих країн. - Забезпечення повного державного утримання спеціальних навчально-виховних закладів для осіб, які потребують соціальної допомоги або реабілітації.	- Неухильне забезпечення конституційних гарантій кожному громадянину на отримання вищої освіти державним коштом на конкурсних засадах. - Розширення державного кредитування громадян України для набуття вищої освіти на платній основі.	- Створення і термінове видання принципово нових навчальних підручників, методик та програм. - Поглиблення гуманізації та гуманітаризації навчального процесу, використання досвіду передових країн щодо оптимального співвідношення дисциплін природничо-математичного та гуманітарного циклів. - Розвиток педагогічної ініціативи та експериментів. - Переведення вищої освіти на державну мову викладання. - Збереження досягнень українського шкільництва, українських університетів і технічних вузів, особливо фундаментальної природничої підготовки.
2. Вибірчий блок “За Єдину Україну!”. Лідер — Володимир ЛИТВИН				
Аграрна партія України Лідер — Михайло Гладий Програма прийнята 5.02.2000р.	Припинення закриття загальноосвітніх шкіл і дошкільних закладів, особливо у сільській місцевості.	Збільшення частки національного доходу, спрямованого на освіту.	- Збереження широкої і доступної мережі безоплатної освіти, в т.ч. вищої, середньої, професійно-технічної. - Розвиток державної системи професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації.	- Створення на базі університетів науково-дослідних інститутів та науково-виробничих об'єднань технологісів — зон інноваційного розвитку та технічного прориву. - Викладання релігійно-національних дисциплін у навчальних закладах.
Народно-демократична партія Лідер — Валерій Пустойтенко Програма (нова редакція) прийнята 22.04.2000р., доповнена 2-3.12.2000р.	- Приведення мережі закладів науки й освіти та змісту навчання у відповідність до потреб регіонів і держави в цілому, до нових потреб суспільства. - Забезпечення існування широкої мережі автономних та самоврядних навчальних закладів різних форм власності — загальнодержавних, муніципальних, кооперативних, приватних.	- Збільшення частки національного доходу, спрямованого на освіту. - Впровадження ефективних методів багатоканального фінансування науки й освіти. - Залучення додаткових джерел: місцевого бюджету, фондів підприємств і установ, внесків фізичних осіб, фінансування на основі грантів, громадських фондів тощо. - Встановлення реальних податкових пільг для заохочення сфери освіти. - Підвищення соціального статусу працівників інтелектуальної праці, зокрема, викладачів, вчителів. - Персональна підтримка вчених та педагогів високої кваліфікації, цільова підтримка молодих вчених та викладачів вищої школи.	- Державне забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної середньої, професійно-технічної освіти; права безоплатного здобуття вищої освіти в державних та комунальних вищих навчальних закладах. - Надання пільгових кредитів на здобуття вищої освіти. - Підготовка за рахунок коштів державного бюджету кадрів переважно з гостродефіцитних спеціальностей, та зі спеціальностей, що визначають подальший розвиток держави у стратегічному аспекті.	- Розвиток сільської школи, її комп'ютеризація, забезпечення підручниками. - Розвиток недержавних закладів науки та освіти, їх кооперація, партнерство та співробітництво з державними установами. - Розвиток різноманітних форм навчання і забезпечення кожній людині свободи вибору, передусім у галузі освіти; вільне суперництво шкіл та напрямів.
Партія промисловців і підприємців України Лідер — Анатолій Кінах Програма прийнята 9.02.2000р.	—	—	Забезпечення рівних можливостей в одержанні освіти всім молодим людям, незалежно від їх матеріального становища.	- Поглиблення вивчення економіки та права у середніх і вищих навчальних закладах шляхом проведення інтелектуальних конкурсів та олімпіад. - Розширення навчання з перспективних спеціальностей, організація стажування у провідних навчальних закладах та на підприємствах України і за кордоном.

Партія регіонів Лідер — Володимир Семинюченко Програма прийнята 3.03.2001р.	—	- Забезпечення сучасного технічного рівня та належного фінансування роботи дошкільних, освітніх закладів. - Залучення інвестицій у нові освітні технології. - Зміна моделі фінансування освіти, перерозподіл коштів на користь регіональних і місцевих бюджетів.	—	—
Партія "Трудова Україна" Лідер — Сергій Тігішко Програма прийнята 19.05.2000р.	—	Надання фінансової допомоги навчальним закладам.	- Забезпечення одержання безкоштовної початкової та середньої освіти. - Сприяння одержанню вищої освіти дорослими громадянами.	—
3. Вибірчий блок Юлії Тимошенко. Лідер — Юлія ТИМОШЕНКО				
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" Лідер — Юлія Тимошенко Програма прийнята 27.04.2001р.	Забезпечення високого рівня освіченості населення на основі поєднання освіти молоді з вихованням і працею.	—	- Забезпечення доступності і безкоштовності дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. - Надання молоді державних учбових кредитів. - Створення різних соціальних умов в одержанні освіти всіма громадянами, незалежно від стану місцевих бюджетів та матеріального статку сімей.	Забезпечення в перспективі загальної вищої професійної освіти.
Українська народна партія "Собор" Лідер — Анатолій Матвієнко Програма прийнята 25.12.1999р., доповнена 18.02.2001р.	Ухвалення доктрини розвитку національної освіти, яка визначатиме освіту пріоритетною сферою державної політики.	- Встановлення пріоритетності фінансування освіти, неприпустимість виділення коштів за "залишковим" принципом. - Створення дієвих механізмів залучення до цієї сфери недержавних, небюджетних коштів. - Піднесення соціального статусу працівників освіти.	Запровадження ефективної й справедливої системи конкурсного добору для здобуття освіти.	- Підтримка системи шкільного та університетського самоврядування, розвиток учнівських, студентських та педагогічних товариств і асоціацій. - Розвиток різних форм власності та різних форм навчання, зокрема й дистанційних.
Українська республіканська партія Лідер — Лево Лук'яненко Програма прийнята 30.04.1990р. і виправлена 2.06.1991р., 1.05.1992р., 1.05.1993р., 10.09.1994р.	Надання особливих пріоритетів освіті — могутньому засобу національного виховання і фундаменту економічного піднесення України.	—	—	—
Українська соціал-демократична партія Лідер — Василь Онопенко Програма прийнята 3.10.1998р., доповнена 4.03.2000р.	- Урізноманітнення форм навчання завдяки створенню умов для розвитку недержавних закладів освіти. - Розробка та впровадження державних освітніх стандартів. - Удосконалення державної системи оцінки якості та контролю діяльності навчальних закладів усіх типів і видів власності, включаючи атестацію, ліцензування та акредитацію.	Відмова від принципу "залишкового" фінансування освіти та науки.	Забезпечення безкоштовності та вільного доступу до закладів освіти всіх рівнів.	—

Назва партії - лідер партії - дата прийняття програми	Засади державної політики у сфері освіти	Фінансування освіти і підвищення соціального статусу викладачів	Доступність освіти	Пріоритети реформування освіти
4. КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ. Лідер — Петро СИМОНЕНКО				
Комуністична партія України Лідер — Петро Симоненко Програма прийнята 12.03.1995р.	- Перегляд Закону про освіту як антинародного і дискримінаційного, що визначає устремління антисоціалістичних сил, відкидає систему народної освіти в країні на багато десятиліть назад. - Відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви.	Надання першорядного значення розвиткові і державній підтримці пріоритетного розвитку освіти, її фінансуванню, матеріально-технічному забезпеченню.	—	Посилення державного піклування про учнівську молодь, студентство, створення умов для їх навчання і відпочинку.
5. СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ (об'єднана). Лідер — Віктор МЕДВЕДУК				
Соціал-демократична партія України (об'єднана) Лідер — Віктор Медведчук Програма прийнята 17.06.2000р.	- Розвиток системи освіти з урахуванням державних, національних інтересів, виконуючи соціальне замовлення на виховання громадянина вільного, демократичного суспільства, формування у нього високих суспільних цінностей та ідеалів, професійних і особистих якостей. - Законодавча захищеність системи освіти від політичної кон'юнктури, впливу будь-яких ідеологічних організацій. - Інвестування в людину, її знання і здібності як найбільш ефективний засіб стимулювання розвитку держави як в економічному, так і в соціальному розумінні. - Відновлення і розширення системи дошкільної освіти, доведення рівня охоплення нею дітей дошкільного віку до європейських стандартів — 60%. - Забезпечення особливої уваги дошкільній освіті і вихованню у сільській місцевості. - Зменшення шкільного віку до 6 років і збільшення строку навчання у школі до 12 років.	- Поліпшення матеріально-технічної бази державних навчальних закладів усіх рівнів. - Забезпечення учнів загальноосвітніх шкіл безкоштовними підручниками на весь період навчання. - Встановлення студентам диференційованої стипендії, не нижчої за прожитковий рівень. - Утримання і забезпечення обслуговування учнівськими та студентськими їдальнями, гуртожитками та іншими складовими побутової інфраструктури навчання на рівні, що сприяє отриманню якісної освіти. - Відновлення системи пільг для вчителів, які працюють у сільській місцевості. - Створення адекватної системи оцінки праці педагогів, забезпечення престижності професії вчителя. - Створення педагогам умов для роботи, підвищення кваліфікації, розвитку та реалізації творчого потенціалу.	- Забезпечення безкоштовної державної загальної, професійної і вищої освіти, рівного доступу до одержання знань, незалежно від матеріального становища і рівня прибутків. - Розробка і запровадження системи довготривалого пільгового кредитування молоді.	- Відновлення і розширення культурних та соціальних функцій школи. - Забезпечення контролю за функціонуванням недержавних навчальних закладів. - Поширення міжнародних стандартів на систему навчання і виховання в Україні при збереженні кращих традицій і досягнень вітчизняної системи освіти. - Проведення структурних перетворень, істотних коректив системи кадрового, матеріального, інформаційного забезпечення діяльності освітніх закладів. - Стимулювання співробітництва навчальних закладів України та інших країн. - Охорона кадрового потенціалу системи освіти як національного надбання.
6. СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ. Лідер — Олександр МОРОЗ				
Соціалістична партія України Лідер — Олександр Мороз Програма (нова редакція) прийнята 20.05.2001р.	—	- Створення умови для зміцнення статусу молодих викладачів і педагогів. - Надання учням шкіл, ПТУ і студентам вузів пільгового проїзду в транспорті, встановлення стипендії не нижче реального прожиткового мінімуму.	Відновлення мережі безоплатної освіти, в т.ч. вищої, професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації.	Відновлення і розвиток системи підліткових, юнацьких клубів, гуртків, секцій, нетрадиційних форм відпочинку і літнього оздоровлення підлітків і молоді.

УРП наголошує, що освіта — це могутній засіб національного виховання і фундамент економічного піднесення України. Примітно, що ЛПУ, відповідно до своєї ідеологічної спрямованості, акцентує увагу на “знятті бюрократичного тиску з боку органів влади на освітні ... заклади”.

Таким чином, державна політика в освітній галузі не залишилася поза увагою окремих політичних партій, а деякі з них вважають її одним із пріоритетних напрямів своєї роботи у Парламенті.

Фінансування освіти та забезпечення її доступності

Зважаючи на недостатність коштів, що спрямовуються на систему освіти в Україні, багато політичних партій виступають за **зміну механізмів її бюджетного фінансування**. При цьому робиться акцент на збільшенні частки національного доходу, спрямованого на освіту, забезпечення її пріоритетності, неприпустимості практики “залишкового” фінансування освіти, надання фінансової допомоги навчальним закладам тощо (АПУ, КПУ, КУН, ЛПУ, НДП, НРУ, ПР, “Собор”, “Солідарність”, ТУ, УНР, УСДП та ін.).

Деякі партії (ЛПУ, НДП, ПР, СДПУ(о), “Собор”, ТУ) пропонують створити систему багатоканального фінансування освіти, залучати до цієї сфери недержавні кошти, міжнародні гранти, інвестиції тощо.

Як бачимо, зазначені позиції підтримують партії різної ідеологічної орієнтації. Це дає підстави зробити висновок, що, можливо, **Парламент цього скликання все ж вирішить питання пріоритетного бюджетного фінансування системи освіти, залучення недержавних коштів**. Водночас, зазначені положення партійних програм можуть залишитися деклараціями, оскільки практично жодна з партій не пропонує реальних механізмів їх виконання, та й колишня Верховна Рада так і не змогла вирішити ці питання, попри неодноразові заяви партійних лідерів (примітно, що значна частина з них були депутатами і попереднього складу Парламенту).

Окремо партії наголошують на **необхідності піднесення соціального статусу викладачів**, підвищення їх заробітної плати. Про це йдеться у партійних документах АПУ, ВУ, КУН, ЛПУ, НДП, НРУ, ПР, СДПУ(о), “Собор”, “Солідарність”, СПУ.

У партійних програмах суттєва увага приділяється проблемам **забезпечення доступності освіти**, реалізації конституційного права на безоплатну вищу освіту, в т.ч. через створення системи **пільгового кредитування молоді**. Саме про це йде мова у програмах АПУ, “Батьківщини”, ВУ, ЛПУ, МПУ, НДП, НРУ, ПППУ, ПР, ПРП, РХП, СДПУ(о), СПУ, ТУ, УНР, УСДП, ХНС.

При цьому АПУ, НДП, ПР, СДПУ(о), СПУ, ТУ звертають увагу на необхідність **цільової підтримки** молодих вчених, студентів, зокрема, обдарованих.

КПУ наполягає саме на державній підтримці учнівської молоді і студентства. Цілком прийнятною є пропозиція ПРП про поступове впровадження шкільних ваучерів, за якими батьки матимуть змогу робити самостійний вибір навчального закладу.

На думку авторів, **збереження безоплатної системи вищої освіти в Україні, а також впровадження системи довгострокових пільгових кредитів для молоді є невідкладною справою**. Аналіз партійних програм, дає надію на вирішення цих проблем. Будемо сподіватися, що ухвалення відповідних законів надасть змогу обдарованій молоді (незалежно від матеріального стану їх батьків) отримати знання та здобути відповідну освіту. Це, в свою чергу, буде сприяти зміцненню інтелектуального потенціалу країни.

Окремі пріоритети реформування освіти

Враховуючи розвиток новітніх інформаційних технологій, потребу в спеціалістах з новим мисленням, необхідність розширення міжнародних зв'язків українських вузів, окремі партії (КУН, ЛПУ, ППП, РХП, СДПУ(о)) пропонують розширення навчання з перспективних спеціальностей, удосконалення державних стандартів освіти, наближення їх до світових, створення в закладах вищої освіти єдиного інформаційного поля з використанням сучасних систем комунікацій та ін. У цьому контексті, АПУ наголошує на необхідності створення на базі університетів зон інноваційного розвитку та технічного прориву.

ЛПУ, НДП, ПРП, РХП та “Собор” вважають потрібним **розширення самостійності вузів**, їх самоврядування, що цілком відповідає практиці розвинутих демократичних країн.

Партії національно-демократичної орієнтації (КУН, НРУ, РХП, “Собор”, УНР) акцентують увагу на необхідності пріоритетного розвитку **саме національної освіти**, української мови у навчальних закладах, видання нових посібників, які позбавлені тягаря тоталітарного минулого. Примітно, що УРП наголошує на денаціоналізованому характері нинішньої системи освіти.

Найбільш радикальну позицію займає КПУ, яка вважає потрібним **переглянути Закон України “Про освіту”** як “антинародний і дискримінаційний, що відкидає систему народної освіти в Україні на багато десятиліть назад”. Водночас, така пропозиція кунівців навряд чи знайде підтримку у інших парламентських сил, які дотримуються більш поміркованих поглядів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що **проведений аналіз свідчить про можливість зміни пріоритетів державного фінансування системи освіти в Україні, її реформування, впровадження пільгових кредитів для здобуття вищої освіти**. Більшість партій розуміють необхідність таких змін. Але чи будуть ухвалені відповідні законодавчі акти — покаже час. ■

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ

Олексій ШУБА,
заступник завідуючого
відділом з гуманітарних питань
Апарату Верховної Ради України

Верховна Рада зробила свій вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти. Прийнято базовий Закон України “Про освіту”, а також закони, що регулюють правовідносини у сферах дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої та позашкільної освіти. Крім того, до деяких із цих законів внесені відповідні зміни, що уточнюють або доповнюють їх положення. Позитивним є те, що законодавство у сфері освіти поступово набуває системного характеру¹.

В умовах економічної кризи Верховна Рада доклала чимало зусиль до вирішення питань матеріально-технічного та фінансового забезпечення освіти, збереження її кадрового потенціалу. З цією метою проводилися парламентські слухання про стан освіти в Україні. За результатами слухань прийнята Постанова Верховної Ради “Про стан фінансування освіти в Україні” (1995р.), згідно з якою Кабінет Міністрів зобов’язаний вжити конкретних заходів щодо фінансування освіти, передусім, на покриття заборгованості по зарплаті. Профільному комітету Верховної Ради з питань науки і освіти було доручено забезпечувати контроль за використанням бюджетних асигнувань на освіту.

У червні 2001р. Верховна Рада прийняла Постанову “Про стан, напрями реформування і фінансування

освіти в Україні”. Кабінету Міністрів запропоновано: визначитися з доцільністю розробки “Національної програми розвитку освіти в Україні”; здійснити виплати працівникам освіти, передбачені статтею 57

¹ Діяльність Верховної Ради у цій сфері не вичерпується лише прийняттям законів. За останні 10 років нею також ратифіковано близько 20 міжнародних угод про співробітництво в галузі освіти з іншими країнами світу.

Закону України “Про освіту” (цією статтею зарплата вчителів ставиться у залежність від середньої зарплати в промисловості — *прим. ред.*); виділити кошти на комп’ютеризацію навчальних закладів, видання підручників та науково-методичних посібників, поліпшення харчування, оздоровлення та відпочинку учнів; надавати допомогу педагогічним працівникам, які проживають у сільській місцевості, у вирішенні земельних, житлових та інших соціально-побутових питань.

Нині постає питання про продовження роботи з розробки та прийняття законів, що регулюють організаційні та правові засади набуття освіти певного рівня. Адже на сьогодні залишаються законодавчо не врегульованими питання про післядипломну освіту, аспірантуру та докторантуру.

Законодавчого врегулювання потребують також питання, що мають безпосереднє відношення до освіти, особливо вищої, зокрема, про атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Відповідні законопроекти до Верховної Ради вже внесені.

Зважаючи на динаміку розвитку суспільних процесів, необхідність приведення вітчизняного законодавства у відповідність до Конституції України, актуалізується питання про подальше оновлення чинних законів, передусім, базового Закону України “Про освіту”, прийнятого ще в 1991р. І хоча зміни і доповнення до нього вносилися чотири рази (у 1994, 1996, 1998, та 2001рр.), проте роботу з його вдосконалення не можна вважати завершеною. Це пов’язано з тим, що всі інші закони у сфері освіти, що приймаються нині, з одного боку, мають бути узгоджені з Конституцією України, а з іншого — з базовим законом. Досягти цього нелегко, оскільки Закон України “Про освіту” сам не повною мірою відповідає конституційним положенням і принципам. Тому йдеться, передусім, про приведення саме базового закону у відповідність до Конституції України. Зрозуміло, що це призведе до необхідності внесення змін до інших законів про освіту.

Нині все більше актуалізується проблема систематизації законодавства у сфері освіти, розробки та прийняття не окремих законів, а **єдиного Кодексу законів про освіту**, що врегулював би весь комплекс освітніх питань.

З метою піднесення престижу та авторитету професії вчителя, поліпшення його соціального та фінансового забезпечення окремими народними депутатами України вносилися пропозиції щодо надання педагогічним працівникам статусу державних службовців. Однак, вони не знайшли підтримки Верховної Ради.

В цілому, у створенні правової бази розвитку освіти в Україні Верховною Радою зроблено чимало. Звичайно, її доробок міг бути більшим, однак цьому нерідко перешкождала політизація депутатського корпусу, а також не завжди виправдане зволікання розгляду освітніх законопроектів. Тому основна робота — попереду.

Одне із завдань Верховної Ради нового скликання у сфері освіти вбачається у збереженні всіх позитивних напрацювань, що містяться у законопроектах, які були подані, але з різних причин залишилися не розглянутими Парламентом попереднього скликання. Це законопроекти про статус педагогічного працівника, про запровадження безкоштовного перевезення до школи учнів закладів освіти, про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров’я (спеціальну освіту) тощо.

Не втрачає актуальності й питання про затвердження загальнодержавної програми розвитку освіти, яке відповідно до статті 85 Конституції України належить до компетенції саме Верховної Ради. На нашу думку, основу такої програми могли б скласти Національна доктрина розвитку освіти в Україні та проект програми “Сім кроків для виходу освіти з кризи” (пріоритетні напрями розвитку освіти в Україні), розроблений групою народних депутатів України.

С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ ЧЕЛОВЕК?*

Екатерина ЩЕТКИНА,
обозреватель еженедельника
“Зеркало недели”

С детства я помню, что у меня есть как бы две школы: официальная, в которой меня учат “вычитать и умножать”, и еще какая-то, которая, как я понимаю уже теперь, учила меня жить. Я не была преуспевающей ученицей ни в официальной школе, ни в той, другой. Наверное, поэтому так хорошо запомнила обе. Официальной школе всегда более-менее удавалось дать определенный объем знаний, а иногда так даже научить “как надо себя вести”, чтобы вызвать одобрение учителей.

Школа жизни

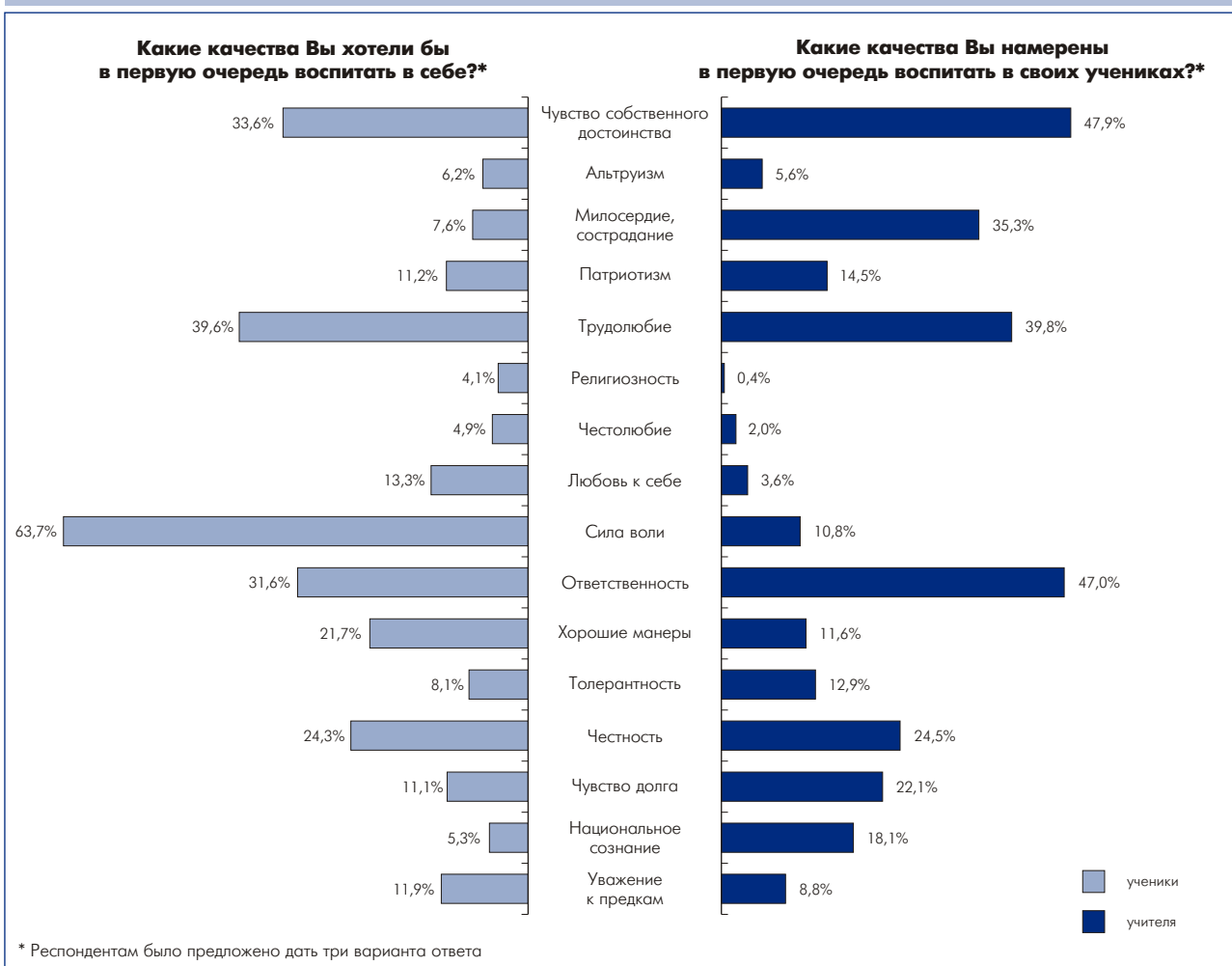
Если вы отбросите на минуту идеализацию собственного босоногого детства и вспомните, как складывались ваши личные отношения в классе, вы согласитесь с тем, что дети — жестокие существа, живущие в довольно суровом мире: системы отношений в детском коллективе довольно разнообразны и ни один взрослый, как правило, не имеет полной модели этого маленького социума. Модель эта довольно прозрачна в общих чертах: каждый представитель этого сообщества может быть либо его частью, либо быть против всего сообщества. Согласитесь, даже для взрослого человека, чтобы позволить себе “быть против всех” (не просто “отдельно от всех”, а именно “против” — как это бывает у детей), нужно быть цельной личностью, крепко осознающей свою самость. Дети школьного возраста не имеют этого спасительного осознания. Модель усложняется наличием (не всегда, но очень часто) групп внутри коллектива, нередко противоборствующих, реже — индифферентных друг к другу, а чаще всего в одном коллективе наблюдаются отношения обоих типов. Тут можно быть выброшенным из одной группы и немедленно “подобранным” другой — никто не остается невостребованным, но и все так или иначе преследуются. Это далеко не худшая модель, потому что она развивает чувство специфической “цеховой солидарности”, “чувство своего”. Это те моменты, о которых, став взрослыми, мы вспоминаем

с удовольствием и гордостью. Потому что в нашем противостоянии “чужим” выковывалось впервые чувство дружбы, верности, представления о предательстве, чести и прочих вещах, которые в дальнейшем определяли наше человеческое лицо.

Казалось бы, дружба, честь, верность — эти замечательные качества облагораживают души и делают из детей настоящих людей. С этим не поспоришь. Но не стоит забывать о том, что еще никто не дал понять ребенку, против кого надо дружить и чему стоит хранить верность. Восхваляя превосходные человеческие качества, мы почему-то не задумываемся над тем, что сами по себе они мертвы, а иногда и просто опасны в тех случаях, когда человек еще недостаточно критичен (т.е. недостаточно опытен) для того, чтобы отличить доброе от злого. Школа представляется нам “родником знаний” и мы не хотим думать о том, что это еще и источник воспитания чувств. Не хотим, потому что художественно втолкнуть в головы детей набор информации мы можем. А все остальное оказывается закрытым от нас, потому что происходит в их собственном замкнутом мире, которым дети неохотно делятся с нами, который быстро становится “их личным делом”, в котором они переживают, испытывают боль и обиду наряду с высоким чувством верности и дружбы. В котором они учатся делать нравственный выбор — основной для любого человека выбор между добром и злом. И самое главное — они абсолютно самостоятельно учатся отличать одно от другого.

* Друкується мовою оригіналу.

Ученик-учитель: понимают ли они друг друга?

Чему учат в школе

Думаю, что воспитание — не как “знание” о добре и зле, а именно как воспитание чувств — возможно, хоть и хлопотно. Но решение этой проблемы приходится начинать с самого начала: что именно мы хотим вылепить из молодой души? То есть, в первую очередь мы упираемся в довольно туманный горизонт — систему ценностей, на которые следует ориентировать ребенка. Конечно, горестные всхлипы о том, что “система ценностей разрушена”, несколько преувеличены. Сама по себе система ценностей, к счастью, не претерпела в корне серьезных изменений. Другое дело, что она обросла большим количеством коннотаций, стала неоднозначной, ее подтачивают двойная мораль, прорыв тюремной романтики, сексуальная революция и, Бог знает, что еще. Причем, беда не в этом (все это происходило последних лет сто), а в том, что четкость ориентиров утеряна в первую очередь у тех взрослых, которые призваны что-то формировать в душах детей.

Что касается ценностей, которые учителя хотели бы сформировать в своих учениках, все не так уж безнадежно. Согласно социологическому опросу

Центра Разумкова¹, 47% педагогов отдадут пальму первенства чувству собственного достоинства и чувству ответственности (диагр. “Какие качества Вы хотели бы в первую очередь воспитать в себе/в своих учениках?”). Жалко, конечно, что такие прекрасные качества не получили поддержки хотя-то половины участников опроса, но и на том спасибо. Следующим по важности для учителей, абсолютно естественно, оказалось трудолюбие, получившее 39,8% голосов. К большому утешению, среди лидеров также милосердие и умение сострадать — оно, правда, уступило трудолюбию, но не на много — 35,3%. Следующая группа “превосходных качеств” выглядит так: честность — 24,5%, чувство долга — 22,1%, национальное сознание — 18,1%, толерантность — 12,9%. Удивительно, что, несмотря на почтение к милосердию и умению сострадать, не в фаворе оказался непосредственно связанный с этим умением альтруизм — его важность осознало только 5,6% опрошенных учителей. У религиозности в стенах школы нет ни одного шанса — формирование этого качества необходимым признало всего 0,4% опрошенных учителей; даже “любовь к себе” с их точки зрения значит больше. Что ж, Кесарю кесарево...

¹ Социологический опрос Центра Разумкова проведен в период с 22 апреля по 8 мая 2002г. во всех 27 регионах Украины. Были опрошены 300 учителей и 1200 учеников 9-11 классов.

Приблизительная ценностная шкала школьников, выявленная опросом, в чем-то предсказуема, в чем-то неутешительна, а кое-чем так даже радует. Предсказуемо, например, то, что большинство (63,7%) детей хотят развить в себе силу воли. А не утешает, например, то, что милосердию и состраданию отдает должное всего 7,6%. Сдержанное отношение к толерантности со стороны школьников (8,1%) пугает меньше, чем со стороны учителей, поскольку приходится делать скидку на “максималистский” возраст и на обостренное “чувство стаи”. Зато по-прежнему в относительном фаворе трудолюбие (39,6% опрошенных) и чувство ответственности — 31,6%. Как ни странно, школьники уделяют больше внимания хорошим манерам, чем их наставники: этим качеством желают обладать в полной мере 21,7% учеников. А вот национальное сознание в опросе школьников здорово уступает патриотизму, в отличие от установок педагогов: соответственно, 5,3% и 11,2%.

Пожалуй, наименее утешительный результат по “чувству собственного достоинства” — всего 33,6%. Согласитесь, как для качества, определяющего человеческий облик, маловато. Только 41,5% опрошенных не станут терпеть насилие ни в коем случае. Дети, как и следовало ожидать, довольно мстительны — 21,6% готовы терпеть унижение в том случае, если точно знают, что смогут отомстить, а к насилию ради мести готовы прибегнуть 15,3% опрошенных. Такая позиция характерна для тех, кто слаб, а как известно, выход из детского возраста — не гарантия силы, поэтому подобные показатели должны бы насторожить воспитателей. Также настораживает и довольно большое количество тех, кто терпит унижение только потому что боится (7,7%) или просто не умеет протестовать (5,8%). Столько же респондентов готовы на унижение достоинства ради денег или из карьерных соображений. Показатели не очень тешат — по-моему, тем педагогам, которые не вошли в 47% сторонников воспитания чувства собственного достоинства, есть о чем подумать...

Мы не всегда можем четко определить, какого именно душевного качества нам не хватает для полного счастья, поэтому продолжим знакомство с житейскими установкам теперешних школьников. Чего они хотят получить от жизни, чего хотят добиться? Этот вопрос часто пугает взрослых, уверенных почему-то, что дети в обществе потребительского зуда вырастают сребролюбями, готовыми на все, ради личной выгоды, измеряемой покупательной способностью. Но, между прочим, с жизненными устремлениями положение не сильно меняется. Довольно большой процент опрошенных школьников мечтает о хорошей дружной семье — 74,5% опрошенных. Карьера на втором месте — 51,7%. Немного хуже ситуация с дружескими чувствами — в опросе желание иметь верных друзей уступает карьерным соображениям — 50,6%. Не слишком много респондентов стремятся воспитать достойных детей — 39,3%. Впрочем, они еще так молоды, что могут позволить себе просто не думать об этом.

Не так популярна, как в недавнем прошлом, идея заниматься любимой работой (29,3%), но от радно, что она все-таки чуть-чуть популярнее идеи просто заработать много денег (25,8%). 14,9% опрошенных школьников мечтают переехать в другую страну, и что-то заставляет подозревать, что не просто ради удовлетворения страсти к путешествиям.

Стать звездой и пробиться во власть — самые непопулярные мечтания среди современной молодежи: этого желают только 4,4% и 4,5% опрошенных, соответственно. Видимо, в ближайшее время нам не дожидаться развитой конкуренции в этих областях.

Семья и/или школа

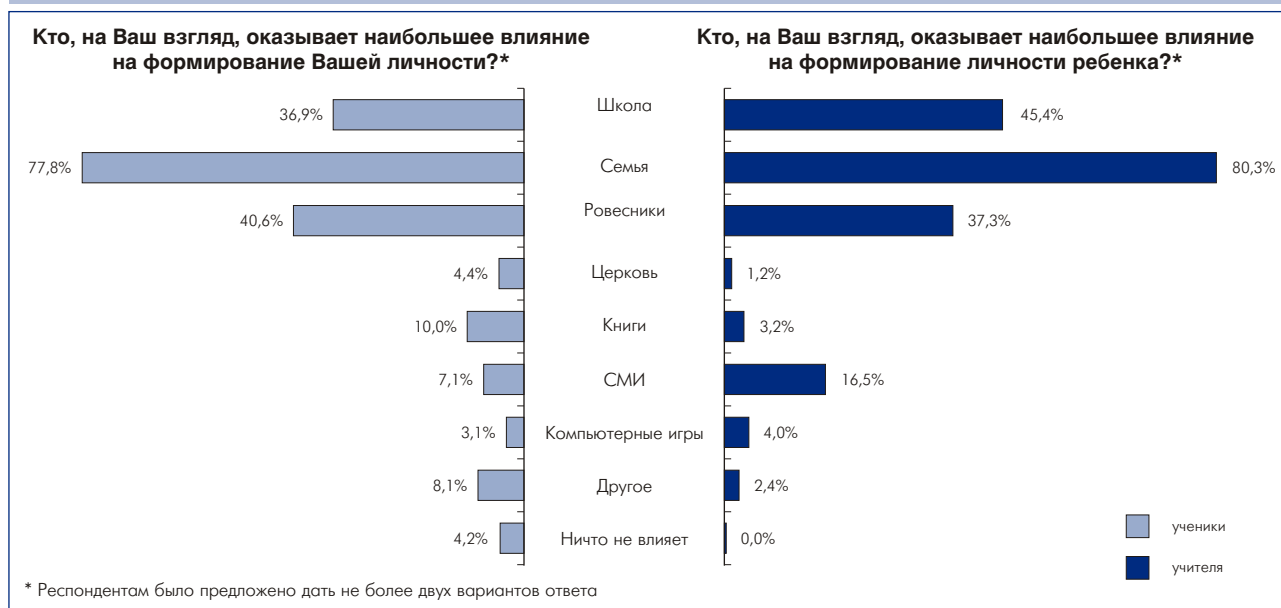
Неудивительно, что вопрос системы ценностей связан с тем, кто именно воспитывает. На ребенка влияет довольно широкий спектр факторов, и современная система воспитания — и в этом ее оригинальность — по идее, должна быть направлена не столько на активный выбор (т.е. действие), а на пассивный, т.е. умение “закрыться” от тех или иных потоков информации. То есть, современная ситуация ставит перед человеком любого возраста проблему выработки нравственного фильтра, своего рода самцензуры — умения контролировать себя и анализировать, с ценностной точки зрения, потоки принимаемой информации. Умение сверять ситуацию с внутренним цензом формирует человека, способного противостоять (во всяком случае, до определенной степени) манипулированию идеологического толка. Наверное, именно поэтому собственно личные, человеческие ценности всегда трактовались ниже социальных в массовых обществах.

Конечно, достаточно воспитать в человеке такую систему ценностей, в которой “патриотизм” будет превалировать над любовью к ближнему, “гражданский долг” — над чувством личной ответственности, “верность идеалу” — над чувством собственного достоинства, просто “общественное” — над “личным”, и вот вам уже рычажок управления этим конкретно взятым человеком. В рамках “общественного сознания” довольно легко вырабатывается система символов, включающих определенные реакции и влекущих за собой вполне прогнозируемые действия.

Разумеется, превалирование личной системы ценностей над общественной — прерогатива только индивидуалистичных культур, допускающих максимальную степень личной свободы. Стоит ли говорить о том, что человек с развитым чувством личной ответственности скорее окажется приличным гражданином, чем “общественное животное”, действующее на уровне условного рефлекса и больше боящееся наказания за невыполнение правил поведения, чем собственного стыда...

Как и следовало ожидать, большинство учителей уверены, что ребенка формирует в первую очередь семья (с этим согласны 80,3% опрошенных учителей). Это вполне согласуется с убежденностью большинства учителей в том, что школа в первую очередь учит, а уж потом — воспитывает. Впрочем, школа, по их мнению, занимает второе место среди факторов влияния на формирование личности — 45,4% учителей согласны с тем, что они тоже за это отвечают. Впрочем, школа — это для ребенка часто не только и не столько учителя, сколько как раз отношения с детским коллективом: 37,3% учителей уверены в решающем влиянии на детскую душу именно ровесников. Удивительно малый процент учителей (всего 16,5% опрошенных) оценивают по заслугам влияние СМИ на формирование детской души. Это странно, поскольку современный ребенок зачастую проводит перед экраном телевизора, динамика радио и экраном компьютера значительно больше времени, чем современный взрослый,

Ученик-учитель: понимают ли они друг друга?

а уровень критичности и, соответственно, избирательности к информации у ребенка значительно ниже. Самым удивительным результатом, пожалуй, можно считать то, как мало — всего 3,2% учителей согласны с тем, что на ребенка имеет серьезное влияние книга. То ли учителя — удивительные реалисты, наверняка знающие, как мало читают их ученики, то ли они сами уже подзабыли силу художественного слова. Самое несчастное положение во мнении учителей имеет Церковь. За ее влияние на формирование личности высказалось всего 1,2% учителей (диагр. “Кто, на Ваш взгляд, оказывает наибольшее влияние на формирование Вашей личности/личности ребенка?”). Что ж, Церковь в этом рейтинге уступила только книгам...

Приятно отметить, что учащиеся, среди которых проводился опрос, к книгам оказались более благосклонны: их влияние на свои души признали 10% опрошенных. Школу дети оценили скромнее, чем учителя: за ее воспитательное значение высказалось 36,9%, а “за семью” — 77,8%. Разумеется, ученики выше оценили влияние ровесников на свои умы и сердца, чем взрослые — 40,6%. В более выгодном свете тут представлена и Церковь: 4,4% опрошенных учеников признают ее немалое влияние на себя. А вот СМИ и компьютерные игры в качестве воспитательного фактора признают не так уж много опрошенных детей — соответственно, 7,1% и 3,1%. Также, в отличие от учителей, некоторые ученики считают, что на их воспитание ничто не влияет, — 4,2% опрошенных.

Особых слов заслуживает вопрос о Церкви и школе. В ходе дискуссий о введении “Христианской этики” мы привыкли слышать в качестве аргумента то, что “Церковь может повлиять на оздоровление морали”. Но, как уже было сказано, воспитывать детей в религиозном духе школа не собирается (и это правильно). Но самое главное, только 1,2% опрошенных педагогов признают серьезность влияния Церкви на формирование личности ребенка. И ни один (!) из опрошенных не считает, что в сложной жизненной ситуации ребенок пойдет к священнику

за советом или утешением. Такое вот низкое мнение у школы о Церкви. Тем не менее — и это парадоксально — только 6,9% учителей высказалось против введения предмета “Христианская этика” в школе; 29,8% — оценили бы введение этого предмета положительно, а 63,3% считают, что этот предмет может преподаваться факультативно. Создается впечатление, что учителя не ассоциируют этот предмет ни с Церковью, ни даже вообще с религией: для них это еще один урок, на котором в лучшем случае будут “прививать мораль”. Но какой смысл в таком предмете, если уровень влияния Церкви и религии на ребенка так убийственно низок, как им кажется? Интересно, что сказали бы церковники...

Семья, как мы отметили, решительно лидирует во мнении как педагогов, так и школьников в качестве формирующего фактора. Правда, как показывает практика, мнение родителей не всегда совпадает с учительским. Но все-таки здравый смысл подсказывает, что если семья не имеет решающего влияния, то это скорее аномалия. Что же предлагает семье, например, “Концепция воспитания детей и молодежи в национальной системе образования”? О, вы, конечно, думаете, что она ничего не должна говорить на эту тему, что семья — это ваше личное дело и нечего государственным органам власти диктовать вам “семейный” устав; по крайней мере до тех пор, пока речь не заходит о насилии и прочих нарушениях прав человека. Ан нет...

Судя по документам о воспитании Министерства образования и науки, “семья — основа государства”, а путь развития каждого подрастающего человека должен пролегать по установленной схеме: “семья, род, народ” с целью обеспечения “национального сознания и гражданской зрелости”. Более того, со стороны системы образования предусмотрена необходимость “активно воздействовать на семью..., влиять на отношения между ее членами”. Конечно, какое государство смиритс с тем, что в семье (именно там — где же еще?) в человеке будет воспитываться верность своим близким. Ведь если государство начнет им угрожать,

такой человек почувствует себя обязанным защищать интересы своей семьи, а не блюсти верность державе. Интересно, как государство, утверждающее, что его цель — “построение гражданского общества”, объяснит свое желание вмешиваться в святая святых приватности — в семью, с целью вернуть ей незабвенный статус “ячейки общества” и навязать ей заодно функции очень похожие на те, которые навязывала семье советская система воспитания?

Я знаю, что украинская семья далека от идеала. У меня даже иногда возникают нехорошие мысли о том, что влияние некоторых семей на их же детей хорошо бы уменьшить. Я знаю, что множество детей, наблюдающих не самые радужные (а иногда и просто уродливые) отношения между родителями потом вольно или невольно переносят их схемы в собственную семейную жизнь и продолжают эту цепь, воспитывая следующее поколение детей. У нас любят идеализировать все “традиционное” — и не в последнюю очередь “семейные отношения”, но, к сожалению, то ли эта традиция выродилась, то ли она изначально была далека от идеала. Поэтому надеяться на то, что “наша здоровая традиция” возьмет верх над “ценностной дезориентацией” в семье, не приходится. Но и вмешательство в семью со стороны государства возможно только в тех случаях, когда кто-то из ее членов нуждается в защите закона. Что же касается “здоровой атмосферы” в семье — здесь возможна только долгая воспитательная работа, которой в гражданских обществах, защищающих до хрипоты свое *privacy*, занимаются негосударственные организации.

Если говорить о школе, то тут большой простор для творчества тех, кто хочет воспитывать патриота, законопослушного гражданина, члена общества, блющего правила общественной морали и т.п.; тут государственному учреждению и карты в руки. Не стоит ругать его за то, что оно ставит во главу угла свои интересы, — это же естественно. Тем более, что это тоже немаловажная область воспитания. Да, государство не может обойтись без идеологии и, соответственно, попыток выработать у будущих граждан восприимчивость к этой идеологии. Вопрос лишь в том, что будет в дальнейшем перевешивать в моральном выборе: мораль человека или мораль патриота? И такие ли это разные вещи?

Патриотизм

Между прочим, в понятие “патриотизм” у нас вкладывают максимальное количество смыслов, а еще больше — бессмыслиц. Кому-то, конечно, очень хочется, чтобы “патриотизм” сводился к “верности идеалам государства”. Но, к счастью, он к этому не сводится. А по большому счету — даже отношения не имеет. Зато приоритетное направление “патриотическое воспитание”, стоящее во главе угла воспитательных программ, мечется между “нацией” (национальным воспитанием) и “державой” (гражданско-правовым воспитанием), полужнакомо делая ударение на “служении высокому идеалу”, “готовности к подвигу во имя процветания государства”, “овладении военными и военно-техническими знаниями”, изучении “боевых традиций и героических страниц украинского народа, его Вооруженных Сил”. Такое вот державно-милитарное понимание патриотизма предлагает нам Министерство образования и

науки в своих документах. Не будем снова взывать к призраку гражданского общества. Поговорим, наконец, о патриотизме.

То есть о любви к Родине. Ведь именно таково значение этого слова. Смысл его несколько покорежился со временем — например, “патриотическая” тематика в литературе почему-то стала называться “военно-патриотической”. Но, казалось бы, пора отойти не только от отождествления “любви к Родине” с “овладением военными знаниями”, но даже от отождествления Родины и государства. Как известно, в гражданском обществе “государство” — это совокупность органов власти. Таким образом, отождествление Родины и государства неизбежно приводит нас к необходимости “любить власть”.

Самое смешное в реальном “патриотическом воспитании” то, что любовь к Родине — к тому месту, где ты родился и живешь, независимо от политических границ целой страны, как правило, не нуждается в формировании. Так же, как любая дружба любовь...

Впрочем, у нас есть еще одна сторона медали — это “национальное воспитание”, на стороне которого оказалось очень много защитников. Между прочим, в качестве одной из важнейших целей воспитания “формирование национального сознания” признало 18,1% учителей, а вот воспитание патриотизма — 14,5%. Самое интересное, что большинство тех, кто часто употребляют это словосочетание, не только не всегда сходятся между собой в определении, но даже сами не всегда дают одно и то же определение. Это наталкивает на мысль, что это еще одна идеологическая мистификация, но уже новейших времен, в отличие от “военного патриотизма”, унаследованного от СССР. Словом “нация” обозначают “весь украинский народ” — некую политическую целостность, без разделения на власть и собственно народ. Причем, сущность “национального сознания” состоит в том, что интересы этой полумифической целостности ставятся выше всего прочего — собственных интересов, интересов близких, внутреннего морально-этического кодекса, общечеловеческих ценностей — чего угодно: “интересы нации” можно защищать с полной уверенностью, что цель оправдывает средства, потому что эти интересы — высшая ценность.

Разумеется, большинство романтиков от национального сознания хотят думать, что речь идет об уважении к героическому прошлому, изучению украинского языка, наконец, просто преодолении комплекса национальной неполноценности, культивируемого в недавнем прошлом. Но кроме романтиков есть еще и практики, и они не могут не понимать, что проект “национальное сознание” в идеологическом плане более перспективен, чем проект “патриотизм”: гораздо проще убедить подготовленных людей в том, что “интересы нации требуют...”, чем заставить их просто и безотчетно любить власть...

Всем, кто так или иначе влияет на формирование внутреннего мира ребенка, стоит задуматься о главном — каким быть этому миру: зашоренным и готовым отозваться на команду хозяина, или многообразным и свободным? В первом мире жизнь может оказаться более легкой. Во втором — наверняка достойной... ■

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАЦІ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Людмила ВОЛИНЕЦЬ,
незалежний експерт з прав дитини

Проблеми працюючих дітей в Україні стали усвідомлюватися суспільством протягом останніх п'яти років. Найбільше дискусій викликає питання, що вважати “працею дітей”, де межа між “трудовим вихованням”, роботою по самообслуговуванню та власне “працею дітей”?

Суттєво різняться щодо цього і думки спеціалістів окремих галузей. Наприклад, чи вважати працею жебракування дітей? Економісти стверджують, що така діяльність не належить до економічної діяльності, а значить не є працею. Разом з тим, чимало жебракуючих дітей є єдиними годувальниками дорослих членів сім'ї — батьків, а значить на зароблені в такий спосіб дитиною гроші живе вся сім'я, тобто ці гроші є джерелом відтворення людського потенціалу. І таких питань на сьогодні залишається безліч.

Праця дітей не може мати одного усталеного визначення, оскільки праця, як соціально-економічний феномен, виконує декілька найбільш важливих функцій: виховну, розвиваючу, соціалізуючу. Водночас, **праця може негативно впливати на розвиток і становлення дитини.** Якщо, праця, яку виконує дитина, негативно впливає на її фізичний розвиток (здоров'я), пізнавальний розвиток (навчання), емоційний розвиток (самоповага, відчуття захищеності з боку дорослих, комфортність стосунків з родичами, відчуття любові та дружби), соціальний і духовний розвиток (здібність до співробітництва, вміння відрізнити добро та зло), то така праця повинна бути визнана як шкідлива для дитини.

Стаття 32 Конвенції ООН про права дитини визначає право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може являти небезпеку для здоров'я, **бути перешкодою в одержанні нею освіти** чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

За підсумками обстеження, проведеного за ініціати́ви Міжнародного Бюро Праці в рамках Міжнародної програми ліквідації праці дітей,

встановлено, що в Україні майже 5% дітей віком від 7 до 17 років мають роботу, за яку отримують гроші. Середній вік, в якому більшість дітей почали працювати — 12 років, тобто раніше юридично дозволеного віку для початку трудової діяльності в Україні. Середня тривалість робочого тижня для працюючих дітей становить 3,5 дні, тобто понад 50% повного робочого тижня. Зростає залучення дітей до сімейного бізнесу, особливо сільсько-господарського (фермерські господарства) та торгівлі. До речі, саме ці дві галузі є чи не найбільшими споживачами праці дітей. Неважко передбачити, що **діти, які працюють, практично не мають часу на навчання.**

Загальні зміни на ринку праці та у матеріальному забезпеченні сім'ї сприяли виникненню нової форми праці — наймана праця дітей за оплату. Основними причинами праці дітей і батьки, і діти називають матеріальні нестатки сім'ї. Багатодітність сім'ї, відсутність одного з батьків (неповна сім'я) є найбільш поширеними причинами виходу дітей на ринок праці.

Аналіз соціальних проблем працюючих дітей, свідчить про зростання психологічної напруги між батьками та дітьми, які за свою роботу отримують гроші. В багатьох випадках невдалі спроби батьків на ринку праці, малі заробітки та затримки у виплаті зарплати, спричиняють втрату батьками авторитету перед дитиною щодо порад та керування дитиною під час її професійного становлення. Невдалий досвід батьків у сфері зайнятості, як приклад для наслідування, дітьми не сприймається. Тільки кожна п'ята дитина хоче жити так, як живуть її батьки. В такий ситуації можна передбачити, що думки та поради батьків, у т.ч. щодо зайнятості, дітьми сприйматися не будуть.

Непорозуміння між батьками та дітьми виникають ще й тому, що батьки не можуть погодитися з тим, як діти розподіляють та витрачають самостійно зароблені гроші. Та й далеко не всі батьки знають, що їх дитина працює; особливо це стосується дітей, які працюють на самоорганізованих робочих місцях: миють машини, продають газети, підносять вантажі на вокзалах і базарах.

Асоціальність сім'ї (пияцтво, наркотична залежність батьків) призводить до того, що в більшості випадків діти з цих сімей є єдиними годувальниками та піддаються найбільш жорстким видам експлуатації з боку як працедавців, так і батьків. Діти, які виховуються в асоціальних сім'ях, часто **змушені працювати і пропускати заняття в школі**. Але є і зворотний зв'язок: позбавляючись можливості відвідувати школу, вони шукають роботи, або діяльності, яка приносить заробіток (гроші, їжею, одягом тощо). Пояснюючи **причини невідвідування школи**, діти визначають і такі: батьки не дозволяють вчитися; дітей принижують у школі — інші діти та вчителі.

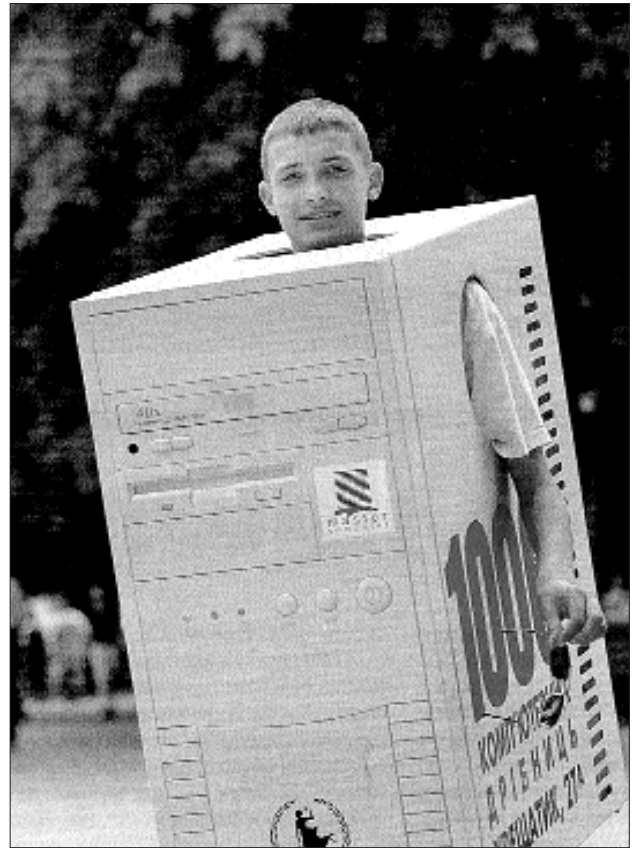
За офіційними даними Міністерства освіти і науки, **близько 30 тис. дітей шкільного віку не відвідують школу**. Дотепер діяльність державних органів виконавчої влади щодо забезпечення права дитини на освіту та повернення дітей до навчання є мало-ефективною.

Як правило, працюючі діти мають гірші показники успішності навчання, ніж їх непрацюючі ровесники. Половина працюючих дітей нерегулярно відвідують заняття у навчальному закладі. Працюючі діти іноді **“допрацьовуються” до стану, який вчені називають “передчасною заможністю”**. Цей феномен зумовлює девальвацію освіти в розумінні дітей — вчитися не треба, бо я вже сьогодні можу заробляти гроші. Діти не розуміють, що на “дорослому” ринку праці зовсім інші вимоги до робочої сили, що відсутність освіти обов'язково призведе до безробіття. Отже, праця в такому випадку виступає альтернативою освіті, а значить є шкідливою для дитини.

Останнім часом в Україні поширюється включення дітей в оплачувану роботу з метою заробітку грошей на отримання вищої освіти. Старшокласники, пропускаючи шкільні заняття, працюють і заробляють гроші на продовження навчання. Тобто **комерціалізація вищої освіти призводить до виключення дітей з процесу шкільного навчання**.

Вчителі в основному констатують зайнятість дітей і не мають чіткої позиції щодо оцінки та впливу на це явище. Третина опитаних педагогів мають відомості про те, що їх учні паралельно з відвідуванням школи працюють за оплату. Як основну причину праці дітей вчителі називають необхідність надання фінансової допомоги сім'ї; дві третини вчителів розглядають це як можливість отримувати додаткові кишенькові гроші, третина — пов'язує роботу з можливістю реалізації захоплення дитини.

Та все ж найчастіше вчителі асоціюють роботу дітей з проведенням практики. Разом з тим, виробничу практику підлітків лише теоретично можна розглядати як спосіб заробітку грошей. Як правило (в двох третинах випадків), умовою влаштування дитини для проходження практики є її відмова від

претензій на грошову винагороду. І цю проблему сьогодні необхідно вирішувати Міністерству освіти і науки спільно з Міністерством праці та соціальної політики.

Трудове навчання в школах протягом тривалого часу практично не зазнало жодних змін. Як і 10-20 років тому, дівчаток навчають основам крою та шиття, а хлопців — столярній справі. Безперечно, ці знання потрібні дитині. Але очевидно, що в умовах ринкової економіки дитина повинна мати елементарні знання щодо законодавства про зайнятість, пошуку роботи, співбесіди з працедавцем тощо. Напевно, Міністерству освіти і науки доцільно розробити нову концепцію трудового навчання дітей, як частини навчального процесу.

Крім того, Міністерство освіти і науки не має чітко визначеної позиції стосовно залучення дітей до таких видів оплачуваної праці, які розвивають здібності дитини. Так, на наш погляд, **необхідно легалізувати трудову діяльність дітей, яка не є альтернативою освіті**: спортивної, творчої, інтелектуальної діяльності. Легалізація певних видів діяльності забезпечить дитині захист її прав у відносинах з працедавцем, виключить оформлення заробітку дітей на батьків тощо.

Праця дітей — це складна проблема. Необхідно усвідомити, що низький рівень матеріально-економічного забезпечення сімей стає однією з причин поширення дитячої нерегламентованої зайнятості. Відсутність чіткого нормативного регулювання трудових відносин дітей, відсутність допомоги в працевлаштуванні з боку державних органів, відсутність ефективної інспекції умов праці дітей призводять до незаконного використання праці дітей. ■

ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Наталія СОФІЙ,
директор Всеукраїнського фонду "Крок за кроком"

У 1991р. Україна обрала шлях побудови відкритого демократичного суспільства, інтеграції у світову та європейську спільноту. Як відомо, ставлення суспільства до дітей з особливими потребами є виміром його цінностей, критерієм відкритості та демократичності. Якою ж є ситуація щодо освіти дітей з особливими потребами через 10 років після проголошення незалежності? Що змінилося в системі освіти цих дітей, порівняно з тим, що ми отримали у спадок від радянської системи?

Статистика

В Україні загальна кількість дітей шкільного віку з особливими потребами сягає 110 тис. осіб. З них: 7200 дітей (6,5%) навчаються у спеціальних класах загальноосвітніх шкіл; 60,5 тис. дітей (55%) навчаються у спеціальних освітніх закладах — інтернатах; 40 тис. дітей (35%) навчаються у загальноосвітніх школах без відповідної спеціальної підтримки; відсутні статистичні дані щодо дітей з особливими потребами, які не отримують освіти взагалі.

Нормативно-правова база

Існує ряд міжнародних правових актів, що визначають політику щодо освіти дітей з особливими потребами, відстоюючи їх право на отримання якісної освіти через розвиток та поширення інклюзивної моделі освіти. Насамперед, це Конвенція ООН про права дитини (1991р.), Стандартні правила рівних можливостей для людей з особливими потребами ООН (1993р.), Саламанкська декларація (1994р.) та ін.

Українські закони гарантують право дітей на освіту; водночас, вони визначають тип загальноосвітніх закладів для дітей з особливими потребами, а саме — заклади спеціального (інтернатного) типу. Хоча батькам, згідно із законом, надається право вибору загальноосвітнього закладу для дитини, дуже часто таке право носить лише декларативний характер, оскільки не існує альтернативи існуючій системі.

Національна доктрина розвитку освіти обстоює "однаковий доступ до якісної освіти", "забезпечення варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей", "доступність освіти у державних навчальних закладах". Водночас, у документі наголос робиться в основному на "розгортанні мережі навчально-реабілітаційних, соціально-реабілітаційних центрів". На жаль, Національна доктрина не передбачає можливості отримання

освіти для дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітніх закладів (інклюзивної моделі освіти).

Основні проблеми

Враховуючи вищенаведене та визнаючи інклюзивну модель освіти як таку, що забезпечує якісну освіту для всіх дітей, особливо для дітей з особливими потребами, можна визначити такі основні проблеми в освіті цих дітей.

- ❖ Відсутність нормативно-правової бази, що гарантувала б право дітей з особливими потребами на отримання якісної освіти разом з їх ровесниками; відсутність фінансово-організаційного механізму для забезпечення цього права.

- ❖ Недостатня співпраця між державними та громадськими структурами, що дозволила б поєднати зусилля та наявні ресурси.

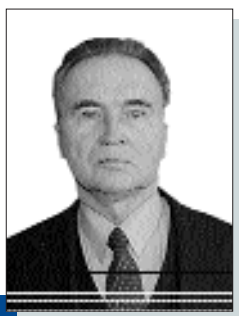
- ❖ Невідповідність переважної більшості загальноосвітніх закладів вимогам доступності середовища.

- ❖ Відсутність відповідних навчальних програм з підготовки/перепідготовки педагогічних працівників до роботи в інклюзивних класах.

- ❖ Існуючі стереотипи ставлення громадськості до освіти дітей з особливими потребами.

Науково-педагогічний експеримент "Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку", розпочатий у 2001р. Всеукраїнським фондом "Крок за кроком", спільно з Міністерством освіти і науки України та Інститутом спеціальної педагогіки Академії педагогічних наук України, шляхом організації навчання таких дітей у загальноосвітніх навчальних закладах може дати певний практичний досвід для окреслення шляхів вирішення цих та інших проблем. Але першочерговим завданням має стати вироблення національної політики щодо освіти дітей з особливими потребами, із залученням усіх зацікавлених державних органів, відповідно до чинних міжнародних документів.

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА: НУЖНЫ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЕ МЕРЫ*

Эггарг ТЕРЕЗ,
заведующий кафедрой астрономии
Таврического национального университета
им. В.И.Вернадского, г.Симферополь

Триста лет назад весь мир жил примерно одинаково — одинаково плохо. Всюду были неурожаи, эпидемии, голод — в Европе, Азии, Африке. Что произошло потом? Сначала в Англии, а потом и в других европейских странах к власти пришли люди с иным, как принято сейчас говорить, менталитетом. Началась научно-техническая революция, и эти страны совершили гигантский скачок вперед, оставив остальных далеко позади.

Прогресс никогда не определялся исключительно политическим строем или наличием рыночных отношений, он всегда определялся научным потенциалом государства. В современном мире более 200 государств, но только полтора-два десятка из них имеют высокоразвитую экономику. Это именно те страны, правительства которых сделали ставку на науку и создали мощный интеллектуальный потенциал.

Так что же такое наука? Наука (*science*) — это процесс познания устройства окружающего мира, т.е. по большому счету, Вселенной. Во всей Вселенной, как и на ее песчинке — Земле действуют одинаковые физические, химические и биологические, которое живет и развивается. Поэтому возник целый ряд специфических исследований, связанных с поведением отдельных общественных групп и межчеловеческих отношений. Это привело к

возникновению таких направлений исследований как экономика, юриспруденция, политология, психология и т.п. В Западных странах эти исследования имеют свой особый статус, а в странах бывшего СССР они объединяются в общее понятие “общественные науки”.

Необходимость существования общественных наук для высокоразвитого человеческого общества очевидна. Но нужно соблюдать правильный баланс, т.е. определить, какой процент своего бюджета государство должно тратить на естественнонаучные исследования (на *science*), а какой — на общественные. Есть общее правило: чем богаче государство, тем больше оно выделяет денег на исследования в области общественных наук. И, наоборот, в трудные годы, например, в период войн, финансируются почти исключительно естественнонаучные исследования.

* Друкується мовою оригіналу.

В бывшем СССР действовала система плановой подготовки молодых специалистов. Она была выделена в отдельное министерство и не была напрямую связана ни с научно-исследовательскими институтами Академии наук, ни с предприятиями. Это было крупным недостатком системы, который лишь отчасти компенсировался инициативными договорами между отдельными вузами и промышленными предприятиями. Было очевидно, что необходима реорганизация как высшего образования, так и научно-исследовательских институтов. На этом этапе страну застала перестройка.

Перестройка не только не решила накопившихся проблем, но в значительной степени их усугубила. Максимальный удар был нанесен по науке, а также по всей системе подготовки научных кадров. Начался массовый и невозобновляемый отток научных кадров за рубеж. Несмотря на заниженную планку требований при защите диссертаций, средний возраст кандидата наук в Украине в настоящее время перешагнул 50-летнюю отметку, доктора наук — 60-летнюю. По официальным данным, общее число студентов в Украине на 10 тыс. населения составляет 290 человек — это в три раза меньше, чем в Европе; на самом деле, ситуация значительно хуже. Большинство украинских студентов обучаются в коммерческих вузах, где идет подготовка юристов, психологов, экономистов и т.п. Например, если до перестройки в Украине вузы готовили 687 юристов в год, то сегодня 178 вузов выпускают 16 тыс. юристов ежегодно. Аналогичная ситуация с подготовкой экономистов, психологов и др.

Подготовка специалистов в области естественных наук, особенно фундаментальных (по понятным причинам — это дорого) ведется только в государственных вузах, причем она сокращается из года в год. Объясняют это не только отсутствием средств, но и неустойчивостью специальности по фундаментальным наукам (отсутствием рабочих мест). К тому же, ректоры некоторых государственных университетов в погоне за «легкими деньгами» сокращают прием на естественнонаучные специальности, поднимая вопрос о создании неких «гуманитарных» университетов. И это не только не пресекается государством, но даже считается своеобразным ноу-хау в отечественном образовании.

Что же можно сделать для возрождения науки и естественнонаучного образования? Прежде всего, руководители государства должны понимать, что иностранные инвестиции в экономику не будут содействовать развитию отечественной науки; эту проблему нужно решать, опираясь на собственные ресурсы¹.

Чтобы Украина стала европейской державой, имеющей высокоразвитую науку, нужно безотлагательно принять программу чрезвычайных мер. К сожалению, [преимущественно декларативная]

Национальная доктрина развития высшего образования, равно как и принятый недавно Закон Украины «О высшем образовании» [с целым рядом спорных положений], не могут заметно исправить то катастрофическое положение, в котором сегодня находятся наука и высшее образование. Упомянутые документы принимались по старой советской схеме: сначала они готовились в кабинетах чиновников, а затем проводился съезд работников образования, который выразил, как и было задумано, полное одобрение. Меры по возрождению науки и образования должны разрабатывать ученые, а не чиновники, даже если это чиновники от науки. **Должна быть разработана единая государственная программа развития науки и высшего образования — нельзя отделять образование от науки!**

Сейчас уже не нужны декларации, нужны именно чрезвычайные меры. Для их выработки при Кабинете Министров необходимо создать комиссию из ученых, в основном, естественнонаучных направлений. В этой работе целесообразно использовать опыт наиболее развитых государств. Общее, что объединяет организацию науки в этих странах, — это именно существование концепции государственной научной политики и высшего образования. Например, во Франции такая концепция была принята генералом де Голлем сразу же после его избрания президентом. Одновременно были созданы механизм и госаппарат для финансовой поддержки системы образования и науки. В США государственная научная политика и программа государственной поддержки высшего образования были приняты еще в середине XIX века. В настоящее время в США действует единая система высшего образования и фундаментальной науки, представленная университетами. Она обеспечивает бесперебойный приток новых научных идей и квалифицированных специалистов.

¹ В этом смысле показательным является выделение западными странами грантов украинским ученым. Подавляющее большинство средств выделяется на исследования в области общественных наук, на проведение конференций, диспутов, круглых столов и т.д.

Именно американскую систему предпочтительно положить в основу концепции развития науки в Украине, сохранив некоторые национальные особенности. Для этого необходимо соблюдение следующих условий.

Первое. Наука должна быть сосредоточена в университетах. Научно-исследовательские институты Национальной Академии наук Украины должны войти в состав университетов. Сама же Национальная Академия останется собранием академиков — с правом обсуждения научных результатов, определения приоритетных направлений исследований и выработки рекомендаций для Правительства касательно приоритетов финансирования тех или иных направлений.

Второе. Все научные и педагогические должности в университетах, включая ректора, должны быть выборными и замещаться на конкурсной основе; такая система уже давно существует во всем мире (в Англии, например, уже более 500 лет).

Третье. Финансирование фундаментальной науки должно осуществляться из государственного бюджета, но по грантам и на конкурсной основе. Очень важным является создание научных школ, ведь именно передовые научные школы (в переводе с английского — естественнонаучные) создают определенное своеобразие, “лицо” университета.

Четвертое. В течение некоторого переходного периода целесообразно сохранить нынешнюю двухступенчатую систему аттестации ученых (кандидат наук, доктор наук), внося определенные коррективы в деятельность Высшей аттестационной комиссии (ВАК). Одноступенчатая система аттестации ученых (PhD), существующая в развитых странах мира, безусловно, более демократична и экономически выгодна (нет ВАК и связанной с ней

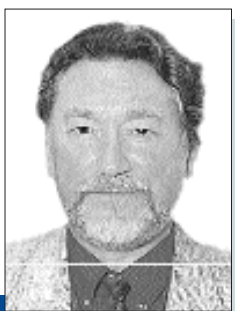
громоздкой, длительной и дорогой системы защиты диссертаций), но все же вводить такую систему в Украине сегодня не представляется целесообразным.

Дело в том, что одноступенчатая система аттестации предполагает наличие спроса и предложения, т.е. рынка научных кадров. Уровень PhD в США и Европе зависит от университета, где получена ученая степень. И если, например, в Гарварде, Принстоне, Университете Дж.Хопкинса уровень PhD приближается к средней докторской степени в Украине, то в третьеразрядных западных университетах он не дотягивает даже до нашей кандидатской. Но на Западе существует рынок, а потому и работодатели, и соискатели ученых степеней понимают, кто есть кто. Соискатели имеют выбор: поступать в аспирантуру в престижный университет (это очень дорого, либо нужно проявить особые таланты, чтобы получить грант) или выбрать университет уровнем ниже (но тогда возникнут проблемы с трудоустройством после окончания аспирантуры).

В Украине такой рынок научных кадров еще не создан, а система их аттестации остается *государственной*. Ученым, как и во времена СССР, продолжают выдавать *государственные* дипломы кандидатов и докторов наук. При этом ВАК, делая “исключения” для государственной номенклатуры, все-таки достаточно строго следит за тем, чтобы уровень диссертаций более-менее соответствовал требованиям. Если сегодня упразднить ВАК и отдать аттестацию научных кадров полностью на откуп университетам, то уровень диссертаций резко снизится, по крайней мере, на некоторый переходный период. Тогда уже не только столичные и крупные региональные чиновники (как сегодня), но даже мелкие чиновники и депутаты поселковых советов сочтут вполне возможным “получить” ученую степень. Нельзя вводить западную систему аттестации при отсутствии рынка научных кадров! Но можно и нужно из требований ВАК о защите диссертаций изъять ряд пунктов, написанных мелким шрифтом “в порядке исключения”. Эти исключения сделаны для бывшей партийной, ныне государственной номенклатуры. Особенно важно запретить практику присвоения ученого звания “профессор” руководителям различного уровня без степени доктора наук и, как правило, без научных статей и без подготовленных ими кандидатов наук.

В целом же, для выработки научной политики и осуществления радикальной реформы науки и высшего образования Украине нужен лидер, имеющий фундаментальное образование, широкий кругозор, политическую волю, к тому же обеспокоенный не корпоративными, а общенациональными интересами. Времени на реформы осталось совсем мало, от силы два-три года. В противном случае будет окончательно утрачена научная преемственность, и тогда возрождение науки в Украине станет проблематичным. Даже при наличии лидера...

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА – НАШЕ СПІЛЬНЕ БАГАТСТВО

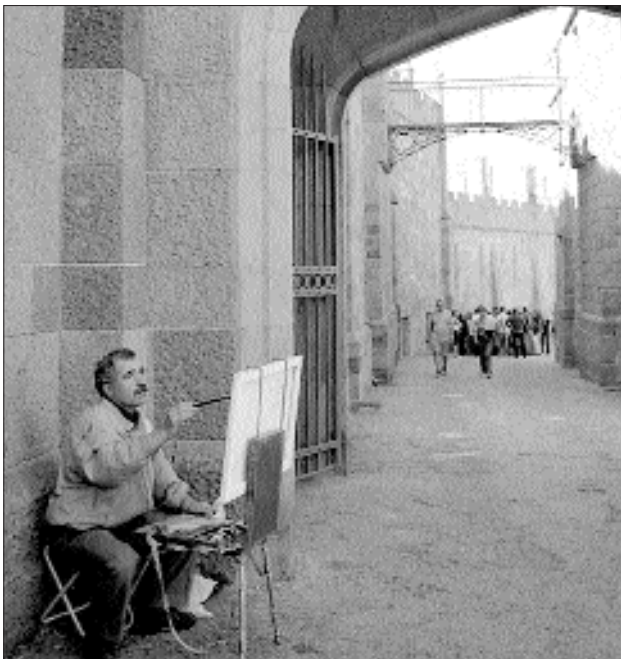
Андрій ЧЕБИКІН,
ректор Академії мистецтв України

Мистецька освіта в Україні завжди вважалася однією із найдосконаліших. Вона є складовою національної системи освіти, яка формувалася протягом багатьох століть — від першої школи Ярослава Мудрого, Острозького колегіуму та Києво-Могилянської академії до періоду відновлення Української держави в 1917р. і створення Національної академії мистецтв та інших мистецьких освітніх закладів.

І сьогодні, попри труднощі перехідного періоду, мистецьку освіту України вдалося зберегти — як збалансовану систему, що забезпечує галузь висококваліфікованими фахівцями. Однак, це не означає, що немає потреб у певних змінах, заходах з її вдосконалення, поглиблення змісту. Якщо вирізняти окремі проблеми мистецької освіти, то варто звернути увагу на наступне.

Перше. До вищих навчальних закладів України приходить обдарована Богом, талановита молодь, але без початкової мистецької освіти, з недостатнім знанням мови, літератури, історії України, історії культури. Зрозуміло, що за короткий термін навчання у вищій школі не можна повністю надолужити прогалини середньої ланки освіти. Водночас, є прийнятний для України зарубіжний досвід. Приміром, згадані проблеми, на наш погляд, досить ефективно вирішуються в Японії. Там існує послідовна педагогічна система мистецького виховання — від дитячого садка до спеціалізованих вищих закладів освіти. І, що дуже важливо, в Японії не вважають уроки малювання, музики і співів елементами шкільного навантаження учнів. Навпаки, японці переконані, а педагогічна практика це підтверджує, що уроки малювання, співів, музики, а також фізкультури є елементами відновлення, рекреації в навчальному процесі, які сприяють розвитку особистості, її самостійності, творчого мислення. На жаль, серед наших чиновників від освіти переважає ставлення до практичних занять з малювання, музики та співів, як до додаткового навантаження на дітей, яке необхідно скоротити.

Друге. Все більш помітною стає руйнація системи дитячих мистецьких шкіл, створеної поколіннями митців і освітян. Протягом останніх 5-7 років мережа шкіл естетичного виховання дітей відчутно скоротилася. Тисячі обдарованих дітей виявилися відлученими від мистецтва, їх вихователем стала вулиця. Через підвищення розмірів плати за навчання у цих школах багато сімей не в змозі дати своїм дітям бодай початкову мистецьку освіту. Талановиті діти часто-густо народжуються у сім'ях з нестатками. Бідні батьки не здатні платити за освіту своїх обдарованих дітей, а неталановиті студенти мистецтву не потрібні. На Заході за освіту часто сплачують різні фонди та меценати. Останніх потрібно заохочувати на законодавчому рівні, бо зараз навіть з премії переможців дитячого конкурсу з української мови, започаткованого меценатом Петром Яциком, беруть податки.

Третє. Мистецька освіта на державному рівні не набула статусу пріоритетного напрямку в процесі духовного відродження і духовного виховання. Вищим навчальним закладом, де готують фахівців вищої кваліфікації, є Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. До Національної академії зараховуються абітурієнти, які мають підготовку за програмою вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, або середньої спеціальної художньої школи. На прикладі Національної академії видно, як скоротилося фінансування навчального процесу. За останні 12-13 років воно фактично доведено до забезпечення лише фонду зарплати, яка вдвічі нижча, ніж у цілої низки національних вищих

навчальних закладів, як Міжрегіональна академія управління персоналом, Національний університет ім.Т.Шевченка, Академія статистики, Академія внутрішніх справ та ін.

Не треба забувати, що Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури — це єдиний в Україні вищий навчальний заклад мистецької освіти академічного спрямування. Невеликий за чисельністю студентів і професорсько-викладацького складу, з повною програмою підготовки фахівців вищої кваліфікації з образотворчого мистецтва. Для збереження унікальних кадрів і світового рівня підготовки необхідно було б підняти рівень оплати праці викладачів хоча б до рівня перелічених вищих навчальних закладів та забезпечити навчальний процес необхідними засобами. Слід також врахувати, що вся наша професура і викладачі є діючими митцями — видатними живописцями, графіками, скульпторами, архітекторами, а мистецьке приладдя, матеріали, необхідні для їх творчості, коштують стільки, що нинішня зарплата (на рівні фізичного виживання) закриває для багатьох можливість повноцінно займатися творчою роботою. Очевидно, вихід із ситуації, що склалася, — заробляти кошти за рахунок навчання студентів-контрактників.

Четверте. В реформуванні освіти спостерігається тенденція до надмірної уніфікації. Маємо випадки, коли державні органи управління освітою у своїх документах не враховують специфіки підготовки мистецьких кадрів, не беруть до уваги, що творча особистість митця часто-густо не вписується у “прокрустове ложе” загальних вимог щодо підготовки фахівців. Мабуть тому в навчальних планах вищих мистецьких навчальних закладів лише 40% часу лишається на вивчення багатьох фахових дисциплін, необхідних для підготовки професійного митця.

П'яте. Вкрай необхідно відновити забуту вітчизняну практику стажування студентів за кордоном — в Італії, Греції, Франції, Німеччині, інших державах. Це сприятиме розвитку українського образотворчого мистецтва і архітектури, а також подальшому входженню нашого мистецтва в європейський культурно-історичний простір.

Нещодавно Президент Л.Кучма затвердив Національну доктрину розвитку освіти. Цей документ визначає стратегічний шлях, орієнтує вищу школу на входження до європейського освітнього простору і на збереження здобутків національної системи освіти. Проте, без державних акцій, які б накреслювали конкретні заходи підтримки освіти, учасників навчального процесу — викладачів і студентів, Національна доктрина може залишитися лише декларацією про наміри. Високий рівень освіти — це наше національне багатство, причому не лише духовне, але й матеріальне. Це — наша національна гідність, наша безпека. ■